

η 'θεραπεία' της κόπωσης διαμέσου της μοντέρνας αρχιτεκτονικής.

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ [ΘΑΝΟΥ ΙΩΑΝΝΑ]

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ [ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΘΑΝΑΣΗΣ]

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ, ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ.

εξώφυλλο: Mueck, Ron, *Mask II*, 2001.

‘ ... Είναι το σώμα μου που έγινε φωτεινό, καθαρό, αγνό, ευέλικτο, κινητό, ζεστό, φρέσκο. Είναι το σώμα μου που έγινε απαλό, ουδέτερο, στρογγυλεμένο σαν σαπουνόφουσκα... Το σώμα μου, λόγω εκείνων των ουτοπιών, έχει εξαφανιστεί... Απέρριψαν το βάρος του, την ασχήμια του, και το επέστρεψαν πίσω σε μένα εκθαμβωτικό και αέναο, παντοτινό.

(... Μέχρι τη μέρα που ένας πονόδοντος με τρελάνει πίσω στο στόμα μου. Και τότε, σταματάω να είμαι απαλός, αβαρής, και τα λοιπά. Γίνομαι πράγμα . . . φανταστική και αναμασημένη αρχιτεκτονική.)¹

1 Foucault, Michel, (1966), "Le corps utopique", *Sensorium: Embodied Experience, Technology, and Contemporary Art*, MIT Press, 2006, σελ. 229-234.

001	Εισαγωγή
006	Το κουρασμένο σώμα, ‘paranoia somatica’.
1.1	‘Εξάντληση ή ανέλιξη’ ; Κόπωση: μία ασθένεια βούλησης και το βασικό σύμβολο της νευρασθένειας.
1.2	Μηχανοποίηση: ο άνθρωπος μιμείται την ακούραστη μηχανή.
1.3	Οι επιβεβλημένοι και τεχνητοί ρυθμοί ζωής, πρώιμοι βηματοδότες.
1.4	Κόπωση: φυσική αντίσταση και το κατώφλι του ανθρώπινου ορίου.
017	Το μοντέρνο σχέδιο για την ξεκούραση του σώματος
2.1	Η αναμόρφωση του σανατορίου από Ζοφερό άσυλο σε πρότυπο τόπο ξεκούρασης. Το παράδειγμα του Otto Wagner: Steinhof και χώροι ευχαρίστησης.
2.2	Οι μοντέρνοι αρχιτέκτονες σχεδιάζουν για το κουρασμένο σώμα. Οδηγός υγιεινής για ένα ξεκούραστο σώμα. ‘Νεκρά’ Δωμάτια και Σφραγισμένοι Χώροι: οι απομονωμένοι τεχνητοί χώροι ξεκουράζουν. Όταν η ξεκούραση άρχισε να ταυτίζεται με την παθητικότητα.
2.3	Τεχνολογίες κίνησης: μοντέρνα, άνετη και παθητική μεταφορά.
2.4	Η απόλυτη ξεκούραση: ΑΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗ. Κινούμενη αρχιτεκτονική, ακίνητα σώματα: το Manzak, η ηλεκτρική ντομάτα και το κινητό λουτρό. Τάκης Ζενέτος: ‘Από το ίδιο μέρος επικοινωνούμε με όλη τη γη ή το σύμπαν’. Μετατόπιση μηδέν (0) , Αντίσταση μηδέν (0). Η μοίρα του ξεκούραστου σώματος.
076	Κυβερνοχώρος : από την ξεκούραση του σώματος στην απόσυρσή του. Το όνειρο της εικονικής κινητικότητας. Το όνειρο της τεχνολογικής ενσάρκωσης. Το όνειρο της αποχώρησης από το σώμα. Έξω από το όνειρο του κυβερνοχώρου: το ‘ξεκούραστο’ σώμα είναι ένα ‘ανάπηρο’ σώμα. Το Δωμάτιο Απόσυρσης.
098	Σήμερα, “I’ m a cyborg but that’ s OK”. Μεταξύ κόπωσης και ψύχωσης (‘paranoia somatica’), ξεκούρασης και δράσης, εικονικότητας και υλικότητας.

“Βυθιζόμαστε στις γεύσεις της αστικής ατμόσφαιρας, διασχίζουμε τους ήχους των δρόμων της πόλης, πιέζουμε και σπρώχνουμε και σκαρφαλώνουμε μέσα κι έξω απ’ τα κτίρια. Κι όμως, μεγάλο μέρος αυτής της εμπειρίας παραμένει κάτω από την επιφάνεια της συναίσθησης, εντυπώνεται στα σώματά μας αλλά αφήνει ανέπαφους τους νοητικούς μας χάρτες ...”¹

Κατά πόσο ο άνθρωπος σήμερα, γνωρίζει το σώμα του, το ενεργοποιεί, βρίσκεται σε ενημερότητα με αυτό και ξέρει να αντλεί πληροφορία από αυτό;

Antin, Eleanor, *100 Boots, In the market*, 1974.

Έχει παρατηρηθεί ότι η μοντέρνα Δυτική κοινωνία χαρακτηρίζεται από έναν τρόπο ζωής ασώματο, αποσπασμένο από το σώμα². Το σώμα δηλαδή, ένω είναι ένα πεδίο εμπειρίας για τον άνθρωπο, τείνει να απομακρύνεται από την απευθείας εμπειρία. Ταυτόχρονα, επειδή η ύπαρξη του ανθρώπου είναι ενσάρκωμένη³, δηλαδή διαμέσω του σώματός του είναι που έρχεται σε επαφή με τον κόσμο, όταν ζει ‘μακριά από αυτό’, αναγκαστικά ακολουθεί και μία αποσύνδεση από το φυσικό περιβάλλον, κατοικώντας τελικά εκείνος σε έναν κόσμο ιδεών⁴. Οι συνδέσεις του ανθρώπου με το φυσικό χώρο λιγοστεύουν, τείνουν να ομογενοποιούνται για τους περισσότερους ανθρώπους, πραγματοποιείται η αποσύνδεση από μια φύση που εδώ πλέον δεν έχει μόνο το χαρακτήρα μιας παρθένας καθαρής ή πρωταρχικής κατηγορίας⁵, μιας και αναλυθεί αυτή στο σημερινό ανθρωπογενές περιβάλλον, την πόλη. Η ιστορικός πολιτισμού Constance Classen μιλάει για μια αποκοπή του σύγχρονου ανθρώπου από τον περιβάλλοντα χώρο του. Τον διασχίζει αλλά δε συνδέεται μαζί του. Το σώμα του επηρεάζεται από το περιβάλλον του, αλλά χωρίς ο ίδιος να το αντιλαμβάνεται και να έχει επίγνωση αυτού, γιατί έχει απομακρυνθεί από αυτό.

Οι παραπάνω απόψεις, εκφράστηκαν έντονα και τη δεκαετία ‘90. Τότε, ήταν η εποχή που η επιστημονική φαντασία με την πραγματικότητα αναμείχθηκαν, όταν η πρώτη ‘εξέφραζε το όνειρο του σώματος να γίνει μηχανή’⁶ και η δεύτερη διαμορφωνόταν με τέτοιο τρόπο ώστε να το πραγματοποιήσει. Μέσα σε αυτή τη διαδικασία, το φυσικό σώμα αποσυρόταν. Από τότε, το μοντέλο του cyborg (κυβερνοοργανισμού) της δεκαετίας του ‘80 και

1 Classen, Constance, “Κόσμοι των αισθήσεων: Προσεγγίζοντας το αόρατο περιβάλλον”, μτφ. Στυλιανός Γιαμαρέλος, Αναστασία Καρανδεινού, Χριστίνα Αχτύπη, Στυλιανός Γιαμαρέλος, *Athens by Sound, futura*, σελ. 71.

2 Leder, Drew, *The Absent Body*, University of Chicago Press, 1990, σελ. 3.

3 ό.π., σελ. 1.

4 Stelarc, ‘Earlier Statements: Absent Bodies’, ‘...παροτρυνόμενος από την καρτεσιανή σύμβαση, ο άνθρωπος λειτουργεί κυρίως σαν μυαλό, βυθισμένος σε μεταφυσικές ομίχλες’, <http://stelarc.org/?catID=20317>.

5 Stone, Rosanne, “Will the real body please stand up?”, Michael Benedikt, *Cyberspace: First Steps*, Cambridge: MIT Press, 1991, σελ. 81-118.

6 Ballard, Graham James, “Project for a Glossary of the Twentieth Century”, *Incorporations*, Jonathan Crary και Sanford Kwinter, ZONE BOOKS, 1992, σελ. 180.

τα εικονικά όνειρα του '90, που θα αναλυθούν παρακάτω, εξελίχθηκαν στη 'ζώνη άνεσης' του 21ου αιώνα, όπου το προσθετικό και το συμπληρωματικό είναι σύνηθες⁷. Πολύ περισσότερο ασχολείται ο άνθρωπος με το να μάθει να ζει με αυτά, παρά με το αρχικά δοσμένο σώμα. Τα οράματα των δεκαετιών που προηγήθηκαν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο αποτελούν σήμερα απτή πραγματικότητα. Ποια είναι, όμως, τα μεγαλύτερα αίτια και οι βαθύτερες ρίζες αυτής της κατάστασης; Η επιθυμία του ανθρώπου να υπερβεί τα όρια του φυσικού του σώματος -με αποτέλεσμα αυτό να 'μείνει πίσω'- ακολουθεί μια μακρόχρονη ιστορία κατά την οποία ο άνθρωπος παρουσιάζει μια ασταθή σχέση με το φυσικό σώμα του και το περιβάλλον του, το οποίο τροποποιεί σε συνέπεια με την προηγούμενη. Παρακάτω, θα παρατεθούν συνοπτικά κάποιες απόψεις σε σχέση με τη θέση του σώματος στη ζωή του ανθρώπου στη Δύση, τί συμβαίνει όταν αυτή αλλάζει και ποια πραγματικά επικράτησε από το 19ο αιώνα και ποια υπερίσχυσε -ή προωθήθηκε- τον 20ο.

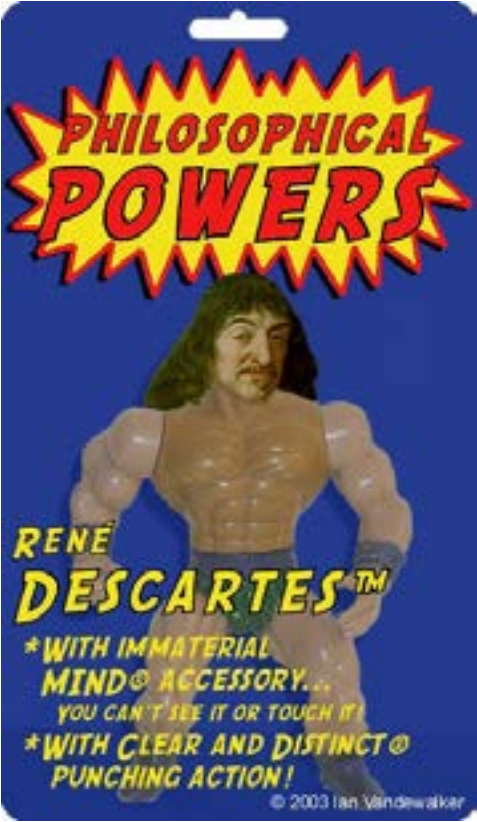
Το σώμα στη Δύση

Όσον αφορά τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό του σώμα, θα πρέπει να αναγνωριστεί ότι το σώμα στη Δύση έχει μια ιστορία αντικρουόμενων σκέψεων και θεωρήσεων. Αυτό, 'είναι γνώριμο αλλά ταυτόχρονα ξένο· είναι "φυσικά δοσμένο" και ταυτόχρονα προσλαμβάνεται μόνο σε συνάρτηση με πολιτισμικά και κοινωνικά δεδομένα· είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το νου, αλλά ταυτόχρονα η υλικότητά του συχνά αντιπαράτίθεται με τις πνευματικές δραστηριότητες· νομίζουμε ότι μας ανήκει, αλλά ξέρουμε ότι ελέγχεται και ρυθμίζεται από πληθώρα επιστημονικών λόγων, ειδικοτήτων, πρακτικών και τεχνολογικών εφαρμογών· το νιώθουμε ως ολότητα, αλλά βλέπουμε την ολότητα του να θρυμματίζεται σε διακριτά μέρη και μεμονωμένες λειτουργίες· ... γνωρίζουμε τα όρια του, αλλά ανακαλύπτουμε ότι αυτά ανατρέπονται από τα ιατρικά, βιολογικά και τεχνολογικά επιτεύγματα ...'⁸. Η σύγκρουση αυτή φανερώνει τον προβληματισμό γύρω από τη διττότητα της ανθρώπινης ύπαρξης, μια ιδέα που εγκαθιδρύεται στη Δύση το 16ο αιώνα. Ο Descartes, την εποχή του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, πιστεύει στον απόλυτο διαχωρισμό του σώματος από την ψυχή, και στον προσδιορισμό του σώματος ως αντικείμενο, ικανό να προσαρμοστεί και να χειραγωγηθεί σα να ήταν μηχανή⁹. Το σώμα προσδιορίζεται

7 Jones, A. Caroline, "The Mediated Sensorium", Jones, A. Caroline , *Sensorium: Embodied Experience, Technology, and Contemporary Art*, MIT Press, 2006, σελ. 5.

8 Μακρυνιώτη, Δήμητρα, "Το σώμα στην ύστερη νεωτερικότητα", Δήμητρα Μακρυνιώτη και Γεράσιμος Κουζέλης, *Τα όρια του σώματος*, Νήσος, 2004, σελ. 11.

9 ό.π., σελ. 11.

Vandewalker, Ian, *Bishop Berkeley Action Figure*, 2003. 'Τα μεγαλύτερα μυαλά στη φιλοσοφία, τώρα έχουν σώματα να τους ταιριάζουν!'.

εξ'ολοκλήρου από τις φυσικές επιστήμες και θεωρείται ότι δε μπορεί να αποτελέσει πηγή γνώσης για τον άνθρωπο¹⁰. Από τότε, και μέχρι την σχετικά πρόσφατη 'αποσταθεροποίηση της καρτεσιανής θεώρησης'¹¹ το ανθρώπινο σώμα επανορίζεται, επαναξιολογείται, επενδύεται, αναπαριστάται, μορφώνοντας σε κάθε χρονική περίοδο μια ορισμένη 'Σωματική Παρουσία'.

Σωματικές παρουσίες

Ένας άνθρωπος στις Μυκήνες ή ένας άνθρωπος στη Γαλλία του Μεσαίωνα ή τη δεκαετία του '80 στο Λος Άντζελες ή σήμερα ένας άνθρωπος που προσπερνάει στο κέντρο της πόλης '. Αμέσως γίνεται μια αναδιαμόρφωση της εικόνας αυτού του ανθρώπου. Πρόκειται για μια παρουσία-εμφάνιση που αφορά καθαρά το είδος των ενδυμάτων, των υποδημάτων και γενικά όλων των εξαρτημάτων - τεχνουργημάτων που το συνοδεύουν. Καθένα από αυτά, υποδηλώνουν και υπονοούν κι από ένα συγκεκριμένο είδος συμ-περιφοράς και αποτελούν διαμορφωτικό παράγοντα στην αφήγηση μίας καθημερινής ημέρας αυτού του ανθρώπου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ότι 'ένα αναγεννησιακό σε σχέση με ένα γοτθικό υπόδημα υπονοεί κι ένα διαφορετικό τρόπο περπατήματος'¹², που συμμετέχει σχηματισμό της σωματικής παρουσίας.

Η έννοια της σωματικής παρουσίας εμφανίζεται στο τέλος του 19ου αιώνα από τον κριτικό τέχνης Heinrich Wölfflin, όταν, επιδιώκοντας να βρει τις αιτίες της αλλαγής των στυλ στην τέχνη, υποστήριξε ότι κάθε φορά που το σώμα και η άποψη γι' αυτό αλλάζει, νέα στυλ και νέες εκφράσεις αναδύονται, στην τέχνη γενικότερα, αλλά και στην αντίληψη για το χώρο¹³. 'Η επικρατούσα συμπεριφορά και κίνηση κάποιων ανθρώπων ή ενός έθνους αντανακλάται σε κάθε διάσταση του καλλιτεχνικού του στυλ'¹⁴ και διαμορφώνει κάθε φορά που μετασχηματίζεται μια διαφορετική σωματική παρουσία. Με αυτόν τον τρόπο, το σώμα μεταμορφώνεται με ιστορικά συγκεκριμένους τρόπους¹⁵.

Πάνω: Γυναικεία παπούτσια Βικτοριανής εποχής.
Κάτω: Εκδοχές για τα σχέδια των παπουτσιών από το 1450 ως το 1600.

10 Αλεξιάς, Γεώργιος, "Ο δυνητικός 'άλλος': το δυνητικό σώμα", Κωνσταντίνος Κοσκινάς και Σπύρος Αρσένης, *Δυνητικές κοινότητες και διάδικοτο: Κοινωνιο-ψυχολογικές προσεγγίσεις και τεχνικές εφαρμογές*, Κλειδάριθμος, 2009, σελ. 92.

11 Μακρυνιώτη, Δήμητρα, *Τα όρια του σώματος*, σελ. 13.

12 Wölfflin, Heinrich, *Renaissance and Baroque*, London Collins, 1984, σελ. 77,78.

13 ό.π., σελ. 77-78.

14 Mallgrave, Harry Francis, *Modern Architectural Theory: A historical survey, 1673- 1968*, Cambridge University Press, 2009, σελ. 202.

15 Balsamo, Ann, "Forms of Technological Embodiment", *Cyberspace/Cyberbodies/Cyberpunk: Cultures of Technological Embodiment*, Mike Featherstone και Roger Burrows, London: SAGE Publications, 1995, σελ. 218.

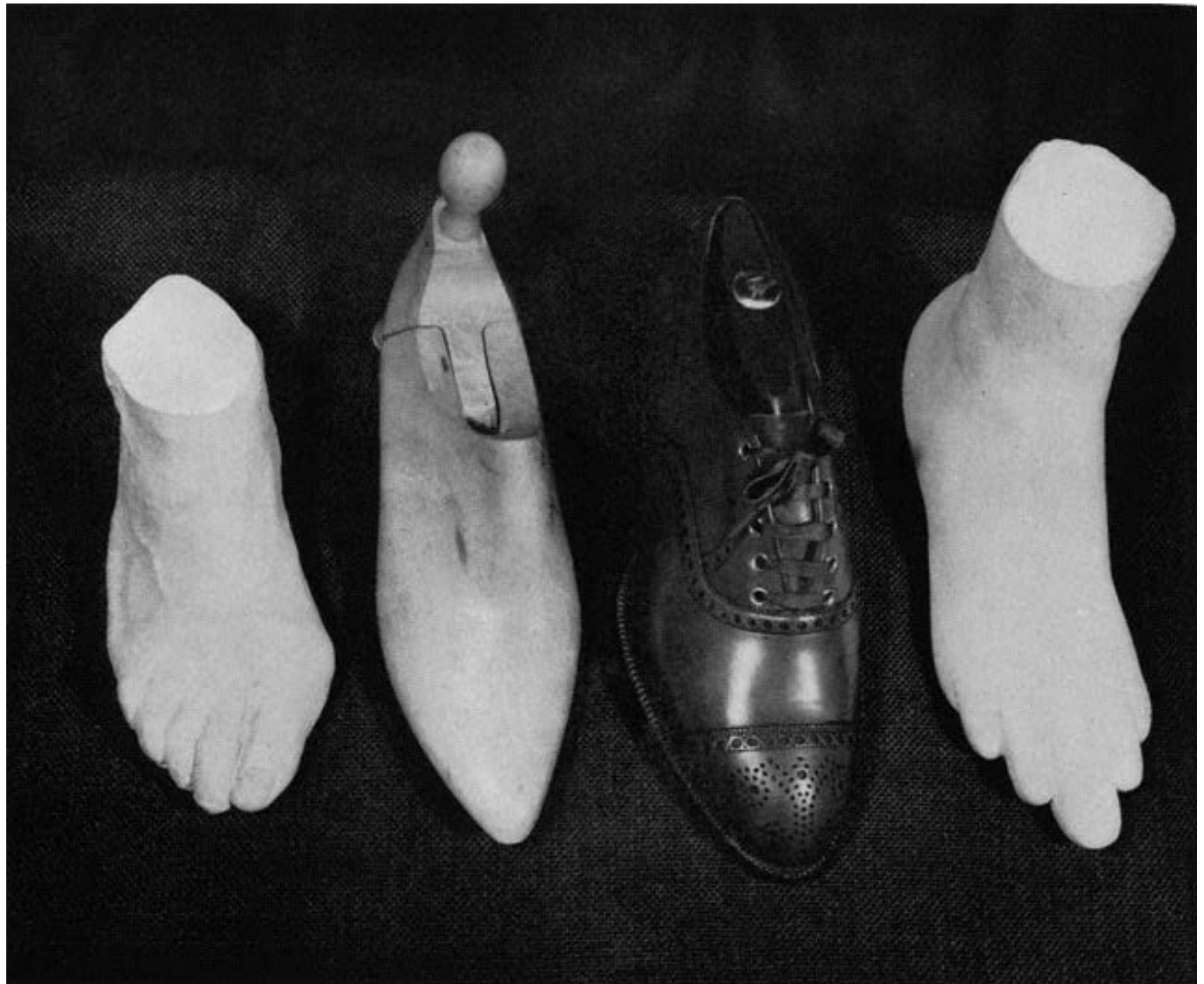
Η άποψη που επικρατεί για το σώμα από το 19ο αιώνα είναι αυτή του 'κουρασμένου σώματος', το οποίο θα απασχολήσει το πρώτο κεφάλαιο αυτής της εργασίας. Με την είσοδο στον 20ό αιώνα, ο μοντερνισμός χαρακτηρίζεται από την έντονη τάση επέμβασης στο σώμα, μια προσπάθεια για έλεγχο και περιορισμό αυτού, που σχετίζεται με την επιθυμία για ξεκούρασή του. Υπάρχει πολύ έντονα η τάση για καθοδήγηση από εξωτερικούς παράγοντες, αυτής της σωματικής παρουσίας με απώτερο σκοπό την ξεκούρασή του. Έτσι, με το πέρασμα στην μεταμοντέρνα περίοδο 'το σώμα δεν είναι μόνο του, ούτε, θα προσέθετα, είναι δικό μου. Βρίσκεται κάτω από την πολιορκία του φαρμακευτικού, αερόβιου, διαιτητικού, λιποδιαλυτικού, θερμιδομετρικού, κυβερνητικού κόσμου'¹⁶.

Πώς όμως, τα ανθρωπογενή περιβάλλοντα, τα περισσότερα σταθερά αλλά και τα συνεχώς αναδυόμενα και προστιθέμενα, τα απτά και τα δυνητικά, καθίστανται ένας ουσιαστικός παράγοντας που προωθεί μέσα και τόπους 'ξεκούρασης'; Με ποιο τρόπο ενσωματώνονται αυτοί μέσα στο σχεδιασμένο περιβάλλον και πώς σταδιακά 'ξεχώρισαν' τον άνθρωπο από το σώμα του, στο σημείο όπου η 'σωματική παρουσία' άρχισε να απουσιάζει και εξαφανίστηκε; Ο αρχιτέκτονας Juhani Pallasmaa υποστηρίζει ότι 'οι αρχιτεκτονικοί χώροι δεν είναι απλά νεκρά πλαίσια για τις δραστηριότητές μας, αλλά τις οδηγούν, τις χορογραφούν και τις ερεθίζουν· προκαλούν δράσεις, ενδιαφέροντα και διαθέσεις ή στην αρνητική εκδοχή τους τις καταπνίγουν'¹⁷.

Σε αυτήν εδώ την εργασία θα μελετηθεί πώς η μοντέρνα αίσθηση του χώρου προσπαθεί να παράγει το ξεκούραστο σώμα και πώς, φτάνοντας στη μεταμοντέρνα αίσθηση για το χώρο, η επιθυμία για ξεκούραση οδήγησε στην απόσυρσή του. Πώς εκφράζεται και 'χτίζεται' αυτή η απόσυρση, αφού δεν πρόκειται για μία παραμέληση του σώματος, αλλά, αντίθετα, για μια εντατική ενασχόληση με αυτό και την ξεκούρασή του; Ποιο είναι το αντίκτυπο στην κινητικότητα και αισθητηριακή ικανότητα του σημερινού φυσικού σώματος; Σήμερα, το σώμα είναι ξεκούραστο;

¹⁶ Mirzoeff, Nicholas, *Bodyscape: Art, modernity and the ideal figure*, Routledge, 1995, σελ. 1.

¹⁷ Pallasmaa, Juhani, "Body, Mind and Architecture – the Mental Essence of Architecture", *2nd International Symposium, SISU - The Impact of Space*, στο Tallinn από 27 έως 30 Μαΐου 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=ZPzhJOPS2Xg&list=LLquhKmsROSBIF8AJ77GBT-Pg&index=131>, 13 Ιουλίου 2015.

Rudofsky, Bernard, *Are Clothes Modern? An Essay on Contemporary Apparel*, P. Theobald, 1947. Στο βιβλίο *Are Clothes Modern? An Essay on Contemporary Apparel*, ο Bernard Rudofsky θέλοντας να δείξει πώς τα μοντέρνα παπούτσια δεν αντιστοιχούν στο σχήμα του ανθρώπινου ποδιού, γράφει δίπλα από τη φωτογραφία: 'Από αριστερά στα δεξιά: γύψινο ομοίωμα του παραμορφωμένου πέλματος ενός ενήλικα που έχει πάρει το σχήμα του παπουτσιού· ξύλινο καλαπόδι· σημερινό παπούτσι· γύψινο μοντέλο από ένα φανταστικό συμμετρικό πέλμα, που ανταποκρίνεται στην ιδέα του κατασκευαστή για την ανθρώπινη ανατομία.'

1 το κουρασμένο σώμα, 'paranoia somatica'¹.

Το σύμβολο του 'κουρασμένου σώματος' θα χρησιμοποιηθεί εδώ ως το καταλληλότερο και πιο κατατοπιστικό για την σκιαγράφιση του σώματος του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Από τα πιο γνωστά παραδείγματα που συναντάται το σύμβολο του 'κουρασμένου σώματος' είναι η ταινία *Metropolis*¹⁸. Σε αυτήν την εργασία, επιλέγεται ως μια χαρακτηριστική ταινία των αρχών του 20ού αιώνα, που θα βοηθήσει σαν αφετηρία στην κατανόηση και την ανάλυση του. Στο *Metropolis* περιγράφεται το κουρασμένο και εργαζόμενο σώμα, καθώς και αυτό να εμπλέκεται με το σύμβολο της μηχανής. Γυρισμένη το 1927, αναφέρεται τόσο στη σύγχρονή της κατάσταση, αλλά και σε όλες τις ανησυχίες του προηγούμενου αιώνα για την εισαγωγή της μοντερνικότητας στις ζωές των ανθρώπων.

‘Εξάντληση ή ανέλιξη’; Κόπωση: μία ασθένεια βούλησης και το βασικό σύμβολο της νευρασθένιας¹⁹.

Ο άνθρωπος φτάνει στον 20ο αιώνα κουρασμένος. Η μεταφορά της εργασίας στο εργοστάσιο έχει εξουθενώσει το σώμα του και το έχει καταστήσει αντιπαραγωγικό. Ο Balzac υποστηρίζει ότι το απόθεμα δύναμης του ανθρώπου έχει μειωθεί από την υπερβολική δαπάνη προσπάθειας, πράγματι σε οτιδήποτε κι αν κάνει²⁰. Όχι μόνο δηλαδή, η δουλειά που κάνει είναι κουραστική, αλλά και ο ίδιος υποβάλλει το σώμα του σε μια υπερπροσπάθεια. Το κουρασμένο σώμα χρησιμοποιείται σαν σύμβολο μιας γενικότερης κοινωνικής κατάστασης, τόσο την περίοδο που γυρίστηκε η ταινία *Metropolis*, όσο και σε όλη την περίοδο του 19ου αιώνα. Η κόπωση έγινε τότε το αντικείμενο ενός ξεσπάσματος επιστημονικής και ιατρικής έρευνας, ενώ απασχόλησε ταυτόχρονα και τους λογοτέχνες της εποχής. Το γεγονός ότι το φαινόμενο της κόπωσης εντοπίζεται και ελίσσεται ανάμεσα στην επιστήμη και την λογοτεχνία, φανερώνει την τάση της εποχής να συσχετιστεί ο ψυχολογικός με το σωματικό παράγοντα και να προσδιοριστεί το σώμα ως 'ο τόπος όπου οι κοινωνικές παραμορφώσεις και εξαρθρώσεις μπορούν εύκολα να εντοπιστούν'²¹.

¹⁸ Βουβή γερμανική ταινία επιστημονικής φαντασίας του 1927 σε σκηνοθεσία Fritz Lang.

¹⁹ Rabinbach, Anson, "Neurasthenia and Modernity", *Incorporations*, Jonathan Crary και Sanford Kwinter, ZONE BOOKS, 1992, σελ. 179.

²⁰ Zeldin, Theodore, *France 1848-1945, vol.2, Intelligence, Taste and Anxiety*, Oxford : Clarendon Press, 1977, σελ. 831, 832.

²¹ Rabinbach, Anson, *Human Motor: Energy, Fatigue and the Origins*

Αριστερά: Στιγμιότυπο από την ταινία *Metropolis*. Οι εργάτες οδεύουν προς την Αίθουσα των Μηχανών.

Πάνω: ό.π. Με σκυμμένο κεφάλι και σφιγμένες γροθιές, οι εργάτες ετοιμάζονται να ξεκινήσουν τη βάρδιά τους.

Ταυτόχρονα, όλες οι έρευνες και οι συζητήσεις το 19ο αιώνα περί του ανθρώπινου είδους από βιολόγους όπως ο Lamarck, Darwin, Linnaeus²², κατέληξαν ότι ο άνθρωπος δεν είναι ένα απaráλλαχτο αντίγραφο μιας θείας τελειότητας, αλλά ένα εξελικτικό είδος όπως όλα τα υπόλοιπα. 'Στατιστική έρευνα επιβεβαίωσε ότι το ανθρώπινο σώμα δεν είναι μία σταθερά, αλλά αλλάζει δραστικά σε αντιστοιχία με τις κοινωνικές συνθήκες'²³. Έτσι, το 'μοντέρνο' σώμα δεν είναι καθολικό και θείο, αλλά υπόκειται σε συνεχείς αλλαγές²⁴. Η κόπωση είναι ένας από τους παράγοντες που θα το αλλάξει· και τα μέσα ξεκούρασης που θα ακολουθήσουν, το ίδιο.

of Modernity, University of California Press, 1992, σελ. 21.

²² Υποστηρικτής της ιδέας ότι το ανθρώπινο είδος δεν είναι ένα αλλά συντίθεται από ποικίλες ξεχωριστές και δυσανάλογες φυλές· εκείνος που χώρισε την ανθρωπότητα σε φυλές Ευρωπαίων, Ασιατών, Αμερικανών, Αφρικανών (Βλέπε Mirzoeff, Nicholas *Bodyscape: Art, Modernity and the Ideal Figure*, σελ. 23.). Mirzoeff, Nicholas, *Bodyscape: Art, Modernity and the Ideal Figure*, Routledge, 1995 σελ. 24.

²³ Dagognet, François, *Le Corps multiple et un, Les Empêcheurs de Penser en Rond*, 1992, σελ.169

²⁴ Mirzoeff, Nicholas, *Bodyscape: Art, Modernity and the Ideal Figure*, Routledge, 1995 σελ. 24.

Το 1886 ένας συγγραφέας ενημερώνει τους αναγνώστες του:

“ Άσε τον αναγνώστη να περπατήσει στις άθλιες οδούς . . . των Ανατολικών ή Νότιων περιοχών του Λονδίνου . . . Ενώ θα έπρεπε κανονικά να είναι στο μέσο ύψος, θα βρει τον εαυτό του ένα κεφάλι ψηλότερο από τους ανθρώπους τριγύρω του. Θα δει παντού χλωμά πρόσωπα, υπανάπτυκτες φιγούρες, εξασθενημένες μορφές, στενό στέρνο. Αυτό δε θα έπρεπε να συμβαίνει”²⁵.

Η κόπωση ταξινομήθηκε ανάμεσα στις ‘ασθένειες της βούλησης’ (*les maladies de l’ energie*)²⁶, ενώ η ‘αδιάκοπη αίσθηση κόπωσης’ (μυικής, ενεργητικής, πνευματικής), αποτελεί και τη σημαντικότερη ένδειξη της νευρασθένειας²⁷, της ασθένειας της μοντερνικότητας. Η νευρασθένεια προκύπτει μέσα από διάφορες ονομασίες -κόπωση μυών, νευρική εξάντληση, εξάντληση του μυαλού²⁸, και με μια πολλαπλότητα σωματικών και πνευματικών συμπτωμάτων – πονοκέφαλοι, νευρομυική ασθένεια, αυπνία, ευαισθησία δέρματος, δυσπεψία, έλλειψη θέλησης, αβουλία, για τα οποία κανένα οργανικό αίτιο ή ‘κάκωση’ μπορούσε να βρεθεί²⁹. ‘Η νευρασθένεια δεν ήταν μια απλή πάθηση, αλλά ένα είδος ακατάπαυστων ενορρηστώσεων με αναλογίες σε άλλες παθήσεις’³⁰.

Bruegel, Pieter ο Πρεσβύτερος, *Νωθρότητα* (Acedia), 1558.

25 Jones, Stedman, Gareth, *Outcast London: A Study of the Relationships between Classes in Victorian Society*, Penguin Books, 1984, σελ. 308.

26 Rabinbach, *Human Motor*, σελ. 20.

27 Rabinbach, “Neurasthenia and Modernity”, σελ.179.

28 *Index Catalogue of the Library of the Surgeon General's Office, United States Army*, 2d ser., Washington: Government Printing Office, 1896, σελ. 481, 482.

29 Rabinbach, “Neurasthenia and Modernity”, σελ.179.

30 ό.π., σελ. 179.

Κυρίως, όμως, η ιδέα της κόπωσης του σώματος εκφράζει την ανησυχία, την ασάφεια και την αβεβαιότητα που σωματοποιούνται. Ενσωματώνει έναν γενικότερο φόβο και προβληματισμό του αιώνα: ‘Πού ανήκει ο μοντέρνος κόσμος, στην εξάντληση ή στην ανέλιξη;’, ρωτάει το 1888 ο Friedrich Nietzsche³¹. Η μοντερνικότητα είναι η έκφραση μιας γενικότερης αναδιαμόρφωσης της αντίληψης, η οποία εκδηλώνεται είτε στη φύση αλλά και την αντιμετώπιση της κόπωσης, είτε στην εργασία και στο σώμα του εργαζόμενου, και φυσικά στη διαμόρφωση του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο όλα αυτά διαδραματίζονται. Το σύμβολο της κόπωσης, όπως αναγνώρισε ο Nietzsche, περιέκλεισε όλα τα παράδοξα της μοντερνικότητας: ‘Η αποσύνθεση και η διάλυση [κυριαρχούν] και γι’ αυτό και η αβεβαιότητα: τίποτα δε στέκεται σταθερά στα πόδια του ή σε μια πίστη στον εαυτό του· ...όλα στο δρόμο μας είναι ολισθηρά και επικίνδυνα... όπου ακόμα περπατάμε, σύντομα κανένας δε θα μπορεί να περπατήσει’³².

Όλα υπαγορεύονται λοιπόν από τη σύγχυση, την αστάθεια και την εξάντληση. Η κόπωση είναι μια απτή και πανταχού παρούσα πνευματική και σωματική διαταραχή. Το εργαζόμενο σώμα είναι ένα κουρασμένο σώμα, εξαντλημένο. Η μοντερνικότητα, που προετοιμάζεται ήδη κάποιους αιώνες πιο πριν, και πιο έντονα τον αιώνα που προηγείται του Metropolis, έχει αλλάξει την αντίληψη για την εργασία και άρα για το σώμα που την επιτελεί³³. Η ταινία ξεκινά με την αλλαγή βάρδιας: τα σώματα των ανθρώπων φαίνονται νωθρά, είτε αυτά που τελείωσαν τη δουλειά, είτε αυτά που θα ξεκινήσουν. Έχουν σκυμμένα πρόσωπα, βρίσκονται παραταγμένοι, ο ένας δίπλα και πίσω από τον άλλον και επιτελούν τις λιγότερο δυνατόν κινήσεις, όλοι τις ίδιες, μέχρι να φτάσουν στις Αίθουσες των Μηχανών.

31 Nietzsche, Friedrich, *The Will to Power*, μτφ. Walter Kaufmann και R.J.Hollingdale, New York: Vintage, 1968, σελ. 48, 134.

32 ό.π., σελ. 40.

33 Rabinbach, *Human Motor*, σελ. 24.

Στο *Metropolis*, οι εργάτες υιοθετούν κινήσεις που επιβάλλονται από τον τρόπο λειτουργίας των μηχανών.

Μηχανοποίηση: ο άνθρωπος μιμείται την ακούραστη μηχανή.

Ο καταλυτικός παράγοντας, το αίτιο της κούρασης του σώματος, θεωρήθηκε η εισαγωγή της ακούραστης και επ' άπειρον κινούμενης μηχανής στη ζωή του ανθρώπου, ώσπου αυτή και τα παράγωγά της να καταστούν το μέσο για την πάντα επικείμενη και προσδοκόμενη ξεκούρασή του. Η κόπωση των ανθρώπων και η στειρότητα στις κινήσεις είναι αποτέλεσμα άμεσα συνδεδεμένο με την εισαγωγή των μηχανών, αρχικά στις δουλειές και στη συνέχεια στις ζωές των ανθρώπων. Η μηχανή, ενώ από την αρχαιότητα έχει συσχετιστεί με τη φύση του ανθρώπου, πλέον συμβιώνει μαζί του: η πόλη που ζει ο άνθρωπος του Metropolis, η 'Πόλη των Εργατών', είναι μια υπόγεια πόλη από μηχανές. Μέσα σε αυτήν, ολόκληρη η κινησιολογία του μιμείται και προσαρμόζεται τον τρόπο κίνησης μιας μηχανής και ο ρυθμός του είναι αυτός που του επιβάλλει η λειτουργία της.

Μια μηχανή: ορίζεται ως μία ανθρωπογενής τεχνητή κατασκευή, που βασικά λειτουργεί χάρη σε μηχανικές λειτουργίες. Ένας μηχανισμός είναι φτιαγμένος από μια ομάδα κινητών συμπαγών μερών, που δουλεύουν μαζί με τέτοιο τρόπο που η κίνησή τους δεν απειλεί την ακεραιότητα της μονάδας σα σύνολο. Ένας μηχανισμός γι' αυτό αποτελείται από κινούμενα μέρη που δουλεύουν μαζί και περιοδικά επιστρέφουν σε μια ορισμένη σχέση αναφορικά το ένα με το άλλο. Αποτελείται από διασυνδεδεμένα μέρη, καθένα από τα οποία έχει έναν ορισμένο βαθμό ελευθερίας κίνησης. Η μηχανική επίσης, κυριαρχείται από την αρχή ότι η κάθε κίνηση μιας μηχανής είναι γεωμετρική και μετρήσιμη³⁴.

Τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα παρατηρείται μια άμεση και κυριολεκτική συσχέτιση του ανθρώπου με τη μηχανή: Ο άνθρωπος πρέπει να επιτελεί ελεγχόμενες, γεωμετρικές και μετρήσιμες κινήσεις. Η μηχανοποίηση του τρόπου ζωής ξεκινάει με την επιθυμία αποδοτικότητας του ανθρώπου στο εργοστάσιο: η εξάλειψη όλων των περιττών κινήσεων και η προπόνηση του ανθρώπου σε συνδυασμούς κινήσεων που αναγνωρίζονται ως οι πιο πρακτικές και λειτουργικές³⁵.

34 Ορισμός από το φιλόσοφο και επιστημολόγο, George Canguilhem. Βλέπε Canguilhem, Georges, "Machine and Organism", *Incorporations*, Jonathan Crary και Sanford Kwinter, ZONE BOOKS, 1992, σελ. 46.

35 Munsterberg, Hugo, *Psychology and Industrial Efficiency*, The Riverside Press Cambridge, 1913, σελ. 183.

Bresson, Henri Cartier, *The great leap forward*, Kivax, 1958.

Εκτός από την ελαχιστοποίηση του χρόνου παραγωγής θεωρήθηκε ότι με τη μείωση των επιτελούμενων κινήσεων θα αποφευχθεί και η κούραση του εργαζομένου: 'Η εργασία μπορεί να διεξαχθεί πιο γρήγορα και με τη μικρότερη προσπάθεια αν αντίστοιχες μυϊκές ομάδες βρίσκονται σε λειτουργία, και αυτό σημαίνει αν επιτελούνται συμμετρικές κινήσεις...αν οι αλυσιδωτές κινήσεις συνηθιστούν, η ψυχοσωματική προσπάθεια θα μειωθεί στο ελάχιστο'³⁶. Υπάρχει δηλαδή η αντίληψη ότι αν ο άνθρωπος αφομοιώσει τον τρόπο λειτουργίας της μηχανής και συνηθίσει το σώμα του στη συστηματοποίηση των κινήσεών του, θα ξεκουραστεί.

Το σώμα πολύ σύντομα, λοιπόν, γίνεται αντιληπτό σαν ένα μηχανικό μέρος, εξάρτημα της βιομηχανικής παραγωγικότητας, μια προέκταση του εργοστασιακού συστήματος. Με το να τυποποιηθούν οι κινήσεις του

σώματος, χαλιναγωγείται η δυναμική του ενέργεια και μετατρέπεται το σώμα σε αποδοτική εργασιακή δύναμη. Η πρακτική αυτή πολύ σύντομα ξεπέρασε τα όρια του εργοστασίου. Επεκτάθηκε και 'εισάχθηκε στα γραφεία, στα σχολεία, στα νοσοκομεία και στα νοικοκυριά'³⁷. Η ροή και ενέργεια της ανθρώπινης ζωής αυξητικά μειώθηκε σε πεπερασμένες ποσότητες [κίνησης], δύναμης και αίσθησης³⁸. Για παράδειγμα, μελέτες της κίνησης σε σχέση με το χρόνο επιτέλεσής τους αναπτύχθηκαν στην αρχή για να αναλύσουν κάθε πράξη του εργαζομένου στο εργοστάσιο, με βλέψεις να σχεδιάσουν ιδανικά σχήματα κίνησης και τελικά τον ιδανικό εργαζόμενο. Στη συνέχεια, η πρακτική αυτή υιοθετείται και στην υπόλοιπη καθημερινή ζωή, ώστε να παραχθεί η ιδανική νοικοκυρά³⁹, αλλά και ο 'επαγγελματίας στη ζωή' γενικότερα, ο οποίος πρέπει να αυξήσει την αποδοτικότητα του σώματος του όσο περισσότερο μπορεί⁴⁰.

37 Diller, Elizabeth, "Bad Press", *Gender, Space, Architecture: An Interdisciplinary Introduction*, Jane Rendell, Barbara Penner και Iain Borden, Routledge, 2000, σελ. 386.

38 Crary, Jonathan, "Foreword", *Incorporations*, Jonathan Crary και Sanford Kwinter, ZONE BOOKS, 1992, σελ. 12.

39 Diller, *Gender, Space, Architecture*, σελ. 386.

40 Bennett, Arnold, *The Human Machine*, London: The New Age Press, 1908, σελ. 16.

Gilbreth, Lillian, *The Kitchen Practical*, 'Η πρακτική κουζίνα', ένα μοντέλο κουζίνας από την Lillian Gilbreth, σχεδιασμένη για να εξοικονομεί περιττή κίνηση και χρόνο από τη μοντέρνα 'ιδανική' νοικοκυρά, 1929.

Στιγμιότυπα από την ταινία *Playtime*, του Jacques Tati, του 1967. Σε αυτά παρουσιάζεται η εικόνα του επαγγελματία, που πιθανότατα αναμένει για κάποιο επαγγελματικό ραντεβού. Εν τω μεταξύ, η κινησιολογία του εμπεριέχει μόνο κοφτές σπασμοδικές κινήσεις, ως ένδειξη σοβαρότητας και επαγγελματικότητας.

Όταν η λειτουργία της μηχανής γίνεται πρότυπο τρόπου ζωής, η αποδοτικότητα της εμπνέει τους άντρες και τις γυναίκες να μιμηθούν την 'τελειότητα' της. Αυτοί, αντί να παίρνουν ανακούφιση από την εξοικονόμηση εργασίας, ενέργειας και κινήσεων, αρχίζουν να αφιερώνουν τον ελεύθερό τους χρόνο στην αυτοβελτίωση, είτε πολιτισμική, σωματική, ή επαγγελματική, με γνώμονα τις νέες επιταγές⁴¹. Με άλλα λόγια, ενώ στο *Metropolis* ή στους *Μοντέρνους Καιρούς*⁴² το σώμα είναι εξαναγκασμένο σε μηχανικές, επαναλαμβανόμενες κινήσεις, στην ταινία *Playtime*⁴³ του Jacques Tati, ο άνθρωπος σχεδόν συνειδητά υιοθετεί σπασμοδικές μηχανικές κινήσεις, οι οποίες θεωρεί ότι του δίνουν κύρος, στην περίοδο μηχανολατρίας που ακολούθησε. Η κίνησή του είναι παθητική και εμπνευσμένη από τη μηχανή και αν και θεωρητικά την υιοθετεί οικειοθελώς, παραμένει τεχνητή.

Προκύπτει έτσι το ερώτημα, γιατί παρόλο που οι ειδικοί της εποχής προσπαθούν να απογυμνώσουν το ανθρώπινο σώμα από οτιδήποτε το περιττό στην κίνησή του, και γιατί αφού σταδιακά ο άνθρωπος υιοθετεί την κινησιολογία της 'μοντέρνα ζωή', αυτό εξακολουθεί να είναι νωθρό και εξαντλημένο ;

41 Segal, P. Howard, *Technological Utopianism in American Culture*, The University of Chicago Press, 1985, σελ. 27.

42 Βουβή ταινία του 1925, στην οποία πρωταγωνιστεί ο Charlie Chaplin. Η ταινία αρχίζει με τη φράση: 'Μια ιστορία για τη βιομηχανία, για το άτομο στις επιχειρήσεις, για την ανθρωπότητα που αρχίζει εκστρατεία προς το κυνήγι της ευτυχίας.'

43 Μία ταινία από το σκηνοθέτη Jacques Tati, γυρισμένη το 1967. Σκιαγραφεί και ειρωνεύεται το μοντέρνο άνθρωπο, την εμμονή του με τις μηχανές και τον τρόπο ζωής του στην πόλη, που αυτή καθιέρωσε.

Οι επιβεβλημένοι και τεχνητοί ρυθμοί ζωής: πρώιμοι βηματοδότες.

Η έλλειψη φυσικότητας στους εργάτες του *Metropolis*, αλλά και στον επαγγελματία εργαζόμενο του *Playtime* είναι εμφανής. Ο άνθρωπος δεν εργάζεται σύμφωνα με τους ρυθμούς του φυσικού του σώματος. 'Αλήθεια, ο ρυθμός της δουλειάς εφαρμόζει στον ανθρώπινο οργανισμό· αλλά στην ουσία η αδιάλλακτη κανονικότητα με την οποία ο εργαζόμενος πρέπει να ακολουθήσει το ρυθμό του μηχανικού συστήματος είναι αφύσικος για τον άνθρωπο'⁴⁴. Ο ρυθμός του σώματος, κανονικά, εγγυάται μια φειδωλή χρήση της ενέργειας⁴⁵. Ο μοντέρνος πολιτισμός παραμορφώνει το ρυθμικό στοιχείο της εργασίας, καθιστώντας το εξωτερικά επιβεβλημένο⁴⁶. Πολύ αργότερα, τη δεκαετία του '90, ο καλλιτέχνης Stelarc, θα παρατηρήσει ότι σε όλα τα δομημένα περιβάλλοντα – τα βιοτεχνολογικά πεδία, όπως τα ονομάζει- ενσωματώνονται και κρύβονται 'βηματοδότες', ώστε να επιτευχθεί ένας τεχνητός ρυθμός ζωής⁴⁷. Κι έτσι, ακόμα κι αν η πρωτόγονη εργασία ήταν στην πραγματικότητα πολύ πιο κοπιαστική και επιτελούνταν με πολύ λιγότερα τεχνικά μέσα, τώρα, το σώμα κουράζεται περισσότερο⁴⁸-ή τουλάχιστον νιώθει περισσότερο την κούραση και η εμπειρία της τον ενοχλεί⁴⁹.

44 Giedion, Sigfried, *The mechanization takes command*, Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1948, σελ. 77.

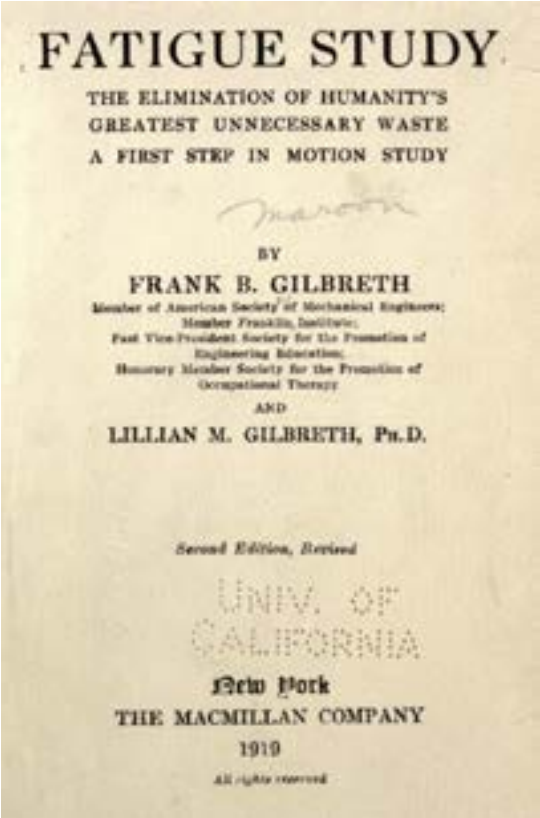
45 Rabinbach, "Neurasthenia and Modernity", σελ. 186.

46 ό.π., σελ. 186.

47 Stelarc, "TOWARDS THE POSTHUMAN, From Psycho-body to Cyber-system", *Architectural Design*, τ.65 ('Architects in cyberspace'), 1995, σελ. 91.

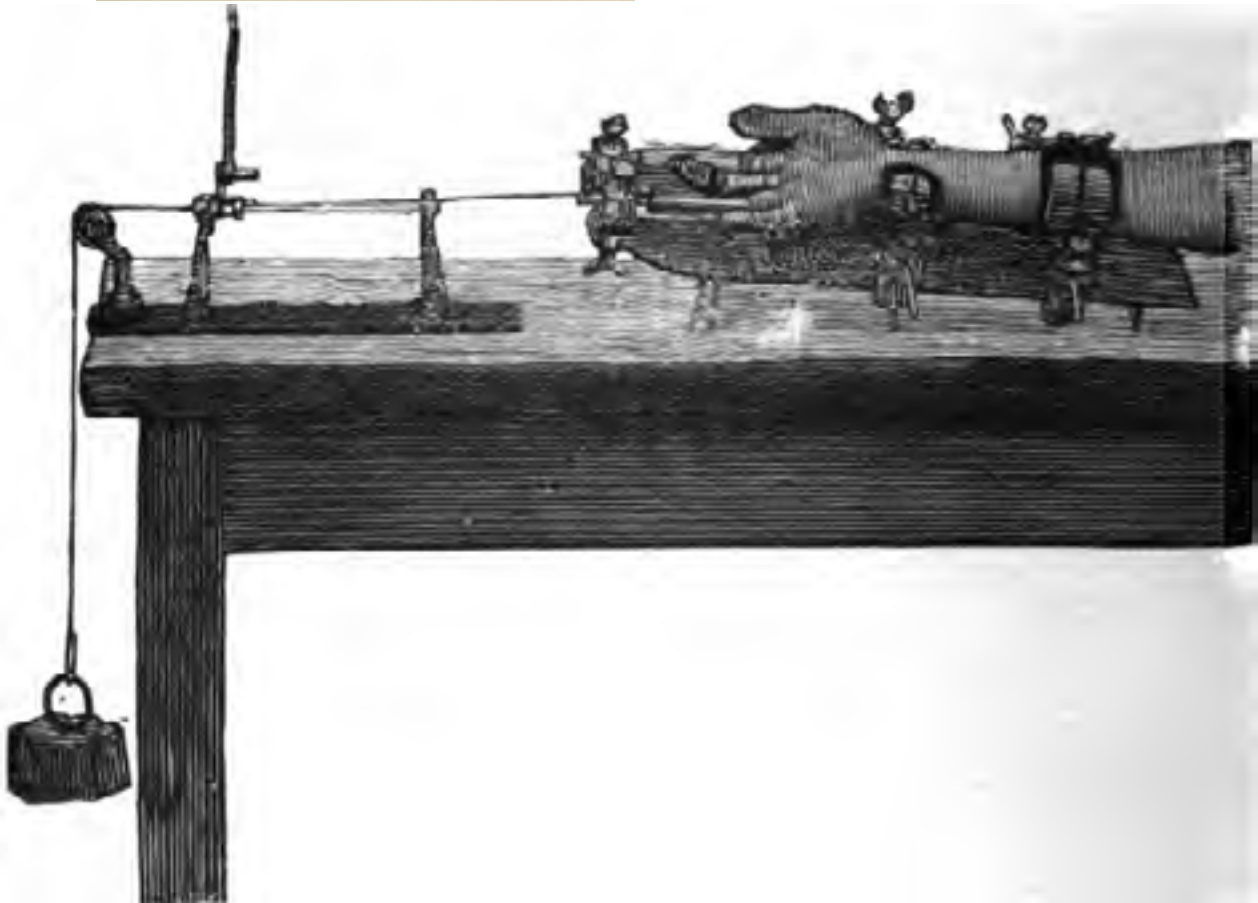
48 Rabinbach, "Neurasthenia and Modernity", σελ. 186.

49 Rabinbach, *Human Motor*, σελ. 25.

Gilberth, B. Frank, *Μελέτη για την κόπωση: Η εξάλειψη του μεγαλύτερου περιττού και άχρηστου υλικού της ανθρωπότητας*. (Fatigue Study: The Elimination of Humanity's Greatest Waste), 1919.

‘Διαρρύθμιση του εργογράφου, ώστε να πάρει μέτρηση για την κόπωση.’ Mosso, Angelo, *Κόπωση* (Fatigue), 1904.

Σε αυτό το σημείο προκύπτει και ο νεωτερισμός στην εκδήλωση της νευρασθένειας μέσα από τη θεώρηση της κόπωσης. Η αλλαγή στην αφήγηση και τη ‘φυσιογνωμία της ασθένειας’, ο νεωτερισμός του συμπτώματος, το οποίο είναι ‘δυσδιάκριτο, φευγαλέο και χάνεται κατευθείαν εάν δεν επενδυθεί με νόημα, με το να γίνεται μέρος μιας ευρύτερης ερμηνευτικής μήτρας’⁵⁰. Δεν είναι, δηλαδή, η κόπωση και η νευρασθένεια με τα πολλαπλά ψυχοσωματικά συμπτώματά τους που γεννιούνται από το μοντέρνο αστικό τρόπο ζωής. Αυτά είχαν παρατηρηθεί και στον αρχαίο κόσμο, όταν αντιμετώπιζε το σοκ ανάμεσα στο παλιό και το καινούριο⁵¹. Απλώς, στις πρόμοντέρνες κοινωνίες δεν είχε εμφανιστεί σαν ιατρικός όρος, ούτε δεχόταν ιδιαίτερη σημασία⁵², γεγονός που υποδηλώνει όμως, ότι πλέον το φαινόμενο της κόπωσης εμφανίζεται σε ισχυρό αριθμό της μάζας του πληθυσμού.

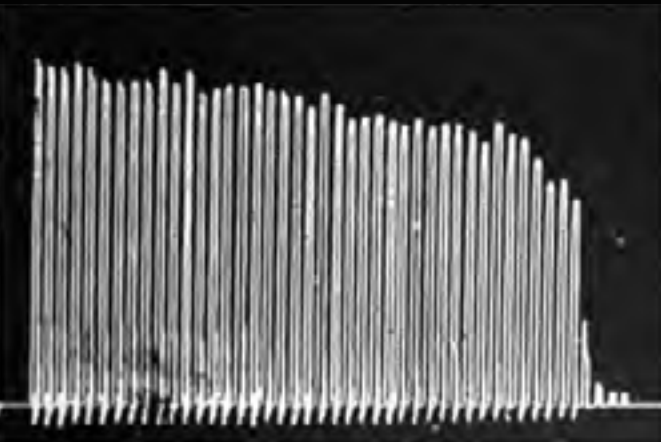
Κόπωση: φυσική αντίσταση και το κατώφλι του ανθρώπινου ορίου

Η κόπωση θεωρήθηκε η αυθόρμητη αντίσταση του σώματος στους επιβεβλημένους ρυθμούς που υπαγόρευαν οι επιταγές της παραγωγικότητας και της μοντέρνας βιομηχανικής κοινωνίας,, ο απαραίτητος παράγοντας που θα επανέφερε την ισορροπία στο σώμα. Έτσι, για το Nietzsche, εκτιμήθηκε σαν μια κατάσταση όχι απαραίτητα εξολοκλήρου αρνητική, αλλά ως μία που θα έθετε τα όρια του εργαζόμενου σώματος⁵³. Την αντίληψη αυτή συνόδευε και η παράλληλη προσπάθεια για τη συνολική αντιμετώπιση της κόπωσης, ενώ η πολλαπλότητα των συμπτωμάτων και η ασάφεια στην περιγραφή από μέρους των ασθενών την καθιστούσαν δύσκολη⁵⁴.

50 Rabinbach, “Neurasthenia and Modernity”, σελ. 180.
51 ό.π., σελ. 179.
52 Rabinbach, *Human Motor*, σελ. 38.
53 ό.π., σελ. 23.
54 Rabinbach, “Neurasthenia and Modernity”, σελ. 180.

Cured of a nervous breakdown but without a job, he leaves the hospital to start life anew.

Πάνω: Στιγμιότυπα από την ταινία *Modern Times*.
Κάτω: Ανίχνευση κούρασης από το γιατρό Patrizi το 1890.
Mosso, Angelo, *Κόπωση* (Fatigue), 1904.

Lights attached to a housewife's wrists demonstrate the difference in time and effort required in the preparation of a goulash dinner prepared entirely from scratch in ninety minutes and a pre-cooked, pre-packaged goulash dinner which took only twelve.

‘Το προμαγειρεμένο φαγητό, διαθέσιμο χάρη στην ανάπτυξη νέων συσκευασιών, προσφέρουν τεράστια εξοικονόμηση χρόνου για τις νοικοκυρές. Παρατήρησε τη διαφορά στο χρόνο και την προσπάθεια που απαιτείται για την προετοιμασία ενός προ-μαγειρεμένου, προ-συσκευασμένου γεύματος και ενός που ετοιμάζεται από το μηδέν. Φώτα στερεωμένα στους καρπούς της μαγειρίσσας δείχνουν πόσες περισσότερες κινήσεις έπρεπε να κάνει ... σε σύγκριση με τον προ-μαγειρεμένο τρόπο.’

Thompson, Hazel, *Στο Κατώφλι της Ενήλικης Ζωής* (Thresholds to Adult Living), 1955.

2 Το μοντέρνο σχέδιο για την ξεκούραση του σώματος.

Χωρίς να μπορεί να βρεθεί μία ορισμένη θεραπεία για την κόπωση, σαν ενιαία καθολική αντιμετώπιση σταδιακά άρχισαν να εφαρμόζονται μέτρα υγιεινής που σχετίζονταν με το περιβάλλον, τη διατροφή και τη σωματική άσκηση⁵⁵, αλλά και τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος διάφανου και καθαρού. Ταυτόχρονα, αναζητάται η ξεκούραση του σώματος, είτε μέσω της απόλυτης απόρυσής του από το κοινωνικό – έξω από την πόλη δηλαδή, είτε μέσα από υλικές απόλαυσεις και ανέσεις του σώματος.

Η ξεκούραση συσχετίστηκε με την ανακάλυψη του νόμου της ελάχιστης προσπάθειας, κατά τον οποίο όλη η οργανική ζωή αποζητά το κοντινότερο μονοπάτι για το στόχο της. Ο νόμος της ελάχιστης προσπάθειας έχει θεωρηθεί από κάποιους ότι ‘δεν παρήγαγε αδράνεια αλλά καινοτομία’, μείωση της υπερβολικής δράσης, ρύθμιση της σωματικής και πνευματικής δραστηριότητας, νέους τρόπους να επιτευχθεί το επιθυμητό . Ενώ, δηλαδή, για κάποιους η νευρασθένεια θεωρήθηκε η ‘ανικανότητα του μυαλού και του σώματος να αντισταθεί στην εφόρμηση του ερεθίσματος της μοντερνικότητας’, για κάποιους άλλους, ‘η κούραση ήταν απαραίτητη για σπουδαία κατορθώματα του μοντέρνου πολιτισμού’⁵⁶. Θεωρήθηκε ότι ‘η κούραση δεν απειλεί τον πολιτισμό, αλλά εξασφαλίζει το θρίαμβό του’⁵⁷.

Η ενασχόληση, ή εμμονή ίσως καλύτερα, με την κόπωση, και τους τρόπους που θα αποφευχθεί, δημιούργησε ένα πλαίσιο γνώσης για τις νόρμες, για τον καθορισμό του φυσιολογικού και για τα μοντέλα της ανθρώπινης φύσης, που επανορίζουν το σώμα και τα εξωτερικά του όρια⁵⁸. Συχνά, όπως θα φανεί παρακάτω, έννοιες όπως η υγεία και η ευημερία του σώματος, η καθαριότητα, η άνεση και η απομόνωση συσχετίστηκαν και κατέυθυναν τους τρόπους ξεκούρασης. Οι κανόνες που καθιερώθηκαν υπαγορεύτηκαν κατά πολύ από την υγεία για μεγάλο χρονικό διάστημα, ψυχολογική και σωματική, και απασχόλησαν τους αρχιτέκτονες του μοντερνισμού, οι οποίοι έδωσαν μια εντελώς διαφορετική εκδοχή του κτιρίου και του τρόπου ζωής μέσα σε αυτό.

55 ό.π., σελ. 182.
56 ό.π., σελ. 185,187.
57 ό.π., σελ. 185,187.
58 Rabinbach, *Human Motor*, σελ. 44.

CONTENTS	
CHAPTER I	
A DESCRIPTION AND GENERAL OUTLINE OF FATIGUE STUDY: WHAT MUST BE DONE	
	PAGE
FATIGUE STUDY AND WORK	3
WHAT FATIGUE IS	4
WHAT FATIGUE STUDY IS	7
THE FIELD OF THIS BOOK	7
THE RELATION OF FATIGUE STUDY TO MEASURED PHYSIOLOGICAL MANAGEMENT	9
RELATION OF FATIGUE STUDY TO MOTION STUDY	11
THE CLASSES OF FATIGUE	13
THE PROBLEMS OF FATIGUE STUDY	14
THE METHODS OF FATIGUE STUDY	14
EMPHASIS IN FATIGUE STUDY	15
A WORK FOR EVERY ONE	16
CHAPTER II	
THE FATIGUE SURVEY: WHAT IS TO BE DONE	
WHAT A SURVEY IS	18
THE GENERAL SURVEY AND THE FATIGUE SURVEY	19
THE AIMS OF THE FATIGUE SURVEY	19
THE TIME AND PLACE OF MAKING THE SURVEY	20
THE QUALIFICATION OF THE SURVEY MAKER	22
WHAT TO LOOK FOR	23
VARIABLES THAT AFFECT FATIGUE	29
THE SURVEY SECOND SERIES	30
SURVEY PHOTOGRAPHS	31
MAKING THE SURVEY BENEFICIAL	32
CHAPTER III	
PRELIMINARY PROVISIONS FOR REST FOR OVERCOMING FATIGUE: WHAT CAN BE DONE NOW	
PREVISION FOR REST	38

‘Πρόβλεψη για την ξεκούραση’, Gilberth, B. Frank, *Μελέτη για την κόπωση* (Fatigue Study), 1919.

Η αναμόρφωση του σανατορίου από ζοφερό άσυλο σε πρότυπο τόπο ξεκούρασης.

Το ουτοπικό ιδεώδες για την υπέρβαση της κόπωσης⁵⁹ κατευθύνει στις αρχές του 19ου αιώνα στην Ευρώπη, την αναδιάρθρωση του θεσμού του σανατορίου ή ασύλου, αλλά και την εδραίωση νέων τύπων κτιρίων για τη διαμονή και την ευχαρίστηση του σώματος. Ό κουρασμένος, κάθε κοινωνικής τάξης, αποζητεί να παλέψει ενάντια στην εξάντληση με ποικίλα ερεθίσματα : με την πολυτέλεια της ενδυμασίας, των επίπλων, τις ευχαριστήσεις του σώματος και του πνεύματος⁶⁰. Στα πλαίσια αντιμετώπισης της κόπωσης κάποιοι πρότειναν τη ‘θεραπεία της ξεκούρασης’, που συνεπαγόταν την απόλυτη απόσυρση από τις απαιτήσεις της κοινωνίας και ενσωμάτων άλλες όπως η ηλεκτροθεραπεία, τα υδρόλουτρα, κρυόλουτα και άλλα⁶¹.

Τα σανατόρια μέχρι εκείνη την εποχή ήταν μόνο για τους ‘τρελούς’. Για να μετατραπεί ο θεσμός του σανατορίου σε έναν τόπο ξεκούρασης μεσολάβησε ο εξευγενισμός⁶² του. Αυτός, συνεπαγόταν την καλύτερη σωματική μεταχείριση των τρελών, σε αντίθεση με τις βάρβαρες πρακτικές του παρελθόντος. Επίσης, εισάχθηκε η ιδέα της ‘ψυχολογικής’ και ‘χωρικής’ διαχείρισης του ‘τρελού’^{63 64}. Πλέον ονομάζονται ‘ασθενείς’, αφού για πρώτη φορά η τρέλα αντιμετωπίζεται σαν μία ασθένεια και τα τείχη του σανατορίου καθίστανται διαπερατά πολύ περισσότερο για τους ‘κουρασμένους’.. Για παράδειγμα, ο επονομαζόμενος ‘Πύργος του τρελού’ -Narrenturm-, ονομάζεται τώρα Γενικό Νοσοκομείο Βιέννης και τα ‘τρελοκομεία’ -‘Tollhaus’- στη Γερμανία, ‘θεραπευτικά ιδρύματα’ -HeilAnstalt⁶⁵.

59 Rabinbach, *Human Motor*, σελ. 44.

60 Fere, Charles, “Epuisement et criminalite”, *Desenerescence et criminalite: Essai physiologique*, Paris: Ancienne Librairie Germer Bailliere et C., 1888, σελ. 89.

61 Rabinbach, “Neurasthenia and Modernity”, σελ. 182.

62 Ο εξευγενισμός αυτός που παρατηρείται, με την αντικατάσταση μέσω εξωτερικής πειθαρχίας, χειροπέδων και αλυσίδων από μια ‘εσωτερική αυτοπειθαρχία’ που επιζητείται, ανήχθηκε στη συνέχεια από το Foucault , στις μελέτες του το ’60 και το ’70, σε ένα σύμπτωμα της νέας μετα-Διαφωτισμού λειτουργίας της δύναμης και της εξουσίας, για τις χωρικές τεχνικές που χρησιμοποιούνταν για να ελέγξουν τον τρελό και τον εγκληματία. Στις οποίες έρευνες θα στηρίξει την όρθωση και την ύπαρξη του ‘υπάκουου σώματος’.

63 Topp, Leslie, “Otto Wagner and the Steinhof Psychiatric Hospital: Architecture as Misunderstanding”, *The Art Bulletin*, τ. 87, No. 1, 2005, σελ. 135.

64 Ανάμεσα στις χωρικές μεταρρυθμίσεις και αναδιατάξεις περιλαμβάνονται, εκτός από την επιμελή κατηγοριοποίηση των ασθενών (σε άντρες-γυναίκες, σωματικά υγιείς και ασθενείς, θεραπεύσιμες νόσοι και ανίατες, χαμηλές και υψηλές τάξεις), λεπτομερή και περίπλοκα χωρικά σχήματα που αποζητούσαν την εύκολη επιτήρηση. (Επηρεασμένοι έντονα από το Πανόπτικον του Jeremy Bentham).

65 Blasius, Dirk, *Einfache Seelenstrung: Geschichte der deutschen Psychiatrie 1800-1945*, FISCHER Taschenbuch, 1994, σελ. 22-23.

Στο άσυλο ‘Hanwell’ στην Αγγλία. Άσυλο για τους άπορους ασθενείς, (1831). Στολή που σχεδιάστηκε για να περιορίζει σωματικά τον ασθενή.

Η ιδέα που προβαλλόταν και υπερίσχυσε στην αρχή ήταν αυτή της μετατροπής του σανατορίου σε υποκατάστατο σπίτι (‘surrogate home’⁶⁶). Κυριαρχούσε η άποψη ότι τα υγιή περιβάλλοντα θα βοηθούσαν να επαναφέρουν τους ασθενείς. Να μη νιώθουν εξορισμένοι και περιθωριοποιημένοι, αλλά ότι μεταφέρθηκαν σε ένα εξίσου οικείο περιβάλλον, αυτή τη φορά μακριά από την πόλη. Έτσι, υιοθετήθηκε από τους σχεδιαστές των ασύλων ο τύπος κατασκευής σπιτιών, με τις ενδείξεις περιορισμού, όπως κάγκελα παραθύρων, καλά κρυμμένες⁶⁷.

Το παράδειγμα του Otto Wagner: σανατόριο Steinhof και χώροι ευχαρίστησης

*Σανατόριο Steinhof: το άσυλο-σαν-ουτοπία*⁶⁸

Το Σανατόριο του Steinhof, εν μέρει σχεδιασμένο από τον Otto Wagner, αποτελεί το σημαντικότερο δείγμα αυτής της μοντέρνας τάσης να απομακρυνθεί το άσυλο από οτιδήποτε το καταναγκαστικό, που μοιάζει με φυλακή. Στο σανατόριο του Steinhof εφαρμόζεται επίσημα η αντίληψη ότι το άσυλο είναι αφενός πάντα διαχωρισμένο από την πόλη, αλλά αποτελεί έναν οικείο χώρο για τον ασθενή.

Ο προσανατολισμός του Steinhof προς την κόπωση και τη νευρασθένεια ενσωμάτων μια προσπάθεια ενάντια στην περιθωριοποίηση του ασύλου. Νέες θεραπείες στο σανατόριο για την καταπολέμηση της νευρασθένειας, που έμοιαζαν πιο οικείες και λιγότερο απειλητικές. Μια νέα δυναμική επιζητάται να εγκατασταθεί, όπου ο ασθενής εθελοντικά εισάγεται και έχει την ελευθερία -θεωρητικά πάντα- να βγει κατά βούληση⁶⁹, όταν θα νιώσει ξεκούραστος και έτοιμος να επιστρέψει στην πόλη.

Παράλληλα με αυτήν την αίσθηση ελευθερίας, το Steinhof καλλιεργεί και την αίσθηση αναγκαιότητας για αποκοπή από τον υπόλοιπο κόσμο. Υπάρχει μια κοινή αναγνώριση ότι το καλύτερο μέρος για να χτιστεί ένα άσυλο, είναι σε ένα υπερυψωμένο μέρος, με καλό αέρα και σε απόσταση

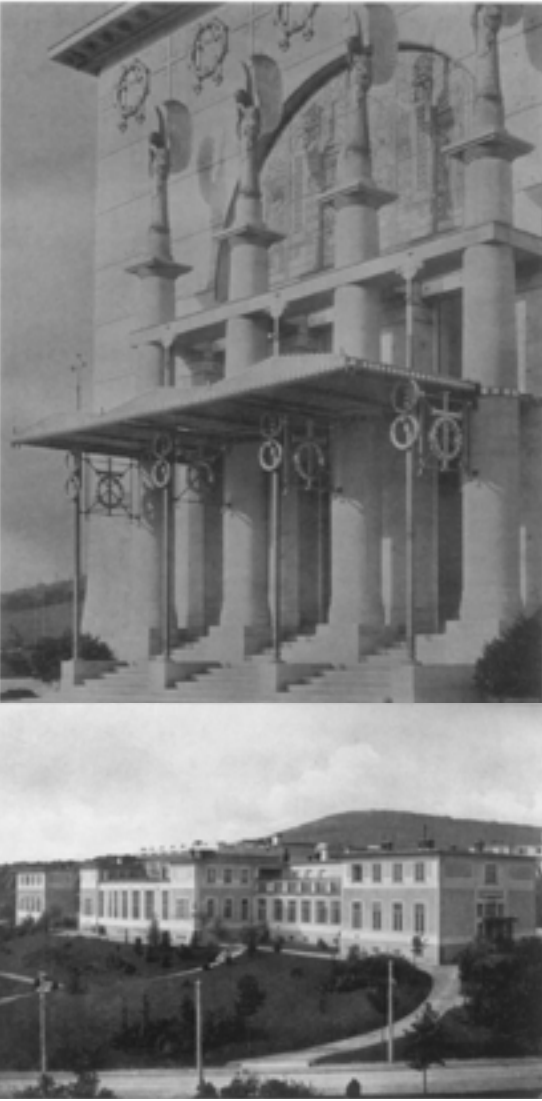
66 Topp, Leslie, *The Art Bulletin*, σελ. 136.

67 Digby, Anne, *Madness, Morality and Medicine: A Study of the York Retreat 1796-1914*, Cambridge University Press, 1985, σελ. 37-39.

68 Scull, Andrew, *The Asylum as Utopia: W. A. F. Browne and the Mid-Nineteenth Century Consolidation of Psychiatry*, London: Tavistock/Routledge, 1991.

69 Topp, Leslie, *The Art Bulletin*, σελ. 135.

Πάνω: Η μπροστινή όψη της εκκλησίας του σανατορίου Steinhof, λεπτομέρεια εισόδου με μορφές αγγέλων.
Κάτω: Θεραπευτικό κέντρο, Σανατόριο Steinhof.

από τα αστικά κέντρα⁷⁰, υπονοώντας μια έμμεση κριτική για το μοντέρνο πολιτισμό: η δημιουργία ενός εναλλακτικού κόσμου, όπου το πρόβλημα της κόπωσης που επέφερε η μοντερνικότητα, θα αντιστέφονταν⁷¹. Ο νέος τρόπος ζωής στις πόλεις, που έχει επιφέρει η μοντέρνα ζωή βλάπτει την ψυχική υγεία, στο σημείο που αυτή πλέον επικεντρώνεται πλέον στην εντατική εργασία για την απολαβή χρημάτων και με την εγκατάλειψη συνηθειών και εργασιών στη φύση. Είναι η πόλη πλέον προβληματική κι από την οποία πρέπει να απομακρυνθεί ο άνθρωπος. Το άσυλο θεωρείται ένα μοντέλο για τον μοντέρνο κόσμο, μια 'λευκή πόλη', μια 'έκθεση του μέλλοντος'⁷².

Έτσι, το άσυλο-σα-σπίτι αντικαταστάθηκε από το μοντέλο του άσylum σαν αυτάρκης κοινότητα -ή αποικία. Χωρικά, απορρίφθηκε η ιδέα του ενός κτιρίου και προτάθηκε ο κερματισμός του σε μονάδες⁷³. Σε μια τέτοια κοινότητα, ο ασθενής θα δεχόταν μια 'μοντέρνα ανθρώπινη θεραπεία σε

Πάνω: Ασθενείς στη βεράντα, σε μια από τις μονάδες στο Steinhof.

70 Topp, Leslie, *The Art Bulletin*, σελ. 137.

71 Scull, Andrew, *The Asylum as Utopia: W. A. F. Browne and the Mid-Nineteenth Century Consolidation of Psychiatry*, Λονδίνο: Tavistock/Routledge, 1991.

72 Topp, Leslie, *The Art Bulletin*, σελ. 151.

73 ό.π., σελ. 137.

εξωτερικό χώρο⁷⁴ και θα ήταν 'ελεύθερος' να δουλεύει στις φάρμες και στα χωράφια του άσylum, στα εργαστήρια, στις κουζίνες, στα πλυσταριά, σε ένα πλαίσιο εργασιοθεραπείας⁷⁵. Δημιουργούνται έτσι, κανόνες υγείας και ευφορίας που θέλουν το σώμα να ασχοληθεί και πάλι με τη γη και τη φύση, πάντα όμως κάτω από την ιδέα του συνταγογραφούμενου: το πρόγραμμα κάθε ασθενή είναι αυστηρό, αποτέλεσμα από συγκεκριμένες ώρες ξεκούρασης, εργασίας, ορισμένη διάρκεια άσκησης του σώματος, περπάτημα με προγραμματισμένες στάσεις, μέσω της κατάλληλης τοποθέτησης χώρων στάσης- παγκάκια.

Ο Otto Wagner, δεν ασχολήθηκε με τον επιμέρους σχεδιασμό των 'κελιών' αλλά περισσότερο με τις βοηθητικές λειτουργίες του σανατορίου, όπως αυτή της εκκλησίας, καθώς και με το συνολικό σχεδιασμό, το αστικό σχέδιο του ιδρύματος. Αυτό, ήταν 'οργανικό', βασισμένο στην ιδέα ότι κάποιος πρέπει να δει στο σχέδιο ότι όλα ανήκουν σε ένα ενιαίο σύνολο⁷⁶. Αυτή η πόλη, χτισμένη απ' το μηδέν θα ήταν αφιερωμένη στην προσφορά ξεκούρασης ανθρώπων, των οποίων η ψυχική και σωματική υγεία είχε διαλυθεί από τις πιέσεις του μοντέρνου πολιτισμού, ο οποίος δεσμέτηκε όχι μόνο να θρέψει, να στεγάσει και να προσλάβει τον πληθυσμό του, αλλά και να τον μεταμορφώσει⁷⁷.

74 Smith, Leonard, *Cure, Comfort and Safe Custody: Public Lunatic Asylums in Early Nineteenth-Century*, Λονδίνο: Leicester University Press, 1999, σελ. Κεφάλαιο 7.

75 Topp, Leslie, *The Art Bulletin*, σελ. 136.

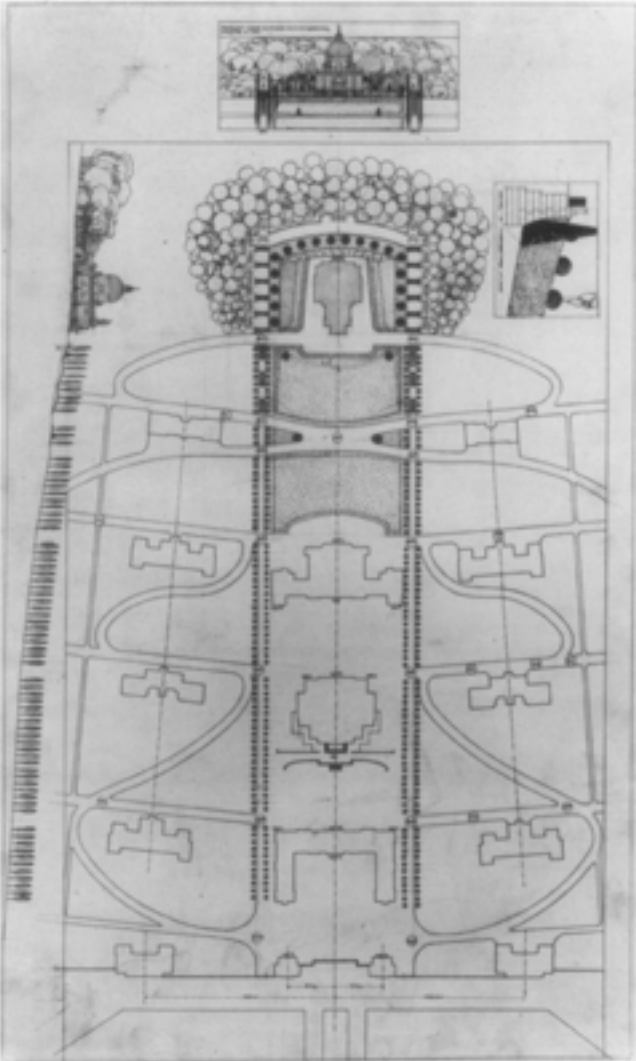
76 ό.π., σελ. 141.

77 ό.π., σελ. 143.

Wagner, Otto, η εκκλησία στο
σανατόριο του Steinhof, εξ
ολοκλήρου σχεδιασμένη από
τον αρχιτέκτονα Otto Wagner.
1905-1908.

Αριστερά: Πάνω: Γενικό Σχέδιο του
Σανατορίου Steinhof.
Κάτω: Η πισίνα στο 'σπίτι της θεραπείας',
Steinhof.

Wagner, Otto, άποψη και
σχέδιο για την εκκλησία και
τις μονάδες κατοικιών για το
σανατόριο Steinhof.

Farsky, Robert, μελέτη για μια κλινική, που θα προσέφερε θεραπεία με κρυόλουτρα, 'Kaltwasserheilstalt' στο Danube, 1905.

Χώροι ευχαρίστησης του σώματος

Το ιδανικό της ουτοπικής κοινότητας (ή αποικίας) στη Βιέννη, στην άχτιστη γη έξω από την πόλη για την ευχαρίστηση του σώματος, εκφράστηκε και από τους τελειόφοιτους μαθητές του Otto Wagner στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Βιέννης, ο οποίος τους ανέθεσε να επιλέξουν το δικό τους ιδανικό θέμα σχεδιασμού για αυτό το σκοπό. Οι περισσότεροι σχεδίασαν πολυλειτουργικά συγκροτήματα στην ύπαιθρο. Όλα σχετίζονταν με την ψυχική και σωματική ανάταση του σώματος. Για παράδειγμα, το 1897 σχεδιάστηκε μια πόλη για σπα στην Αυστρία, ακολούθησε το 1902 ένα πρότζεκτ για μία αποικία καλλιτεχνών, ενώ το 1905 σχεδιάστηκε μία κλινική που θα προσέφερε θεραπεία με κρυόλουτρα, 'Kaltwasserheilstalt'. που θα αντιμετώπιζε την κόπωση και νευρικές ασθένειες. Η τελευταία έγινε ένας θεσμός που αναπαράχθηκε εκείνη την εποχή σε όλη την Κεντρική Ευρώπη⁷⁸.

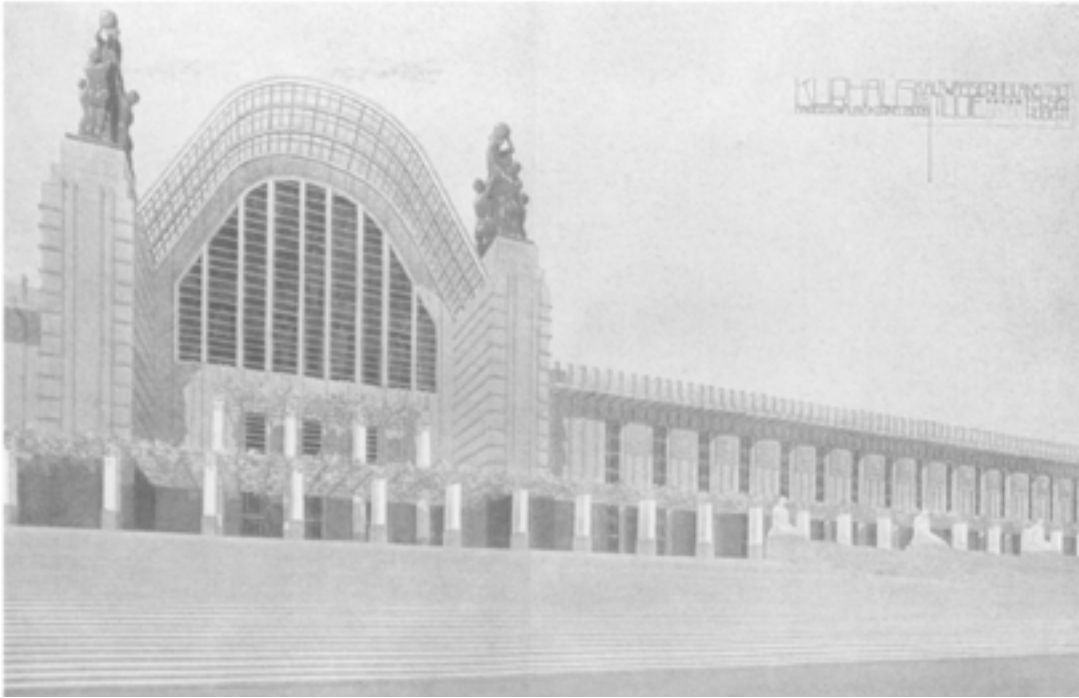
78 ό.π., σελ. 143-144.

Όσον αφορά τις πόλεις σπα, η λουτροθεραπεία μετά από πολλά χρόνια εγκατάλειψής της αποτελεί και πάλι έμπνευση. Κυριαρχούσε η άποψη ότι τα λουτρά σε συγκεκριμένες πηγές οδηγούν σε σωματική και πνευματική κάθαρση⁷⁹. Σήμερα υπάρχουν πάνω από 300 πόλεις-σπα στην Ευρώπη, που προσφέρουν ποικίλες θεραπείες πέρα από τις παραδοσιακές υδροθεραπείες, προωθώντας έναν υγιή τρόπο ζωής, που περιλαμβάνει κατάλληλη διατροφή, άσκηση, και κυρίως ένα διάλειμμα από τη γρήγορη και πιεστική ζωή της καθημερινότητας⁸⁰.

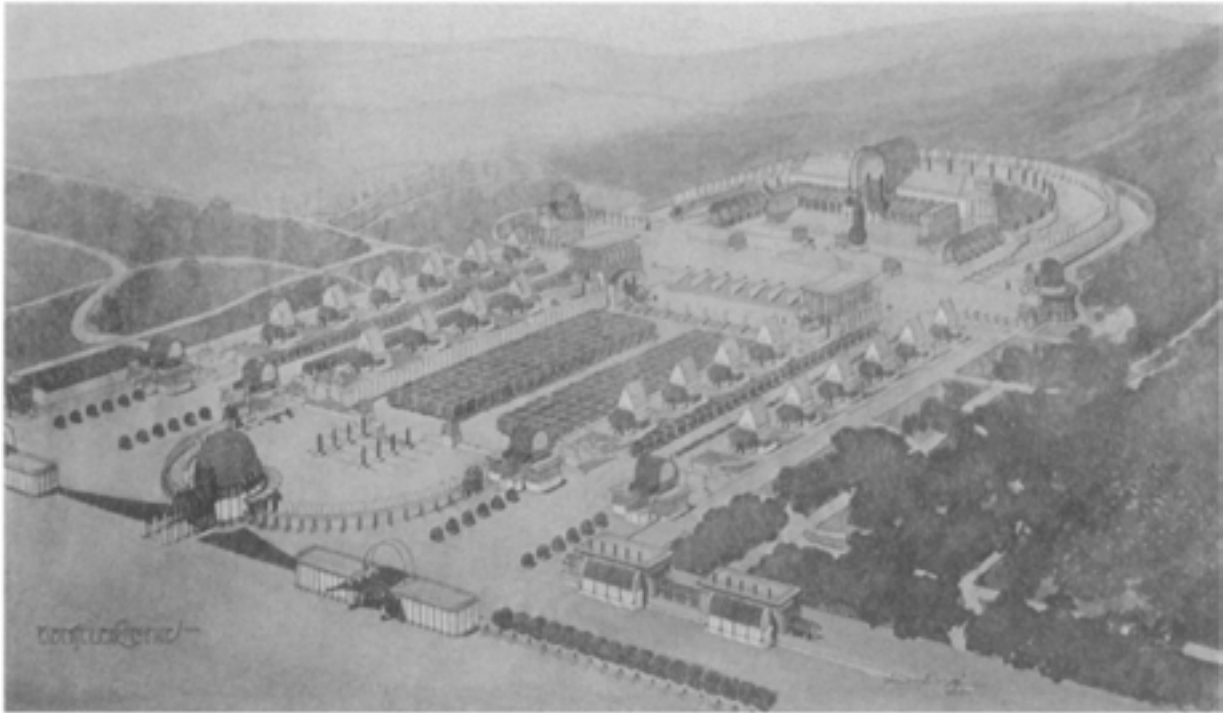
79 Torkildsen George , *Leisure and Recreation Management*, Routledge, 2005, σελ. άγνωστη.

80 Arieff, Allison, *SPA*, Taschen Books, 2004.

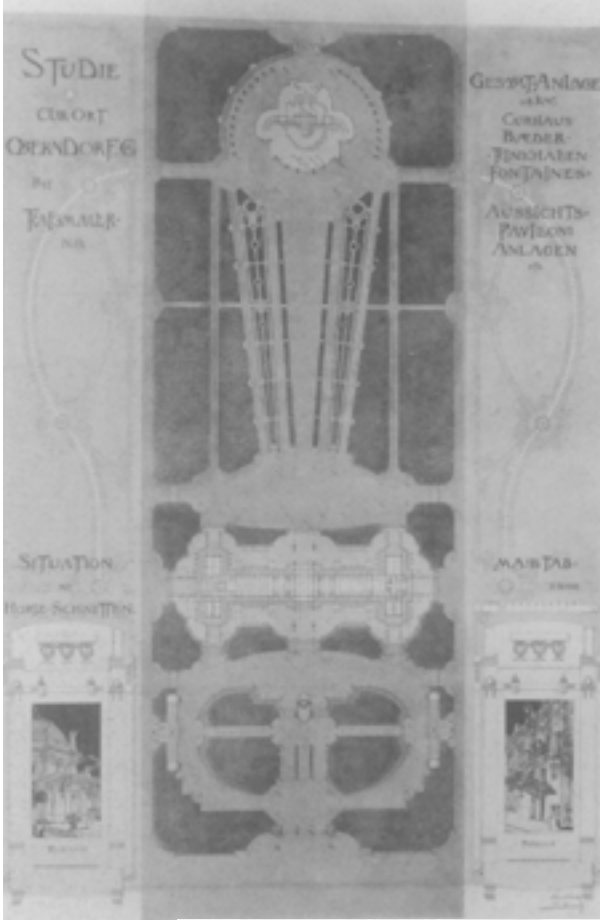
Burt, Bernard, *100 Best Spas of the World*, Globe Pequot, 2001, σελ. άγνωστη.

Farsky, Robert, μελέτη για μια κλινική, που θα προσέφερε θεραπεία με κρύουλουτρα, 'Kaltwasserheilstalt' στην πόλη Danube, 1905.

Deining, Wunibald, μελέτη για αποικία καλλιτεχνών, 1902.

Schania, Anton, μελέτη για σπα στο Oberndorf bei Traismauer, Αυστρία, 1897.

Wagner, Otto, σχέδιο για την Ακαδημία Καλών Τεχνών, έξω από τη Βιέννη, 1898. Βιέννη, Μουσείο Βιέννης.

Klimt, Gustav, *Ιατρική*, 1900-1907. Η τοιχογραφία *Ιατρική* ανατέθηκε στον Gustav Klimt από το Πανεπιστήμιο της Βιέννης την εποχή της δεύτερης βιομηχανικής επανάστασης. Η μοντέρνα ιατρική ήταν ένα θέμα πολύ δημοφιλές τότε. Εδώ φαίνεται η Υγεία, η ομώνυμη θεά, που έχει διασωθεί από την τοιχογραφία. Στην αρχική σύνθεση, η 'Υγεία', σε σχέση με την υπόλοιπη τοιχογραφία, είναι αποκομμένη και ανεπηρέαστη από το 'ποτάμι των πονεμένων ψυχών' πίσω της, που οδεύουν προς τα πάνω, προς μία αβέβαιη μοίρα, που δεν έχουν κανένα έλεγχο.

Οι μοντέρνοι αρχιτέκτονες σχεδιάζουν για το κουρασμένο σώμα

Οδηγός υγιεινής για ένα ξεκούραστο σώμα

Η κόπωση ταξινομήθηκε ανάμεσα στις 'ασθένειες της βούλησης' (*les maladies de l' energie*)⁸¹ κι έτσι η ξεκούραση του σώματος – η θεραπεία δηλαδή αυτής της ασθένειας– επιχειρήθηκε αντίστοιχα με τρόπους θεραπείας, όπως γινόταν και σε άλλες ασθένειες. Αναφέρθηκε όμως παραπάνω, ότι η πολλαπλότητα των συμπτωμάτων, χωρίς να μπορούν να βρεθούν οργανικά αίτια σε αυτά, καθιστούσε αδύνατη την εύρεση μίας συγκεκριμένης και αποτελεσματικής θεραπείας. Έτσι, από πολλούς ειδικούς (γιατρούς, επιστήμονες και στη συνέχεια αρχιτέκτονες) προωθήθηκε μία ολιστική υγιεινή, που θεωρήθηκε ότι θα ξεκούραζε το σώμα. Αυτή είχε άμεση σχέση με την καθαριότητα, την άνεση του σώματος και τη σωματική άσκηση. Φαντάστηκαν ότι ένα ξεκούραστο σώμα είναι πρώτα απ' όλα ένα υγιές σώμα, απαλλαγμένο από ασθένειες⁸² και ζει σε ένα περιβάλλον εξοπλισμένο για να εξασφαλίσει ακριβώς αυτό⁸³. Οι μοντέρνοι αρχιτέκτονες αναλαμβάνουν το ρόλο του 'θεραπευτή' και αρχίζουν να συμβουλεύουν και σχεδιάζουν για ένα τρόπο ζωής όπως σε ένα σανατόριο⁸⁴. Οι νέοι -μοντέρνοι- χώροι που άρχισαν να σχεδιάζονται, ενσωμάτωσαν τις καινούριες ανάγκες του σώματος.

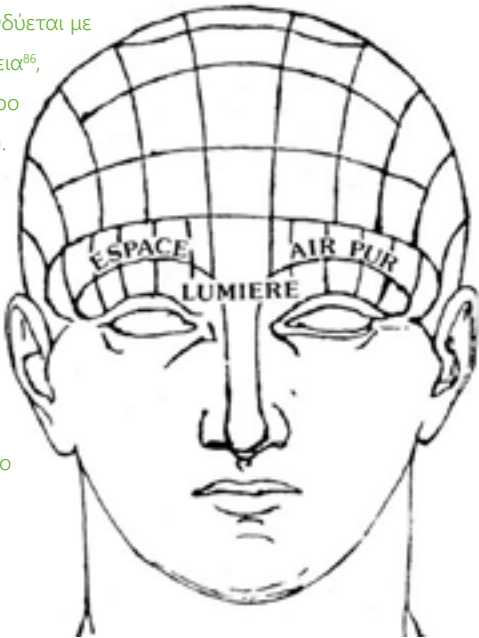
81 Rabinbach, *Human Motor*, σελ. 38.

82 Να σημειωθεί ότι στις αρχές του 20ου αιώνα, ο φόβος της ασθένειας ήταν πραγματικός, κυριαρχούσε και είχε σαν αποτέλεσμα τη διαμόρφωση μιας νέας θεωρίας για την υγεία..

83 Η υγεία ήταν πάντοτε πρωταρχική ευθύνη των αρχιτεκτόνων. Η ιδέα του αρχιτέκτονα σαν θεραπευτή χρονολογείται από την εποχή του Βιτρούβιου. Αυτό που αλλάζει είναι η έννοια της υγείας και η μοντέρνα αρχιτεκτονική οργανώνεται γύρω από τη νέα θεωρία της' (βλέπε Colomina, "An interview with Beatriz Colomina" <http://frieze-magazin.de/archiv/features/x-ray-architecture/?lang=en>). Ο ορισμός της υγείας περιορίζεται σε ένα πολύ συγκεκριμένο και απόλυτο νόημα. Η μοντέρνα υγεία ελέγχει την ανάπτυξη του σώματος και προωθεί συγκεκριμένα σωματικά χαρακτηριστικά σε βάρος άλλων· τη νεανικότητα έναντι του γήρατος, την καθαρότητα έναντι της βρωμιάς και άλλα. Έτσι, το σώμα αρχίζει να θεωρείται ότι έχει τυποποιημένες, καθορισμένες ανάγκες. Οι ανθρωπίνες ανάγκες 'δεν είναι πάρα πολλές,, είναι πολύ παρόμοιες για όλη την ανθρωπότητα ... ολόκληρη η μηχανή είναι εκεί, η δομή, το νευρικό σύστημα, το κυκλοφορικό σύστημα, και αυτό εφαρμόζεται στον κάθε ένα από εμάς ακριβώς και χωρίς εξαίρεση'. Η άποψη αυτή του Le Corbusier είναι σημαντική και αντιπροσωπευτική των ιδεών που κυριαρχούν. Το ιδανικό της υγείας, ψυχικής και σωματικής, μ' αυτόν τον τρόπο, κυριαρχεί στους στόχους των αρχιτεκτόνων των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα, 'από τον Le Corbusier μέχρι τον Jan Duiker ή τον Richard Neutra', και θεωρούν τη νέα μοντέρνα αρχιτεκτονική σαν ένα είδος ιατρικού εξοπλισμού που θα προστάτευε και ενίσχυε το σώμα, όταν τα ιατρικά κείμενα υποστήριζαν ότι πολλές από τις ασθένειες που πλήττουν το μοντέρνο πολίτη οφείλονται στον κακό αερισμό, στον ανεπαρκή φωτισμό και στην καθιστική ζωή στον εσωτερικό χώρο. Η τάση για μια αρχιτεκτονική εξυγίανσης εγκαθίσταται, λοιπόν, και μέσα στην πόλη.

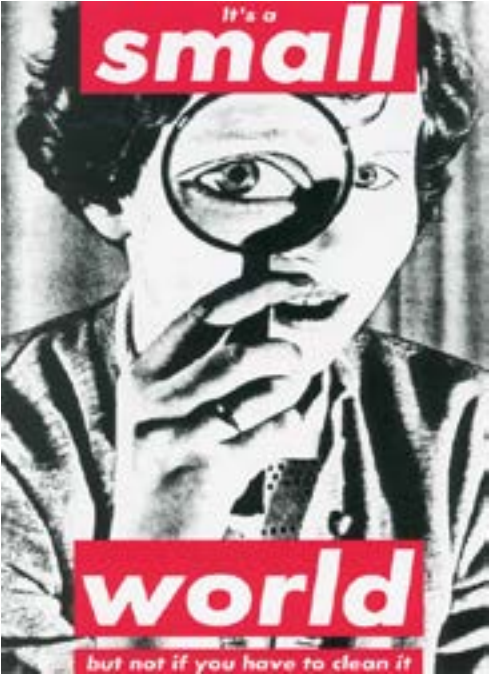
84 Colomina, Beatriz, "X-ray Architecture: Illness as Metaphor", *Positions, No. 0, Positioning Positions*, University of Minnesota Press, Fall 2008, σελ. 32.

Οι ανάγκες αυτές είναι κυρίως ο καθαρός χώρος, ο χώρος για την καθαριότητα του σώματος και ένας για την άσκηση του. Έτσι προέκυψαν οι υβριδικοί χώροι του καθιστικού- που επανασχεδιάζεται, του μπάνιου και της ταράτσας, που προστίθενται στο λειτουργικό πρόγραμμα μιας κατοικίας. ‘Το μοντέρνο σπίτι του ‘20 ήταν η συνταγή ενός γιατρού, που συνέστηνε ανοιχτά παράθυρα, την υπαίθρια ζωή, την άσκηση, να βάζονται όλα άσπρα, να απομακρυνθεί η διακόσμηση ...’⁸⁵. Το καθιστικό πρέπει να επενδύεται με καθαρές επιφάνειες. Καθαρή επιφάνεια είναι μία λευκή επιφάνεια⁸⁶, που αποκαλύπτει κάθε πιθανή μόλυνση ή σκόνη στο χώρο (δηλαδή αποτελεί απόδειξη της ίδιας της της καθαριότητας). Είναι μια λεία επιφάνεια, επίπεδη, ενιαία, χωρίς πόρους⁸⁷ ‘το σκληρό ενιαίο linoleum έχει αντικαταστήσει το ξύλο και τα χαλιά’⁸⁸, που συσσωρεύουν τη σκόνη και καθιστούν την ατμόσφαιρα κουραστική. Ταυτόχρονα, για να είναι ο χώρος καθαρός και κυρίως, για να διευκολύνεται ο καθαρισμός του, αυτός πρέπει να είναι σχετικά άδειος. Η πλούσια διακόσμηση εμποδίζει και δυσκολεύει στον εύκολο καθαρισμό του σπιτιού και προφανώς κουράζει περισσότερο αυτόν που πρέπει να το καθαρίσει.

Στη συνέχεια, το δωμάτιο του μπάνιου ενσωματώνεται στα σπίτια μόλις εκείνη την περίοδο. Εμπριέχει την πιο πρόσφατη τεχνολογία, καθώς πολλές αισθησιακές ανάσεις⁸⁹. Η καθαριότητα του σώματος μέσα στο μπάνιο έγινε μια καινούρια ενασχόληση για την ξεκούραση και τη

Godin, Andre, *Solutions sociales*, Παρίσι: A. le Chevalier, 1871. Βασικές ποιότητες της μοντέρνας κατοίκησης πάνω στο σώμα: θέση των ανθρώπινων αναγκών μέσα στο κρανίο: φως, καθαρός αέρας, χώρος.

85 Colomina, *Positions*, σελ. 30-35.
86 Η πρόσφατη έρευνα της θεωρητικού Beatriz Colomina ‘X-Ray Architecture’, ‘συνδέει τους λευκούς τοίχους της μοντέρνας αρχιτεκτονικής που προήλθαν μέσα από την αναδυόμενη ψυχολογία της υγείας, της παράνοιας και της εξυγίανσης του περασμένου αιώνα, που σήμερα συνεχίζεται στα συστήματα ανίχνευσης δεδομένων των σπιτιών και των έξυπνων τηλεφώνων.’
87 Diller, Elizabeth, “Bad Press”, *Gender Space Architecture: An Interdisciplinary Introduction*, Jane Rendell, Barbara Penner and Iain Borden, Routledge, 2000, σελ. 387.
88 Lupton, Ellen and Miller, J. Abbott, “Hygiene, Cuisine and the Product World of Twentieth Century America”, *Incorporations*, Jonathan Crary και Sanford Kwinter, ZONE BOOKS, 1992, σελ. 499.
89 ό.π., σελ. 499.

Alison and Peter Smithson, *House of the Future*, 1956. ‘Το σκληρό ενιαίο linoleum έχει αντικαταστήσει το ξύλο και τα χαλιά’. , Colomina, Beatriz, “Unbreathed Air”, *Grey Room*, τ. 15 (Ανοιξη 2004), Massachusetts Institute of Technology, 2004, σελ. 28–59.

Αριστέρα: Kruger, Barbara, *Χωρίς τίτλο*, 1990. Είναι ένας μικρός κόσμος, αλλά όχι αν έχεις να τον καθαρίσεις’.

Δεξιά: Döcker, Richard, Ο τύπος της ταράτσας (Terrassen Typ), 1929.

Η κόπωση δεν ήταν απλώς η συνέπεια της σωματικής υπερπροσπάθειας, αλλά και η αιτία ποικίλων σωματικών και πνευματικών παθολογιών, που γεννήθηκαν από τη νωθρή αλλά και αγχωτική κατάσταση των αντρών, των γυναικών και κυρίως των παιδιών σχολικής ηλικίας. Βλ. Ra-
binbach, *Human Motor*, σελ. 20.

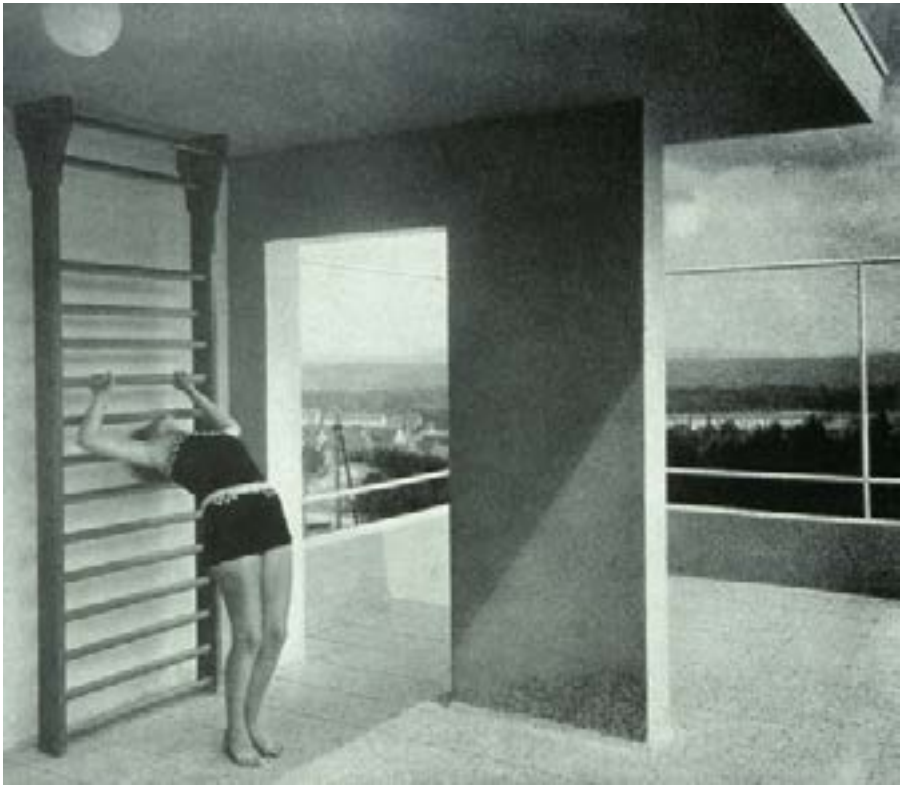
Von Debschitz-Kunowski, Wanda. Σχεδιασμός εσωτερικού Marcel Breuer and Gustav Hassenpflug, στούντιο γυμναστικής για την επιστήμονα Hilde Levi, Βερολίνο 1930.

Καθιστικό με the "long chair" από τον Marcel Breuer στο διαμέρισμα του Jack και της Molly Pritchard, Λονδίνο.

Allison and Peter Smithson, *House of the Future*, 1956, Colomina, Beatriz, "Unbreathed Air", *Grey Room*, τ. 15 (Άνοιξη 2004), Massachusetts Institute of Technology, 2004 σελ. 50.

Δεξιά: Εξώφυλλο.
Giedion, Siegfried,
Απελευθερωμένη
κατοίκηση. Φως,
αέρας, άνοιγμα.
(Befreites Woh-
nen), έκδοση 1985.

Μία γυναίκα ασκείται στην ταράτσα. Το σπίτι σχεδιασμένο από τον αρχιτέκτονα Richard Döcker στο Werkbundsiedlung, Stuttgart, το 1926. Döcker, Richard, Ο τύπος της ταράτσας (Terrassen Typ), 1929.

Δεξιά:
Stuart, Davis, Odol, 1924.

Ανοιχτό υπνοδωμάτιο στη Villa Noailles, Hyères France του Γάλλου αρχιτέκτονα Robert Mallet-Stevens το 1924. Döcker, Richard, Ο τύπος της ταράτσας (Terrassen Typ), 1929.

Sigfried Giedion Befreites Wohnen

χαλάρωσή του. Σε ένα αρχιτεκτονικό περιοδικό το 1917, μάλιστα, σημειώθηκε ότι 'η τουαλέτα είναι ένας δεικτης πολιτισμού. Ήταν ένας καιρός που αρκούσε για τον άνθρωπο να είναι πολιτισμένος στο μυαλό. Τώρα χρειαζόμαστε έναν πολιτισμό για το σώμα'⁹⁰. Με την παραπάνω ιδέα να εγκαθίσταται στην καθημερινή ζωή, η βρωμιά, που είναι το αντώνυμο της καθαριότητας, είναι μια ύλη 'εκτός τόπου'⁹¹ που πρέπει να απομακρύνεται και να αποφεύγεται. Με τη βοήθεια των τεχνικών, των υλικών και των εργαλείων σχεδιασμού, καθιερώθηκε, η ηθική κατασκευή της βρωμιάς, η οποία με τη σειρά της μπερδεύτηκε με την υγεία, την ευημερία και την ξεκούραση.

Τέλος, η μυική κόπωση, 'οι μυικές συσπάσεις στις γάμπες, στην πλάτη ... κι ένα βάρος που εστιάζεται στους ώμους'⁹² θα μπορούσαν να εξαλειφθούν με τη συστηματική άσκηση. Οι ταράτσες γίνονται ένα σχεδιαστικό εργαλείο που θα μπορέσει να χρησιμεύσει σαν ένας υπερυψωμένος κήπος για άσκηση⁹³. Ο αρχιτέκτονας Richard Docker έγραψε το βιβλίο 'Terrassentyp', στο οποίο περιγράφει είτε τις ταράτσες των σανατορίων που σχεδιάζει, αλλά και αυτές των μοντέρνων σπιτιών, οι οποίες είναι εξοπλισμένες με όργανα γυμναστικής⁹⁴.

Η υγιεινή του κουρασμένου σώματος που περιγράφηκε παραπάνω πράγματι έφερε νέες ιδέες και πεποιθήσεις στην αρχιτεκτονική. Οι αρχές της μοντέρνας αρχιτεκτονικής

φαίνεται να έχουν προέλθει από ένα εγχειρίδιο για την αντιμετώπιση της κόπωσης του σώματος και όλων ψυχοσωματικών βλαβών που αυτή συνεπάγεται. Το μοντέρνο υποκείμενο προέκυψε ακριβώς μέσω αυτών των ποικίλων κανονισμών και συστηματοποιήσεων [του χώρου] αυτού του 'αποδιοργανωμένου θηλαστικού'⁹⁵.

90 "Bathrooms and Civilization", *House and Garden*, Φεβρουάριος 1917, σελ. 90.

91 Μακρυνιώτη, Δήμητρα, "Το σώμα στην ύστερη νεωτερικότητα", Δήμητρα Μακρυνιώτη και Γεράσιμος Κουζέλης, *Τα όρια του σώματος*, Νήσος, 2004, σελ.11

92 Ribot, Theodule, *The psychology of the Emotions*, Walter Scott, LTD., Patter-noster Square, 1897, σελ. 147.

93 Le Corbusier, *The Radiant City: Elements of a Doctrine of Urbanism to be Used as the Basis of Our Machine-age Civilization*, Orion Press, 1967, σελ. 54-55. Εκτός από τόπο άσκησης, ο Le Corbusier πρότεινε το σχεδιασμό ταρασών, στα πλαίσια απομάκρυνσης και αποκόλλησης από το έδαφος. Στο ίδιο βιβλίο, αναφέρει την άποψη ότι το έδαφος είναι εχθρός του ανθρώπου, καθώς από αυτό προέρχονται όλες οι ασθένειες, και ως εκ τούτου μπορεί να μεταθέσει τον κήπο αρκετά μέτρα πάνω από το έδαφος.

94 Colomina, *Positions*, σελ. 33.

95 Jones, *Sensorium: Embodied Experience, Technology, and Contemporary Art*, σελ. 17.

‘Νεκρά’ Δωμάτια⁹⁶ και Σφραγισμένοι Χώροι⁹⁷ : αποκοπή από το περιβάλλον.

Είναι δυνατόν ένας χώρος να προκαλεί νευρική εξάντληση; Και αντίστροφα, να προφυλλάσει από αίτια που την εντείνουν; Είναι δυνατόν η κόπωση του σώματος να επαναδιαμόρφωσε την αίσθηση του ανθρώπου για το ωραίο και το βιώσιμο και να επηρέασε το σχεδιασμό του;

Ο μοντέρνος άνθρωπος πληττόταν από τις διαταράξεις της πόλης και έπρεπε να προστατευτεί από αυτές. Τα σώματα του μοντερνισμού άρχισαν να χρειάζονται ιδιωτικότητα και μόνωση από τα αποτελέσματα υπερδιέγερσης -και τελικά υπερκόπωσης- που προκάλεσαν οι ‘νευρικές ρουφήχτρες’⁹⁸ της αστικής ζωής. Έτσι, για να αντιμετωπιστούν οι συνέπειες που επέφερε αυτός ο νέος τρόπος ζωής και να προστατευτεί το σώμα από αυτές -όταν το άτομο δεν επιλέγει να αποσυρθεί από την πόλη προς κάποιο σανατόριο στην εξοχή- εκφράζεται η επιθυμία για αποκοπή από το περιβάλλον και να μεταβεί σε ένα -πάντα καθαρό- και τεχνητό. Μέσα σε αυτό επιζητάται η ομοιογένεια, ο έλεγχος του χώρου από μέρος του χρήστη καθώς και η αίσθηση προστασίας μέσα σε αυτό· οι εσωτερικοί χώροι αρχίζουν να λειτουργούν σαν καταφύγια που προστατεύουν από μια απευθείας σωματική εμπλοκή με τον εξωτερικό κόσμο⁹⁹.

Σε αναλογία, αλλά και σε συνέχεια με την υγιεινή του σώματος, ο σχεδιασμός του εσωτερικού χώρου αφιερώνεται στην αναζήτηση λύσεων που θα ξεκουράσουν το σώμα. Τα ποικίλα, ετερογενή κι από πολλαπλές και ανεξέλεγκτες πηγές ερεθίσματα που υπάρχουν στο περιβάλλον της πόλης θεωρούνται εμπόδιο για την ξεκούραση του σώματος. Τα ερεθίσματα ως εμπόδια έπρεπε να εξομαλυνθούν· είτε αυτά είναι οπτικά, όπως η έντονη, πλούσια διακόσμηση στους εσωτερικούς χώρους, είτε είναι δυσάρεστες μυρωδιές ή θόρυβοι που εκχέουν πλέον οι πόλεις και πραγματικά εξαντλούν το άτομο.

Από πιο πριν, όταν το 1887 ο κριτικός τέχνης *Adolf Goller*¹⁰⁰ προσπάθησε να βρει τα ψυχολογικά αίτια που άλλαξαν την άποψη για την αίσθηση του ωραίου και τη διακόσμηση στα αρχιτεκτονικά στυλ, βρήκε τον ‘ψυχολογικό νόμο της κόπωσης στην αίσθηση της φόρμας’¹⁰¹. Κυριάρχησε, για παράδειγμα, η άποψη σχετικά με τις λεπτομέρειες στους εσωτερικούς χώρους, ότι αποτελούν μια ‘αρχιτεκτονική εσωτερικού χώρου που προκαλεί νευρική εξάντληση’¹⁰². Σαν αποτέλεσμα, υπήρξε ‘ο στόχος να κατασκευαστεί ένα περιβάλλον από αφύσικα, τεχνητά περιβάλλοντα, να δημιουργηθούν ευφυή υποκατάστατα, που θεωρούνταν ανώτερα της ακαλαίσθητης πραγματικότητας ή ‘φύσης’, και να προστατεύσουν το υποκείμενο από την επαφή με κάθε

96 Όνομα που επινόησαν μηχανικοί ήχου για τους ακουστικά μονωμένους χώρους. Jones, A. Caroline, “The Mediated Sensorium”, Jones, A. Caroline , *Sensorium: Embodied Experience, Technology, and Contemporary Art*, MIT Press, 2006, σελ. 27.

97 Sennett, Richard, *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*, W. W. Norton & Company, 1996, σελ. 347.

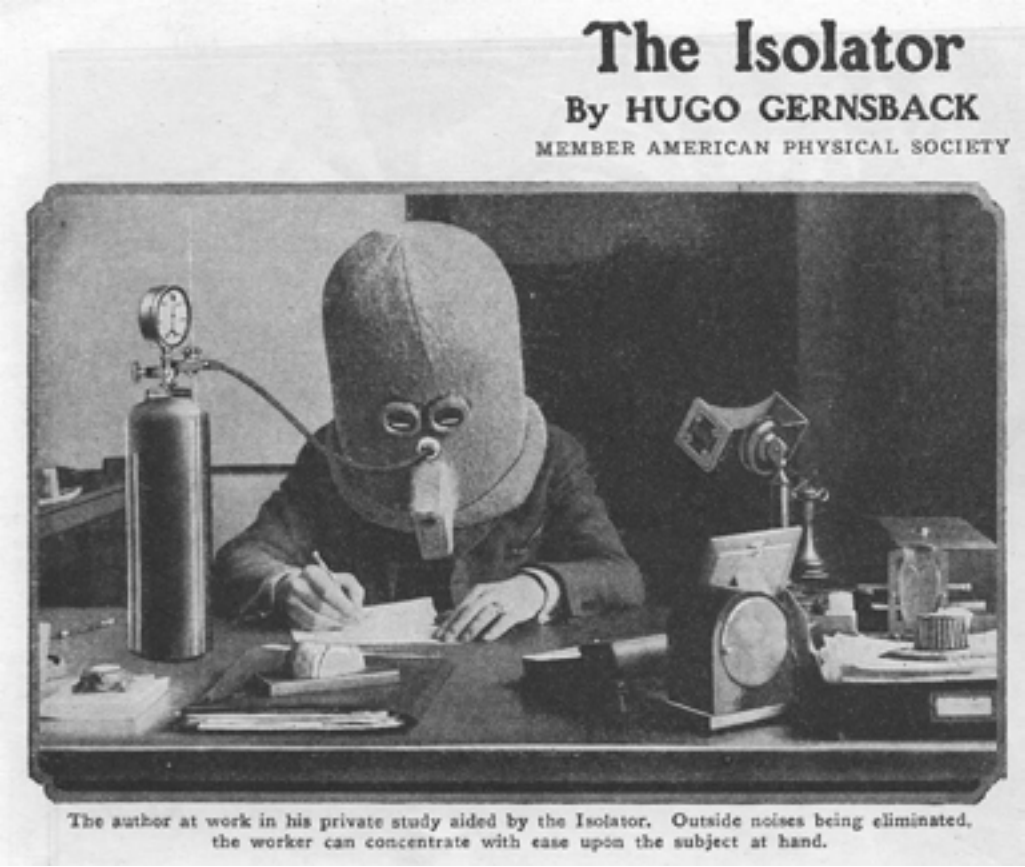
98 Sherman, W. Roger, “Sound Insulation in Apartments”, *Architectural Forum*, τ.53, 1930, σελ. 373-378.

99 Leder, Drew, *The Absent Body*, σελ. 5.

100 Συμμετείχε στη συγγραφή του *Empathy, Form, and Space: Problems in German Aesthetics*, 1873-1893, μαζί με τους Robert Vischer, Conrad Fiedler, Heinrich Wölfflin.

101 Adolf Goller, ‘What Is The Cause of Perpetual Style Change in Architercture.’ in *Empathy, Form, and Space: Problems in German Aesthetics*, μτφ. και εισαγωγή Harry Malgrave and Eleftherios Ikonou, Santa Monica: Getty Publication Programs, 1994, σελ. 20, 195.

102 Rabinbach, Anson, *Human Motor: Energy, Fatigue and the Origins of Modernity*, University of California Press, 1992, σελ. 44.

Κάτω: ‘Ήσυχες υδραυλικές εγκαταστάσεις’, *The Brooklyn Daily Eagle*. Νέα Υόρκη, Τετάρτη, 5 Μαΐου, 1915.

Ο απομονωτής είναι ένα ιδιόμορφο κράνος που εφευρέθηκε το 1925, που υποστηρίζει την εστίαση και τη συγκέντρωση, με το να καθιστά αυτόν που το φοράει χωρίς ακοή, χορηγώντας του άπλετο οξυγόνο, και περιορίζοντας την όρασή του σε μια μικρή οριζόντια σχισμή. Εφευρέθηκε από τον Hugo Gernsback, επιμελητή του περιοδικού Science and Invention.

Προς την κατασκευή ενός ‘νεκρού δωματίου’ στο καθιστικό. Κατασκευαστικά υλικά για την ακουστική, απομονώνουν το άτομο από το θόρυβο της πόλης. Διαφήμιση για τον ακουστικό μονωτή Herringbone Rigid Metal Lath. *Architectural Forum*, Ιούλιος 1923.

QUIET-ACTION CLOSETS

The quiet operation of plumbing fixtures is an essential in the modern bathroom.

Our **“Silentis,”** on the market over 14 years, is the highest type of quiet-action closet.

Our **“Silentum,”** is a new low-priced water closet that we offer to those who require a quiet acting closet at a minimum price.

Samples may be seen in operation at our Showroom

The J. L. Mott Iron Works
Fifth Ave. and 17th St., New York

-Άρα ο θόρυβος δεν περνάει;

-Ακριβώς. Θα εξηγήσω. Αυτές οι πόρτες είναι φτιαγμένες από ένα υλικό που δεν αφήνει ούτε τον παραμικρό θόρυβο να περάσει.

-Μπορώ να κλείσω την πόρτα χωρίς να κάνει θόρυβο;

-Το υλικό εγγυάται απόλυτη ησυχία.

-Ακούγεται ενδιαφέρον.

-Το σύνθημά μας είναι 'Χτυπίστε τις Πόρτες σας σε Χρυσή Ησυχία'. Στιγμιότυπα από την ταινία του Jacques Tati, *Playtime*, 1967.

Mondrian, Piet, 'Ήσυχη οπτική, 'ζωντανή' ακουστική' (Quiet visuals, 'live' acoustics). Εσωτερικό του Δωματίου της Κυρίας Β. (Salon of Madam B.), 1926, Δρέσδη, Γερμανία (ανακατασκευή).

Διαφήμιση προϊόντων της εταιρίας Sprayo-Flake, συμπεριλαμβανομένου και Sprayo-Flake, ακουστικό κονίαμα. σελ.610

Thompson, Emily. 'Dead Room and Live Wires: Harvard, Hollywood, and the Deconstruction of Architectural Acoustics.', *Isis*, τ. Δεκέμβριος 1997, σελ. 597-626.

είδους υπερδιέγερσης¹⁰³. Μια πολύ οικεία περίπτωση είναι αυτή του Le Corbusier, όπου στη Radiant City μιλάει για τα 'τεχνητά περιβάλλοντα'¹⁰⁴, τα οποία σχηματίζονται από προκατασκευασμένα προϊόντα, οποιασδήποτε κλίμακας με σταθερή σύσταση. Υλικά τεχνητά με σταθερή σύσταση θα έχουν αντικαταστήσει τα φυσικά που διέπονται από ετερογένεια¹⁰⁵. Έτσι, 'νεκρά' δωμάτια θα σχεδιάζονται με άξονα την αφαιρετικότητα, την απλοποίηση, την ομοιογένεια και ομοιομορφία.

Παράλληλα, επικρατεί και η ιδέα ενός σφραγισμένου χώρου, προφυλαγμένου από όλα τα ερεθίσματα του έξω κόσμου, παραδείγματος χάρη του ήχου. Γι' αυτό το σκοπό, καινούριες τεχνολογίες μόνωσης εξουδετώνουν τους ήχους από τους ανθρώπους και τις μηχανές, 'λειτουργώντας σαν αντίδοτα στις πρωτοφανείς αστικές ακουστικές εφορμήσεις' και δίνοντας χώρο στο άτομο να ξεκουραστεί¹⁰⁶, αναφέρει η καθηγήτρια του MIT και θεωρητικός Caroline Jones στο κείμενο 'Μεσολαβούμενο αισθητηριακό'. Το σπίτι είναι ένα κέλυφος μέσα στο οποίο επικρατεί τάξη, μέθοδος, και έλεγχος κάθε ερεθίσματος¹⁰⁷. Και όπως ο Walter Benjamin παρατήρησε, ήδη από το 19ο αιώνα, το εσωτερικό δεν ήταν μόνο ένα ιδιωτικό σύμπαν του πολίτη, αλλά το περίβλημά του¹⁰⁸.

¹⁰³ Rabinbach, Anson, *Human Motor*, σελ.41

¹⁰⁴ Le Corbusier, *The Radiant City*, σελ. 54-55

¹⁰⁵ Le Corbusier, *Towards A New Architecture*, Dover Publications INC., 1931, σελ.232

¹⁰⁶ Jones, A. Caroline, *Sensorium*, σελ. 21, 27.

¹⁰⁷ Rabinbach, Anson, *Human Motor*, σελ. 41.

¹⁰⁸ Walter Benjamin, *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism*, μτφ. Harry Zohn, σελ. 169.

Οι αποφάσεις αυτές για το σχεδιασμό του εσωτερικού χώρου συνδέονται άμεσα με το αισθητηριακό του ανθρώπου. Οι αισθήσεις δεν πρέπει να υπερδιεγείρονται, γι' αυτό μονώνονται, εξατομικεύονται και τελικά εκτίθενται σε περιορισμένο εύρος ερεθισμάτων και υπεραπλοποιούνται. Η ακοή και η όσφρηση, για παράδειγμα, είναι δύο αισθήσεις που θα επιχειρηθούν να ελεγχθούν -περισσότερο στην περίπτωση του ήχου, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω- και να εξευγενιστούν, στην περίπτωση της όσφρησης.

Η μόνωση συνήθως σήμαινε διαχωρισμός¹⁰⁹. Η μοντέρνα μυρωδιά γίνεται βαθιά ατομική και κοινωνικά περιορισμένη- ένα παρασκήνιο 'φρεσκάδας πεύκου' και 'ηλιόλουστης καθαριότητας' στα υποτιθέμενα άσπασμα πρόσωπα¹¹⁰. Οι άσχημες μυρωδιές αποκλείονται από το απεριόριστο αισθητηριακό του μοντέρνου σώματος¹¹¹. Η έννοια της υγιεινής διαμορφώνει και σε αυτό το σημείο στους σχεδιαστικούς στόχους. Για παράδειγμα, 'κινούμενοι προς ένα σώμα αρχών υγιεινής'¹¹², 'η μυρωδιά εκμοντερνίστηκε με το να γίνει

109 Για κάποιους επιστήμονες, αυτός ο διαχωρισμός ξεκίνησε το Διαφωτισμό, όταν οι έρευνες μετατοπίστηκαν από τις προ-μοντέρνες θεωρίες της 'διάθεσης' στα περισσότερο μηχανιστικά μοντέλα. Οι προ-μοντέρνοι ήταν ιδιαίτερα "Έλληνες" στην εστίαση στις ποιότητες (υγρασία, θερμοκρασία, θερμότητα), που ήταν σε συνέχεια με το περιβάλλον 'γύρω' από το εαυτό, και αντίστοιχα με τα συναισθήματα 'μέσα' σε αυτό. Αντίθετα, η μοντέρνα επιστήμη σχημάτισε θεωρίες του υλικού σώματος που οι επιφάνειές του και το εσωτερικό του θα μπορούσαν να προσδιοριστούν, να ερευνηθούν, να διερωτηθούν και να γίνουν ορατά μέσα πρωτόκολλα ανατομικών ερευνήσεων. Jones, A. Caroline, *Sensorium*, σελ. 26.

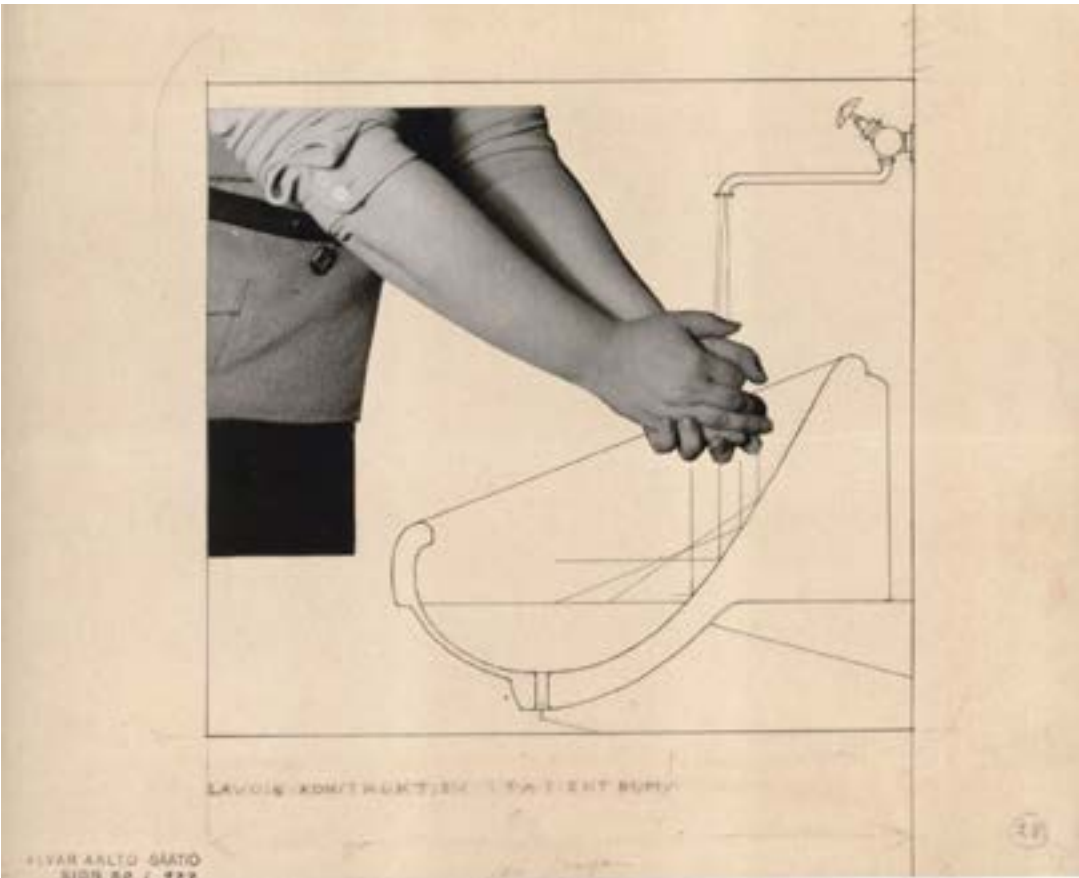
110 ό.π., σελ. 17.

111 ό.π., σελ. 26.

112 Roger Chartier, Dominique Julia, Marie-Madeleine Compère, (1976), "L'éducation en France du XVIe au XVIIIe siècle", Corbin, Alain, *Foul and Fragrant: Odor and the French Social Imagination*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986, σελ. 73.

Περιορισμός του θορύβου στη Νέα Υόρκη, 1929. Εργαζόμενοι του Τμήματος Υγείας, που συνεργάζονται με τους μηχανικούς Bell Labs και την εταιρία, Johns -Mansville (κατασκευαστές μονωτικών υλικών), για να εκτιμήσουν την έκταση των ακουστικών προβλημάτων της πόλης. Thompson, Emily. "Dead Room and Live Wires: Harvard, Hollywood, and the Deconstruction of Architectural Acoustics.", *Isis*, Δεκέμβριος 1997, σελ. 611.

Aalto, Alvar, σχέδιο για το νιπτήρα στο σανατόριο Paimio, στη Φιλανδία, 1929. Τομή του νιπτήρα και της βρύσης που απεικονίζει πώς το τρεχούμενο νερό προσπίπτει στην επιφάνεια του νιπτήρα, του οποίου η καμπύλη είναι σχεδιασμένη με τρόπο ώστε να μετριάζονται τα νερά που πετάγονται πίσω και να ελαχιστοποιείται ο θόρυβος.

απερίγραπτα ιδιωτική, ντροπιαστική, και απολαυστική¹¹³. Όταν το σώμα αποσμούσε, τότε η προσοχή στρεφόταν προς το άμεσο περιβάλλον, μέσω αρωματικών και αποσμητικών του αέρα, αρωματικά απορρυπαντικά πλυντηρίου¹¹⁴. Ο διαχωρισμός των αισθήσεων μέσω της μοντέρνας υγιεινής, αυτές οι πρακτικές με τις οποίες φροντίζουμε το σώμα και το περιβάλλον του, καθαρίζοντας, διαχωρίζοντας, εξαγνίζοντας, μπορούν να οριστούν, σύμφωνα με το Foucault, ‘τεχνολογίες του εαυτού’ και βασίζονται στην εξατομίκευση¹¹⁵.

Ο Alain Corbin, στο βιβλίο του ‘Βρομερός κι Ευωδιαστός’ :

‘Η προσοχή ήταν στην απόσμηση, στην ουδετεροποίηση των άσχημων μυρωδιών των σωμάτων και του περιβάλλοντος, με σκοπό να παραχθεί η αισθητηριακή ηρεμία, που είχε θεωρηθεί απαραίτητη στις φιλήδονες αναταραχές του ‘Εγώ’ ¹¹⁶.

Ο Michel Foucault στο ‘Ουτοπικό Σώμα’ που γράφει το 1966 συμπυκνώνει αυτήν την αίσθηση για την αντιμετώπιση του σώματος:

‘ ... Είναι το σώμα μου που έγινε φωτεινό, καθαρό, αγνό, ευέλικτο, κινητό, ζεστό, φρέσκο. Είναι το σώμα μου που έγινε απαλό, ουδέτερο, στρογγυλεμένο σαν σαπουνόφουσκα... Το σώμα μου, λόγω εκείνων των ουτοπιών, έχει εξαφανιστεί... Απέρριψαν το βάρος του, την ασχήμια του, και το επέστρεψαν πίσω σε μένα εκθαμβωτικό και αέναο, παντοτινό.

(... Μέχρι τη μέρα που ένας πονόδοντος με τρελάνει πίσω στο στόμα μου. Και τότε, σταματάω να είμαι απαλός, αβαρής, και τα λοιπά. Γίνομαι πράγμα . . . φανταστική και αναμασημένη αρχιτεκτονική.)¹¹⁷

113 Jones, A. Caroline, *Sensorium*, σελ. 16.

114 ό.π., σελ. 17.

115 ό.π.

116 Corbin, Alain, *Foul and Fragrant: Odor and the French Social Imagination*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986, σελ. 85.

117 Foucault, Michel, (1966), “Le corps utopique”, *Sensorium: Embodied Experience, Technology, and Contemporary Art*, MIT Press, 2006, σελ. 230-231.

Tati, Jacques, *Playtime*, 1967. Στιγμιότυπο από την ταινία, στο οποίο φαίνεται η τάση για ομοιομορφία και ομογενοποίηση. Τα διαμερίσματα παρουσιάζονται να είναι όλα τα ίδια μεταξύ τους, και το καθένα με την ελάχιστη δυνατή διακόσμηση.

Tati, Jacques, *Playtime*, 1967. Στιγμιότυπο από την ταινία. Καθαρό δωμάτιο, χωρίς περιττή διακόσμηση και έντονες εναλλαγές.

Η ξεκούραση και η ευημερία του σώματος, και κατ’ επέκταση του κατόχου του, έχει ως εδώ σαφώς οριστεί, μέσα από την άρνηση των διαφοροποιήσεων στις σωματικές εμπειρίες, αισθήσεις και φόρμες. Κατά κύριο λόγο, όπως φάνηκε παραπάνω, η τεχνολογία της εποχής αφιερώνεται στην ξεκούραση του σώματος μέσω της χαλάρωσης και της μείωσης της δεκτικότητάς του, δηλαδή της επιτέλεσης όσο το δυνατόν λιγότερων κινήσεων, και της πρόσληψης όσο τον δυνατόν ελεγχόμενων, ‘υγιεινών’ και διαχωρισμένων ερεθισμάτων. Υπάρχει η αίσθηση για το σώμα ότι όσο δεν ανταποκρίνεται σωματικά, τόσο πιο ξεκούραστο παραμένει.

Ο Marcel Mauss που ασχολήθηκε εκείνη την εποχή με τις τεχνικές του σώματος, εξηγεί ότι υπάρχουν τεχνικές ξεκούρασης, τις οποίες χωρίζει στην τέλεια ξεκούραση και σε αυτές που η ξεκούραση συμπίπτει με την απλή αναστολή-αφαίρεση της δραστηριότητας: ξαπλώνω, κάθωμαι, στέκομαι οκλαδόν. Υπάρχει η ανθρωπότητα που κάθεται και η ανθρωπότητα που στέκεται οκλαδόν. Χαρακτηριστικά αναφέρει ‘εξ ορίσμού, ότι ξεκούραση είναι η απουσία κίνησης, και κίνηση, η απουσία ξεκούρασης’. Ο τρόπος που κάθονται οι άνθρωποι σε μια κοινωνία έχει να πει πολλά για τον πολιτισμό της και για παράδειγμα σε μερικές χώρες οι άνθρωποι ξεκουράζονται σε πολύ περίεργες θέσεις του σώματος· ‘σε περιοχές στην Αφρική, οι άνθρωποι ξεκουράζονται στη θέση του πελαργού’ και ήδη από το 1930, ο Marcel Mauss προέτρεπε τη στροφή προς τη διερεύνηση των Ανατολικών πολιτισμών¹¹⁸.

Στην Ευρώπη, όμως, οι νέοι εξοπλισμοί άνεσης και ξεκούρασης που εισάγονται, είναι έπιπλα, καρέκλες και πολυθρόνες, στις οποίες το σώμα βυθίζεται και δε μπορεί να κινηθεί εύκολα, με τους νέους σχεδιασμούς και τις τεχνικές καινοτομίες που το επιτρέπουν. Η ‘άνετη καρέκλα’ σαν τόπος ανάπαυλας από τις έγνοιες του κόσμου¹¹⁹. Η άνεση σε αυτές τις καρέκλες υπονόησε ένα είδος ανθρωπίνης στάσης, που ‘βασίστηκε στην χαλάρωση... σε μια ελεύθερη συγκεχυμένη στάση, που δεν είναι ούτε αυτή του κάθωμαι ούτε του ξαπλώνω’¹²⁰. Ακόμα και ‘ορισμένες εταιρίες, εισήγαγαν καθίσματα όπου οι μηχανοδηγοί θα μπορούσαν να κάθονται όποτε νιώθουν την κούραση να πλησιάζει...’¹²¹.

118 Mauss, Marcel, (1935), “Techniques of the body”, *Incorporations*, Jonathan Crary και Sanford Kwinter, ZONE BOOKS, 1992, σελ. 133.

119 Sennett, Richard, *Flesh and Stone*, σελ. 340.

120 Giedion, Sigfried, *Mechanization Takes Command*, New York: Oxford University Press, 1948, σελ. 18.

121 Munsterberg, Hugo, *Psychology and Industrial Efficiency*, The Riverside Press Cambridge, 1913.

Le Corbusier, ανάκληντρο (chaise longue), 1928.

‘Στέκομαι οκλαδόν’. Σε στάση yogi, 1690-1700.

Για παράδειγμα, ακόμα και σήμερα, μια πολύ άνετη καρέκλα θεωρείται η πολυθρόνα 41 Paimio. Η πολυθρόνα 'Paimio' είναι ένα από τα πιο γνωστά σχέδια του Alvar Aalto, για το ομώνυμο σανατόριο στη Φιλανδία. Σχεδιάστηκε για να παρέχει την τέλεια γωνία που θα διευκόλυνε την αναπνοή των ασθενών, έγερνε ήπια προς τα πίσω ώστε να ανοίγει το στήρνο και να εισπνέει τη μέγιστη ποσότητα οξυγόνου. Βρίσκονταν στο μπαλκόνι κάθε ασθενούς, όπου θα μπορούσε να κάθεται στην καρέκλα όσες ώρες ήθελε και απλά να εισπνέει το φρέσκο αέρα από τα πεύκα. Ο Aalto ήταν υποστηρικτής του καλού σχεδιασμού που προωθεί την ευημερία. Πρωταρχικός σκοπός του Aalto για το σχεδιασμό του σανατορίου ήταν να συνεισφέρει το ίδιο το κτίριο στη θεραπευτική διαδικασία. Του άρεσε να αποκαλεί το κτίριο ένα 'ιατρικό όργανο'¹²².

122 Schildt, Göran, *Alvar Aalto: The Early Years*, μτφ. Timothy Bingham, Rizzoli International Publications, New York, 1984.

Αφιέρωμα στο site design-milk.com το 2013 έφερε τον τίτλο 'Μια πολύ άνετη καρέκλα: πολυθρόνα 41 Paimio'.

Αριστερά: 'Δωμάτιο άνεσης του πρώτου γραφειακού τοπίου στον κόσμο', Bertelsmann Office. Colomina, Beatriz, *The century of Bed*, 2014. Κάτω: Η πολυθρόνα 'Paimio' για το ομώνυμο σανατόριο στη Φιλανδία, σχεδιασμένη από τον Alvar Aalto το 1932.

Ο Bratt Pitt στην ταινία *True Romance*, 1993, από τον σκηνοθέτη Tony Scott. Βρίσκεται 'σε μια ελεύθερη συγκεχυμένη στάση, που δεν είναι ούτε αυτή του κάθονται ούτε του ξαπλώνω '.

Freud, Lucian, *Benefits Supervisor Sleeping*, 1995.

Freud, Lucian, *Benefits Supervisor Resting*, 1994.

Σαντού, ινδουιστής ασκητής.

Όταν βγαίνει από το 'προστατευτικό περίβλημα', 'το μοντέρνο άτομο είναι πάνω απ' όλα ένα μοντέρνο κινούμενο ανθρώπινο ον'¹²³. Η φυσική εμπειρία της ταχύτητας που εγκαθίσταται στη μητρόπολη με τις πρόσφατες τεχνολογίες κίνησης – το αυτοκίνητο και το μετρό- έχει μεταλλάξει τον άνθρωπο¹²⁴ και τον έχει υποβάλλει σε μία εσκεμμένη αδιάκοπη κινητικότητα. Σύμφωνα με την Beatriz Colomina,

‘Η μοντέρνα αρχιτεκτονική εγκατέστησε μια διανοητική κινητικότητα, πέρα από φυσική κινητικότητα – οι νέες ελευθερίες κίνησης των ανθρώπων, των κτιρίων. Κατά μία έννοια, η μοντέρνα αρχιτεκτονική είναι απλά η υπόσχεση ότι τα πάντα μπορούν να κινηθούν, και με αυτό τον τρόπο να είναι μοντέρνα¹²⁵.

την προφανή σωματική υλικών ακόμα και των

Επεξεργασμένη εικόνα από αφίσα για την ταινία *Playtime* του Jaques Tati.

123. Sennett, Richard, *Flesh and Stone*, σελ. 255.

124. "Ιστορικό γεγονός: Ο άνθρωπος σταμάτησε να είναι ανθρώπινος το 1913. Αυτή ήταν η χρονιά που ο Χένρι Φόρντ έβγαλε τα αυτοκίνητα στους δρόμους και έβαλε τους εργαζόμενους να υιοθετήσουν την ταχύτητα της γραμμής παραγωγής. Στην αρχή αυτοί επαναστάτησαν. Πλήθη παραιτήθηκαν, ανίκανοι να συνηθίσουν τα σώματά τους στο νέο ρυθμό της εποχής. Από τότε, όμως, η προσαρμογή αυτή πέρασε στις επόμενες γενιές: όλοι έχουμε κληρονομήσει σε κάποιο βαθμό αυτό το ρυθμό, έτσι ώστε να αναμειγνυόμαστε με τα τηλεχειριστήρια όλων των ειδών, και σε επαναλαμβανόμενες κινήσεις επ' άπειρον." Βλέπε Eugenides, Jeffrey, *Middlesex*, Picador, 2002.

125. Colomina, *Positions*, σελ. 31.

Είναι αλήθεια ότι η μοντέρνα επιθυμία για ελεύθερη, αδιάκοπη και ανεμπόδιση κίνηση συνδυάστηκε με την ανάγκη για ξεκούραση, με παράδοξο σχετικά τρόπο για την εμπειρία του δημόσιου χώρου :

Ο άνθρωπος με το φυσικό του σώμα ως μέσο δε μπορεί να κινείται απ' άπειρον, και με μεγάλες παραλλαγές στην ταχύτητα που θα αναπτύξει· η φυσιολογία του δεν του το επιτρέπει και κουράζεται εύκολα. Οι τεχνολογίες κίνησης γέννησαν το 'ταξιδεύον σώμα'¹²⁶, το οποίο δεν κινείται, αλλά μεταφέρεται. Μάλιστα, όσο οι τεχνολογίες του 20ου αιώνα βελτιώνονται, το 'ταξιδεύον σώμα' μεταφέρεται άνετα¹²⁷: 'Κάθομαι, ενώ ταξιδεύω'. Ήδη η σιδηροδρομική άμαξα του 19ου αιώνα, γεμάτη με σώματα που διαβάζουν ή κοιτούν ήσυχα έξω από τα παράθυρα, ήταν μια μεγάλη κοινωνική αλλαγή¹²⁸.

Τα μέσα μαζικής μεταφοράς, σαν κινούμενοι εσωτερικοί χώροι, εφαρμόζουν τους ίδιους κανόνες, που πριν εγκαταστάθηκαν στο εσωτερικό των σπιτιών: μόνωση. Η ησυχία από μέρους των επιβατών λειτουργεί σαν μια αόρατη μόνωση και σαν προστασία της ατομικής ιδιωτικότητας (βλέπε παρακάτω το έργο της Barbara Kruger, *Your comfort is my silence*).

Σε αυτό το σημείο καλό θα ήταν να τονιστεί ότι η άνεση έγινε προνόμιο ατομικό και αφετέρου συνδέθηκε με την ξεκούραση και την παθητικότητα. Η κινητικότητα, το κεντρικό γεγονός στη μοντέρνα ζωή που επιφέρει μια 'χαζή, αισθητή νωθρότητα'¹²⁹.

Είναι λοιπόν παράδοξο που η τεχνολογία του 19ου αιώνα μετέτρεψε την κίνηση σε μία σωματικά παθητική εμπειρία'. 'Όσο πιο άνετο γινόταν το κινούμενο σώμα, τόσο πιο πολύ αποσυρόταν κοινωνικά, ταξιδεύοντας μόνο και ήσυχο'¹³⁰. Και προφανώς η άνεση είναι μια αίσθητη που είναι δύσκολο να αποτάξει ο άνθρωπος, αφού και η αρχική επιθυμία γι' αυτήν αποτελούσε μια προσπάθεια ξεκούρασης των κουρασμένων από τη σκληρή δουλειά σωμάτων. 'Η άνεση όμως σαν ατομική άνεση', που σημαίνει ότι μείωνε τα επίπεδα της διέγερσης και δεκτικότητας.

126 Sennett, *Flesh and Stone*, σελ. 18.

127 ό.π., σελ. 338.

128. ό.π., σελ. 339.

129. ό.π.

130. ό.π.

Το μοντέλο αυτοκινήτου T- Ford, το 1910.

Ο υπόγειος σιδηροδρομικός σταθμός του Λονδίνου, 1867

Kruger, Barbara, *Η άνεσή σας είναι η σιωπή μου* (Your comfort is my silence), 1981.

Kruger, Barbara, *Έχουμε δεχτεί εντολές να μην κουνηθούμε* (We have received orders not to move), 1982.

Archigram, Μια πόλη που περπατάει (A walking city).

Στην ανάλυση που προηγήθηκε, το σώμα, με στόχο την ξεκούρασή του, φαίνεται σταδιακά να ‘μειώνεται’. Μειώνεται η συμμετοχή του στις καθημερινές δράσεις, το εύρος των κινήσεων στην κινησιολογία του συρρικνώνεται, η ενέργεια που δαπανά για αυτές αυξητικά ελαχιστοποιείται. Η μηχανή και τα προϊόντα της, μέσω της αναπτυσσόμενης τεχνολογίας, έχουν αρχίσει να τις αντικαθιστούν και υπόσχονται μόνιμη ανάπαυση. Αντίστοιχα, ο χώρος μέσα στον οποίο το σώμα θα δράσει και θα κινηθεί καθαρίζεται από οτιδήποτε επιβλαβές για την υγεία του ή οτιδήποτε θα του αποσπάσει την προσοχή και θα το αποσυντονίσει, γεγονός που θεωρήθηκε ότι ενίσχυε και επίσπευδε την κούρασή του. Περιορίζεται στα απαραίτητα έπιπλα-εξοπλισμούς ξεκούρασης· έχει τυποποιηθεί με άλλα λόγια. Το ίδιο και τα ερεθίσματα σε αυτόν· περιορίζονται και ομογενοποιούνται· όλα αυτά με σκοπό την ξεκούρασή του .

Τη δεκαετία του ‘60, ‘το International Style στην αρχιτεκτονική [που προέκυψε εν μέρει από τις παραπάνω ουτοπίες για την απαλοιφή του κουρασμένου σώματος], βρίσκεται σε διαδικασία μετατροπής σε παρελθόν¹³¹, αφήνοντας όμως, πολλές αφηρημένες βάσεις για τη θεραπεία και μεταχείριση του κουρασμένου σώματος, καθώς και τις δυνατότητες της μηχανής για το πώς συμβάλλει σε αυτήν. Ταυτόχρονα, ένας τεχνολογικός ουτοπισμός συνεπαίρνει τους αρχιτέκτονες της δεκαετίας του ‘60, οι οποίοι φαντάζονται την τεχνολογία να κυριαρχεί σε όλες τις κλίμακες. Οραματίζονται μια μητροπολιτική κινούμενη και μεταφερόμενη αρχιτεκτονική, βασισμένη σε μια υποδομή τηλεματικών δικτύων πλανητικής διάδοσης¹³². Αρχιτεκτονικά αντικείμενα, από πόλεις που περπατάνε, μέχρι συσκευές τηλεκατευθυνόμενες θα έδιναν την ευκαιρία στον άνθρωπο να σταματήσει να κουράζεται και σε αντάλλαγμα να απολαμβάνει τη ζωή μεταφερόμενος και ακίνητος.

131 Καλαφάτη Ελένη, Παπαλεξόπουλος Δημήτρης, Τάκης Χ. Ζενέτος, *Ψηφιακά οράματα και αρχιτεκτονική*, Libro, 2006, σελ. 10.

132 ό.π., σελ. 10.

Κινούμενη αρχιτεκτονική, ακίνητα σώματα: το Manzak, η ηλεκτρική ντομάτα και το κινητό λουτρό

Μετακινώντας ένα σχολείο στο Λος Άντζελες το 1886,

Η ιδέα ενός περιβάλλοντος, το οποίο κινείται αυτό πλέον αντί του ανθρώπου, στη βάση του, δεν ήταν τόσο καινούριο, αφού τα σπίτια είχαν αρχίσει ήδη να ενισχύονται με 'ηλεκτρικούς υπηρέτες', που αναζήτησαν να εξοικονομήσουν χρόνο, σωματική δαπάνη και ενέργεια¹³³ από τον άνθρωπο του 1920¹³⁴. Όσο η τεχνολογία εξελισσόταν τόσο οι 'ηλεκτρικοί υπηρέτες'¹³⁵ πολλαπλασιάζονταν μέσα στο σπίτι, απέβλεπαν να μετατρέψουν την παρουσία του χρήστη σε μία παθητική ύπαρξη, αλλά και τελικά τη φαντασία των αρχιτεκτόνων. Η εποχή της ανάθεσης, όπου αρμοδιότητες και δραστηριότητες ανατίθενται στη μηχανή, γίνεται μια ολόκληρη τεχνολογική ουτοπία τη δεκαετία του '60 και όπως θα φανει στη συνέχεια, μία πραγματικότητα στον 21ο αιώνα.

¹³³ Ένα κριτήριο που πολλοί κοινωνιολόγοι εφαρμόζουν στις Ηνωμένες Πολιτείες για να ξεχωρίσουν τις μοντέρνες από τις πρό-μοντέρνες κοινωνίες είναι η αναλογία της *animal* από τη *non-animal* ενέργεια. Ως *animal* ενέργεια, αναφέρεται η σωματική, φυσική ενέργεια που παρέχεται από τους ανθρώπους και τα ζώα· ενώ η *non* αναφέρεται στην ηλεκτρική, πυρηνική και τις υπόλοιπες. (Βλέπε Suzuki, Tadashi, *The culture is the body*, :2)

¹³⁴ Diller, *Gender, Space, Architecture*, σελ. 387.

¹³⁵ ό.π.

Κουρασμένοι από τα ψώνια στο σούπερ μάρκετ; Γίνεται ένας εφιάλτης – πάνω-κάτω στενοί διάδρομοι ανάμεσα σε ψηλούς τοίχους από ομοιόμορφες εμπορικές φίρμες, με τα φώτα να τυφλώνουν και την κονσερβοποιημένη μουσική, καθώς ψάχνετε απεγνωσμένα για μια κονσέρβα 'Κρέμα Μανιταριών', όπου κάθε ετικέτα διαβάζει 'Ντομάτα';

Τότε δεν έχετε ακούσει για το MANZAK ή την ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΝΤΟΜΑΤΑ.

MANZAK είναι η τελευταία πρόταση για ένα ραδιο-ελεγχόμενο, ηλεκτρικό αυτόματο, που λειτουργεί με μπαταρία... Όλος ο αισθητηριακός εξοπλισμός που χρειάζεστε για την ανάκτηση περιβαλλοντικής πληροφορίας και για την επιτέλεση εργασιών. Κατεύθυνε τις επαγγελματικές σου εργασίες, ψώνισε, κυνήγησε ή ψάρεψε, ή απλά απόλαυσε ηλεκτρονική αυτόματη ηδονοβλεψία, από την άνεση του δικού σου σπιτιού.

Για χρήση εκτός σπιτιού, λάβετε άμεση θεραπεία με λαχανικά από τη νέα **ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΝΤΟΜΑΤΑ**, μια συσκευή που συνδέεται σε κάθε γεωρική απόληξη, και σας προσφέρει την πιο τρελή εμπειρία.¹³⁶

Η συσκευή σχεδιασμένη από τους Archigram, και ονομάζεται ηλεκτρική ντομάτα.

Η αλυσίδα σούπερ μάρκετ A&P στον Καναδά την δεκαετία του 1960.

¹³⁶ Warren Chalk, Ron Herron <http://archigram.westminster.ac.uk/project.php?id=134>

Η συσκευή ‘μάνζακ’, με ‘προαιρετική οθόνη’, ‘προαιρετική εσώκλειση’, ‘παροχή αέρα’, ‘κατ’επιλογήν κράνος’, ‘σώμα για κάθε καιρό’. ‘Διάλεξε ανάμεσα από 100 χρώματα’.

Πρόταση για κινητό λουτρό, ομορφιά και μονάδες διασκέδασης.

Το μπάνιο σαν δωμάτιο καθαριότητας και ξεκούρασης, που ενσωματώθηκε τα σπίτια της δεκαετίας του ‘20 συμπυκνώνεται τώρα σε ένα έπιπλο. Τα ιδανικά καθαριότητας, απόσμησης, ακινησίας, της απομόνωσης και άνεσης που σχετίστηκαν πριν με την ξεκούραση, βρίσκονται όλα εδώ και αποτελούν τη βάση για μια νέα εκδοχή της ξεκούρασης.

‘ Πλήρως αυτόματο, ανάβει για να προσφέρει ελεγχόμενη θερμοκρασία, προθέρμανση, αφρόλουτρο, σκέβαλμα, στέγνωμα, πούδρα, άρωμα, προεπιλεγμένη ευδαιμονία. Η ειδική εργαλειογραμμή επιλογής δίνει τη δυνατότητα δεκαέξι προγραμμάτων, για τη ρύθμιση του πλυσίματος και του στεγνώματος, το συνδυασμό σαπουνιού και σαμπουάν ... και ειδικές ρυθμίσεις για ατμόλουτρο. Κλείνει αυτόματα.’

‘Εύκολη χρήση και ελευθερία στη σωματική κίνηση, σας επιτρέπει να χαλαρώσετε και να απολαύσετε τη συσκευή ακούγοντας κασετώφωνο, ραδιόφωνο και τηλεόραση κατά τη διάρκεια του στεγνώματος.’

‘Απλά προθερμάνετε και ρυθμίστε στο πρόγραμμα που θέλετε. Το Bathamatic κάνει τα υπόλοιπα.’¹³⁷

Στο βιβλίο *Σώμα, Μνήμη, και Αρχιτεκτονική* αναφέρει για όλες τις παραπάνω συσκευές:

‘Αυτές είναι σίγουρα εικόνες χειραγώγησης και ηλεκτρονικής εισδοχής coorption των σωμάτων μας και των πρωτοβουλιών του. Είναι απόλυτη παθητικότητα. Τα σώματα μας αποσυνδέονται από την ύπαρξή μας, καθώς ο κόσμος μας πραγματοποιείται μέσα από ηλεκτρονικώς ενεργοποιημένη αίσθηση.’¹³⁸

137 Chalk, Warren, *Archigram*, Princeton Architectural Press, 1999.

138 Moore, W. Charles, Bloomer, Kent C., *Body, Memory, and Architecture*, Yale University Press, 1977, σελ. 75.

Archigram, *Bathamatic*, 1969. Πρόταση για κινητό, αυτόματο λουτρό και συσκευή χαλάρωσης. Βαλέ στην πρίζα το bathamatic· ψεκάσου· και αρωματίσου· με εξωτικό ατμό· πάνω, κάτω και τριγύρω...· βάλε πούδρα· πλύσου και επέπλευσε.

Τάκης Ζενέτος: 'Από το ίδιο μέρος επικοινωνούμε με όλη τη γη ή το σύμπαν'.

Στο προφητικό όραμα του Τάκη Ζενέτου η ξεκούραση του σώματος συνδέεται με καινούριες έννοιες, όπως η ακινητοποίηση, η απογείωση, η ελαφρότητα, η εξαύλωση. Ο Ζενέτος, επηρεασμένος από την κινούμενη, μεταφερόμενη αρχιτεκτονική, βασισμένη σε μια υποδομή τηλεματικών δικτύων πλανητικής διάδοσης¹³⁹, που προτείνουν οι σύγχρονοί του αρχιτέκτονες στην υπόλοιπη Δύση, οραματίστηκε και σχεδίασε τη μετάβαση από την υλική αρχιτεκτονική σε μια άυλη, απογειωμένη, 'μη αρχιτεκτονική'. Στο έργο του, η αρχιτεκτονική στην αρχή απεδαιφικοποιείται και στη συνέχεια διασυνδέεται και εξαυλώνεται¹⁴⁰.

139 Καλαφάτη Ελένη, Παπαλεξόπουλος Δημήτρης, *Τάκης Χ. Ζενέτος, Ψηφιακά οράματα και αρχιτεκτονική*, Libro, 2006, σελ. 10.

140 ό.π., σελ. 24,41.

Ορφανός, Γιάννης και Δημήτρης Παπαδόπουλος, Ψηφιακή τρισδιάσταση αναπαράσταση των τριών επιπέδων της Ηλεκτρονικής Πόλης του 1974.

Μετατόπιση μηδέν (0) , Αντίσταση μηδέν (0).

Ενήμερος για τα σύγχρονα σε αυτόν τεκτονόμενα στο χώρο της κυβερνητικής, ενσωματώνει στο όραμά του τη στροφή από την ενασχόληση με μια νέα ίσως αστική οργάνωση, με περισσότερες γειωμένες χωρικές πιθανότητες για την αρχιτεκτονική, στην ανάδυση και την παγκόσμια εξάπλωση ενός απογειωμένου και πάντα έμμεσου(μιντιακού) πολιτισμού¹⁴¹, την οποία και σχολιάζει ο σύγχρονος φιλόσοφος John Rajchman στο κεφάλαιο 'Εδάφη' στο έργο του, 'Κατασκευές' (Constructions). Με αυτή τη στροφή στην αρχιτεκτονική αντίληψη, μια μεγάλη μετάβαση συντελείται στα οράματα του Ζενέτου: η μετάβαση από την οικονομία της κίνησης στην οικονομία της παρουσίας. Πλέον, δεν τίθεται το ζήτημα για περιορισμό και ελαχιστοποίηση των κινήσεων και των ερεθισμάτων που αναζητήσαν οι μοντέρνοι αρχιτέκτονες στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Εδώ, υποστηρίζεται η ανεξαρτητοποίηση των λειτουργιών της πόλης από σχέσεις γειτνίασης, με επιχειρήματα σχετικά με την οικονομία της παρουσίας. 'Στις περισσότερες περιπτώσεις της καθημερινής ρουτίνας, υπάρχει θέμα μεταφοράς μίας 'πράξεως' και όχι του ίδιου του ανθρώπου'. Η διάδραση εξ' αποστάσεως και η μεταφορά πληροφορίας αντί για την μετακίνηση ατόμων, υπόσχεται ένα ουσιαστικό αλάφρωμα στους κυκλοφοριακούς φόρτους και μείωση του χρόνου που αφιερώνεται στις μετακινήσεις¹⁴². Άρα, 'από το ίδιο μέρος επικοινωνούμε με όλη τη γη ή το σύμπαν. Για την παραγωγή ή τη μόρφωση ή διασκέδαση'¹⁴³. Ο άνθρωπος δεν είναι απαραίτητο να μετακινείται. 'Αντίθετα με τις κινητήριες συσκευές, όπως το αεροπλάνο και το αυτοκίνητο, που ενδιαφέρον το Marinetti και τον Le Corbusier, εδώ, η πληροφορία κινείται αντί του σώματος'¹⁴⁴. Ο Ζενέτος σχεδιάζει την υποδομή, πάνω στην οποία το σώμα και 'η ψηφιακή τεχνολογία αιωρ[ούνται] πάνω από τη φύση'¹⁴⁵. Η απογείωση για το Ζενέτο αποτελεί το στάδιο μετάβασης στο μέλλον, καθώς με τεχνικό μέσο την ελαφρότητα, θέλει να περάσει στον τελικό του

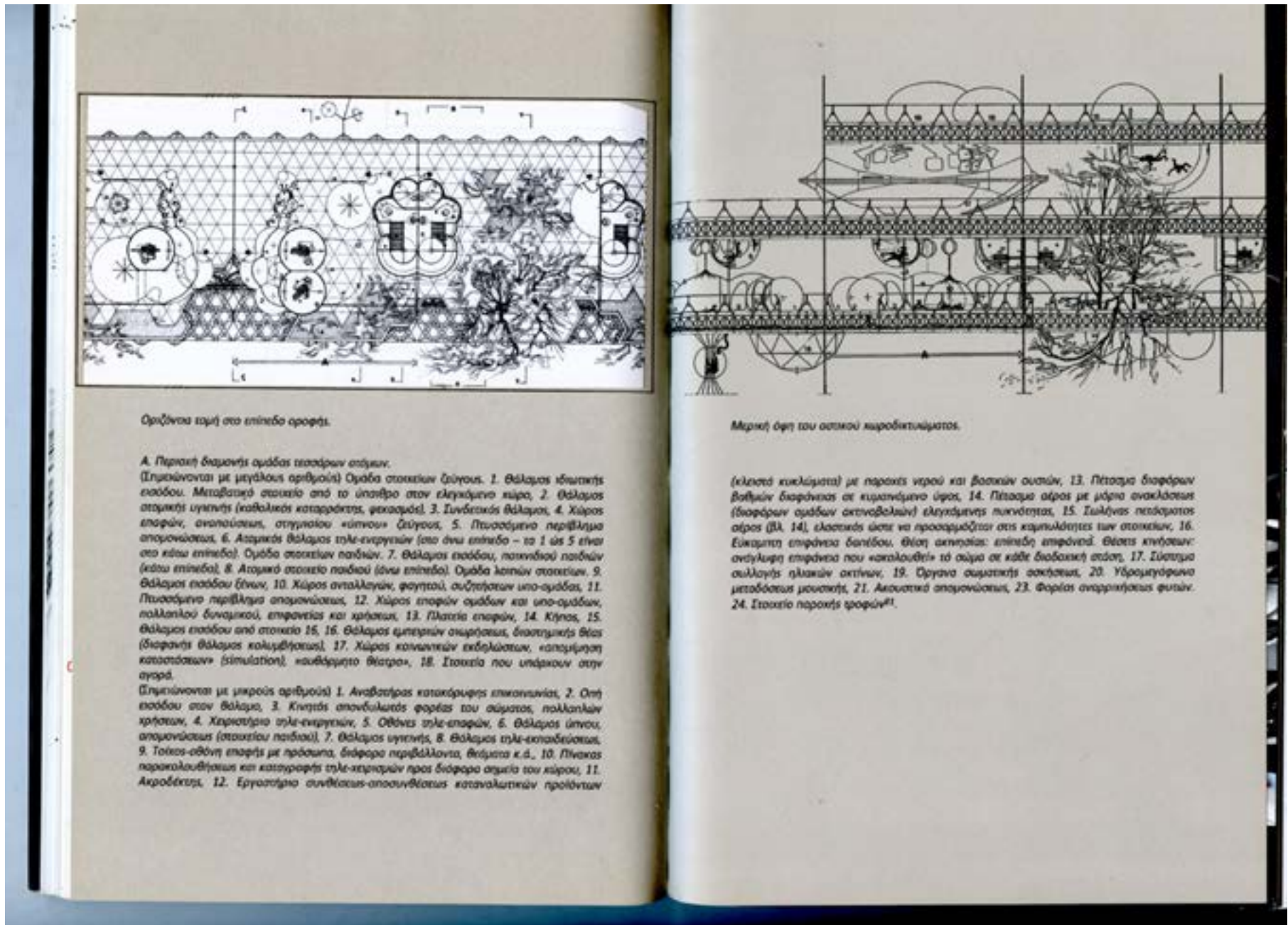
141 Rajchman, John, *Constructions*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, 1998, σελ. 84.

142 Ζενέτος, Χ. Τάκης, 'Οι τηλεπικοινωνίες και οι σύγχρονοι μέθοδοι οργάνωσης. Τα νέα μέσα συγκροτήσεως της πόλεως σε αντικατάσταση των κλασικών έργων. Η μεταβλητή πολεοδομία', *Τα Προβλήματα της Μείζονος Περιοχής Αθηνών. Πρακτικά Ε' Πανελληνίου Συνεδρίου Αρχιτεκτόνων (16-23 Ιανουαρίου 1966)*, Αθήνα: Εκδ. ΤΕΕ, 1974, σελ. 252.

143 Ζενέτος, Χ. Τάκης, 'Οι τηλεπικοινωνίες ...', σελ. 260.

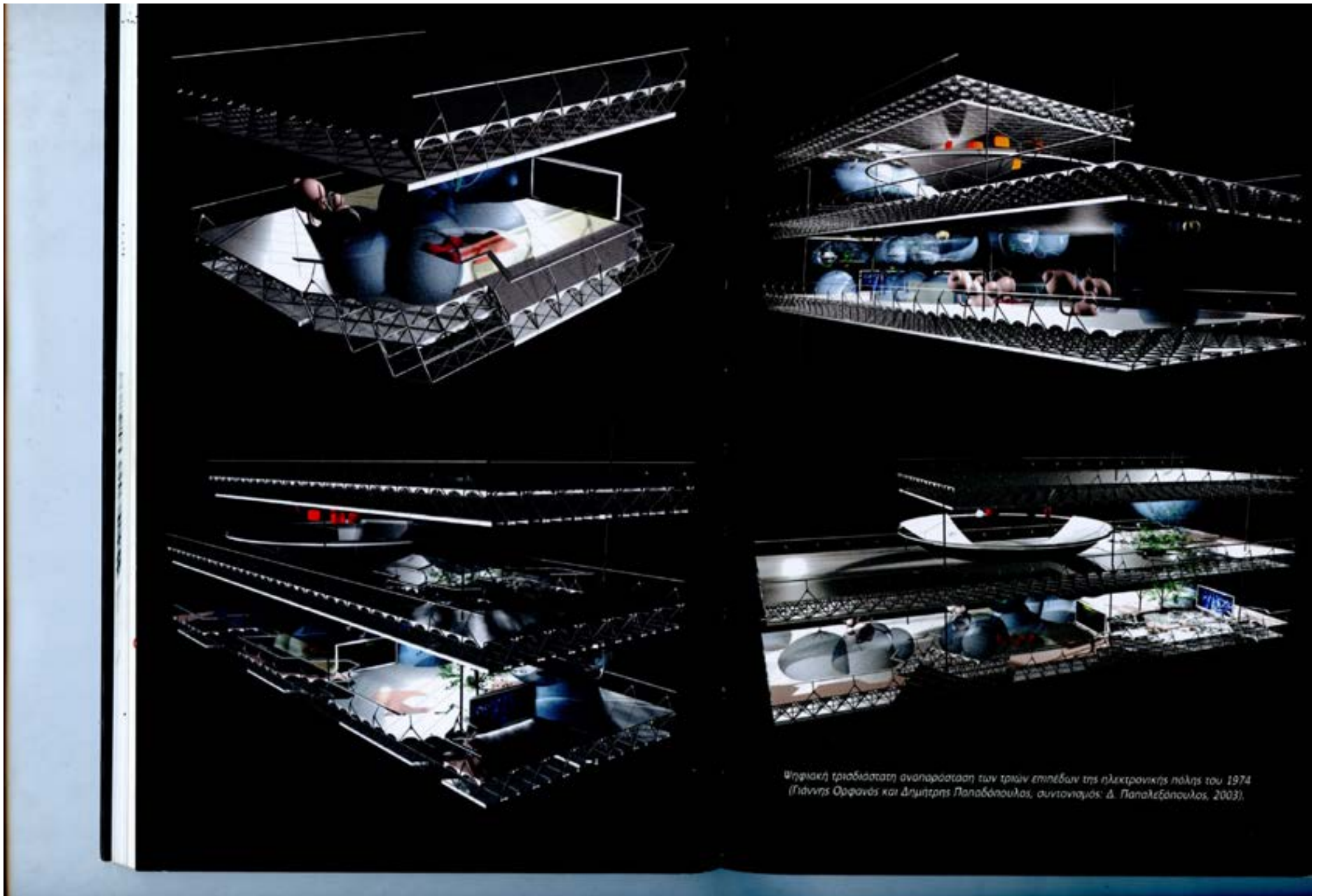
144 Rajchman, σελ. 119.

145 Καλαφάτη, Τάκης Χ. Ζενέτος, *Ψηφιακά οράματα και αρχιτεκτονική*, σελ. 44.

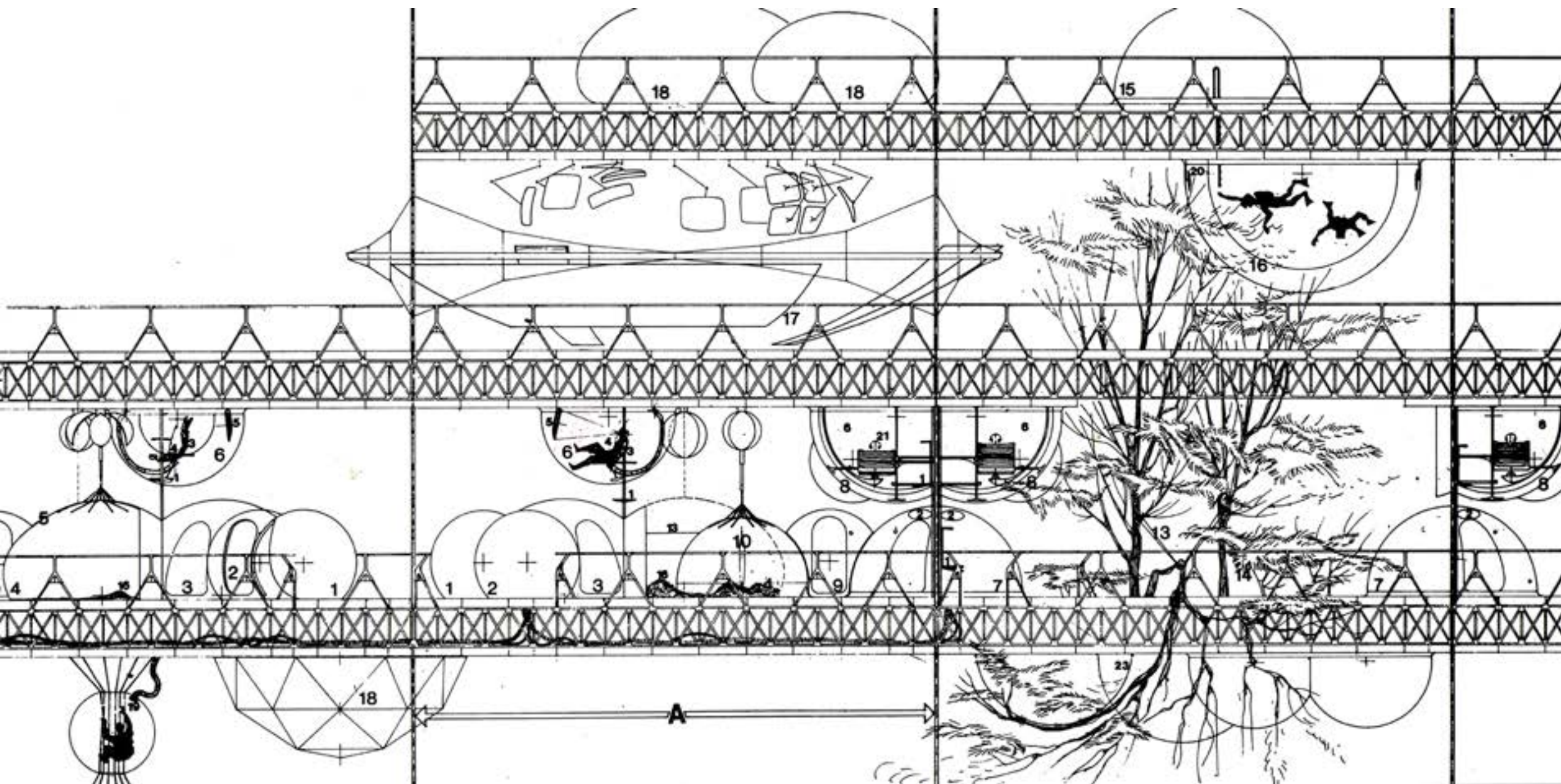

στόχο, που είναι το άυλο. Πράγματι, στα σχέδια του, οι άνθρωποι αναπαριστώνται να επιπλέουν σε ένα σχεδόν αβαρές περιβάλλον. Έχουν αποκολληθεί από τη γη ως ένδειξη απελευθέρωσης από τη βαρύτητα. Η τριβή έχει εξαφανιστεί αντίστοιχα· καμία αντίσταση δεν προβάλλεται στην περιορισμένη, αλλά ανεμπόδιστη κίνηση του ανθρώπου. Καμία σωματική προσπάθεια που θα μπορούσε να κουράσει το σώμα.

Οριζόντια τομή (αριστερά) και μερική όψη του αστικού χωροδικτύματος (δεξιά), με υπόμνημα του λειτουργικού. Καλαφάτη, Τάκης Χ. Ζενέτος, *Ψηφιακά οράματα και αρχιτεκτονική*.

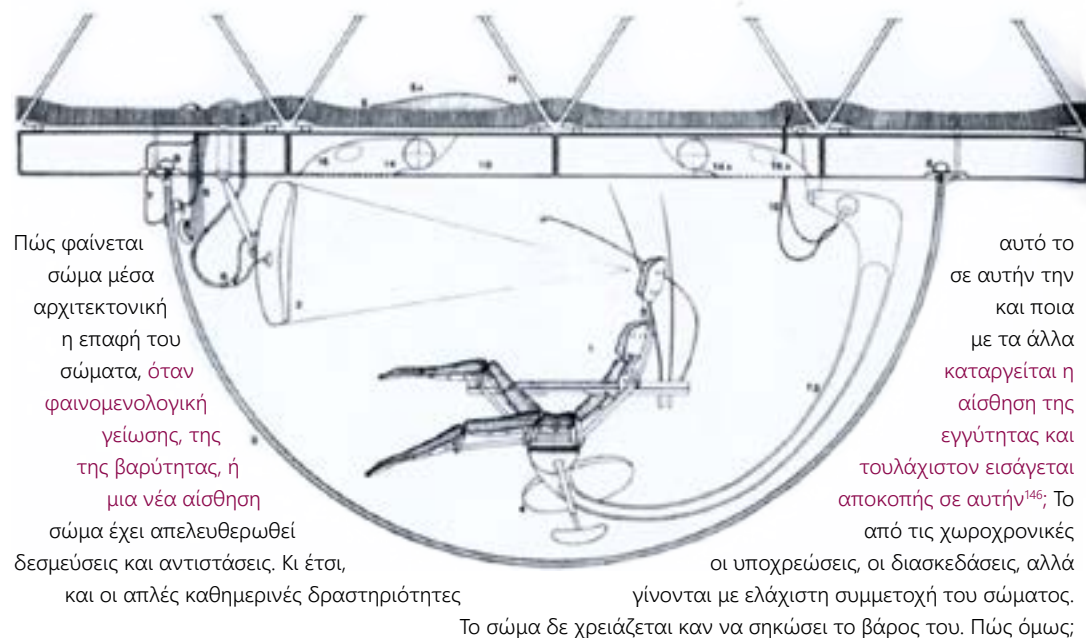

Ψηφιακή τρισδιάστατη αναπαράσταση των τριών επιπέδων της ηλεκτρονικής πόλης του 1974
(Γιάννης Ορφανός και Δημήτρης Παπαδόπουλος, συντονισμός: Δ. Παπαλεξάπουλος, 2003).

Ζενέτος, Χ. Τάκης, Μερική όψη του αστικού χωροδικτύματος. Τα σώματα φαίνονται να επιπλέουν μέσα στις φούσκες τους.

Η μοίρα του ξεκούραστου σώματος στο όραμα του Τάκη Ζενέτου.

Ο Τάκης Ζενέτος πίστευε στην εξέλιξη της τεχνολογίας και με αφορμή τις πρώτες μεταμοσχεύσεις οργάνων αναρωτιέται μάλιστα για 'την ταύτιση μηχανής και ανθρώπου σε διάφορες αναλογίες'¹⁴⁷. Στο έργο του το σώμα βρίσκεται πολύ κοντά με τη μηχανή. Από τη μία, φαντάζεται τις τεχνολογίες της επικοινωνίας να περιβάλλουν το σώμα, επιτιπλέοντάς του τη διασύνδεση με άλλα σώματα και την πραγματοποίηση τηλε-δραστηριοτήτων, τηλε-επιλογών, τηλε-εργασίας, -ιατρικής, -διαχείρισης, -εκπαίδευσης¹⁴⁸. Μηχανές και ηλεκτρονικές συσκευές, ανηρτημένες είναι ο μεσάζωντας του ανθρώπου με το περιβάλλον και τους συνανθρώπους του.

Στην Ηλεκτρονική Πολεοδομία του 1974, είναι εμφανές ότι η μηχανή δεν είναι μόνο ένας μεσάζωντας, αλλά μια κυριολεκτική επέκταση του σώματος. Ο χρήστης ακολουθείται και συμβιώνει με τον ονομαζόμενο 'φορέα σώματος'. Η καρέκλα αυτή είναι ένα αντίγραφο του σώματος, ανιχνευτής, που φιλοξενεί όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες και ακολουθεί το πάντα το σώμα σε αυτές: ύπνο, ξεκούραση, εκπαίδευση, εργασία, άνεση, ελεύθερο χρόνο, παθητική άσκηση και ερωτική δραστηριότητα¹⁴⁹. Ο σπονδυλωτός αυτός φορέας σώματος είναι ένα 'δεύτερο 'σώμα' 'με χειριστήριο τηλε-ενεργειών και συγκρότημα οπτικο-ακουστικών συστημάτων και επαφών'¹⁵⁰. Πρόκειται για ένα καθολικό ψηφιακό μέσο διεπικοινωνίας που περιβάλλει όλο το σώμα¹⁵¹. Σε αυτό το σημείο, 'το δέρμα καθίσταται ανεπαρκές στη διάδραση με την

149 Ζενέτος, Χ. Τάκης, "Η πόλη και το σπίτι του αύριο" Οικονομικός Ταχυδρόμος, τ.924, Αθήνα, 1972, σελ. 12.

150 Ζενέτος, Χ. Τάκης, "Ηλεκτρονική πολεοδομία", Αρχιτεκτονικά Θέματα, τ.8, 1974, σελ. 122.

151 Καλαφάτη, Τάκης Χ. Ζενέτος, Ψηφιακά οράματα και αρχιτεκτονική, σελ. 46.

146 Rajchman, σελ. 84.

147 'Για Απρίλιο 1972', χ.χ.. Χειρόγραφο μονόφυλλο, τμήμα αρχείου Τ.Χ. Ζενέτου (φάκ. Τ.Χ. Ζενέτος) στη συλλογή των Αρχιτεκτονικών Θεμάτων.

148 Καλαφάτη, Τάκης Χ. Ζενέτος, Ψηφιακά οράματα και αρχιτεκτονική, σελ. 23.

πραγματικότητα. Η τεχνολογία έχει γίνει η νέα μεμβράνη ύπαρξης του σώματος¹⁵².

Ο φορέας έχει διπλή λειτουργία για το Ζενέτο: Αφενός, παρέχει επιπλέον επίπεδα άνεσης για το σώμα, ρυθμίζοντας με τεράστια ακρίβεια την παραμικρή κίνηση των μελών και των άκρων. Το ρυθμιζόμενο στρώμα εμπεριέχει δονητές για μασάζ, ώστε να προσφέρεται άνεση όχι μόνο στο σκελετό του σώματος αλλά και το μυικό και νευρικό σύστημα, ώστε να ξεμουδιάζει το σώμα¹⁵³ και να ελαχιστοποιούνται τα μειονεκτήματα της καθημερινής ζωής των ανθρώπων που αναμειγνύονται με τον τριτογενή τομέα¹⁵⁴. Αφετέρου, είναι εξοπλισμένη με ένα σύνολο ηλεκτρομηχανικών συσκευών, για έλεγχο της θερμοκρασίας, του ήχου, και ψηφιακές προβολές, όλες χειριζόμενες από πληκτρολόγιο. Επί τόπου, λοιπόν, ο χρήστης παράγει προσωρινά, άυλα μικρο-περιβάλλοντα. Η λειτουργία της καρέκλας επεκτείνεται από την απλή επανατοποθέτηση του σωματικού σκελετού, στην επανατοποθέτηση της σωματικής ύλης και τελικά των άυλων αισθήσεων¹⁵⁵.

Ο φορέας του σώματος.

Οι ιδέες μόνωσης και ελέγχου των ερεθισμάτων στο εσωτερικό των σπιτιών που προαναφέρθηκαν και είχαν ως στόχο την αισθητηριακή ηρεμία του του ατόμου μέσω της πρόσληψης, έχουν κι εδώ μεγάλη σημασία, και αφομοιώνονται στον τρόπο λειτουργίας του 'δεύτερου

σώματος': ο χρήστης, περιβαλλόμενος από το 'δεύτερο σώμα' του έχει απόλυτο έλεγχο του περιβάλλοντος στο οποίο ζει, το οποίο και μπορεί να μεταμορφώσει κατά βούληση. Μπορεί να καταστήσει το χώρο περισσότερο ή λιγότερο 'διαφανή' και με αυτό τον τρόπο να καταφέρει να βρίσκεται 'πουθενά ή παντού'¹⁵⁶. Πρόκειται για την παρεμβολή μιας 'απομονωτικής συσκευής' ανάμεσα στο σώμα και το περιβάλλον, που επιτρέπει να τροποποιεί το βαθμό επαφής που θέλει να έχει με τον υπόλοιπο κόσμο. Οι παραπάνω πληροφορίες, σχετικά με τον τρόπο ζωής των κατοίκων στην 'Πόλη του Μέλλοντος' που οραματίστηκε ο Ζενέτος, αποδίδουν το σώμα σε μια αμφίσημη κατάσταση. Το σώμα, από μία άποψη, βρίσκεται σε μια συνεχή ξεκούραση. Έχει πάντα μια μηχανική υποστήριξη που το ακολουθεί και μόνο αυτή αρκεί για την διαβίωσή του. Έτσι, αυτό το 'νεό σώμα' σχεδιάζεται απογυμνωμένο από πληθώρα λειτουργιών – όπως η μεγάλη κινητικότητα, αλλά και από φυσικά αντικείμενα-επεκτάσεις, όπως τα ρούχα και άλλα προσθετικά εξαρτήματα¹⁵⁷. Από την άλλη πλευρά όμως, το σώμα είναι ένα 'πεςμένο', υποτονικό και παθητικό σώμα. Η εικόνα ενός τέτοιου σώματος αποτελεί παράδειγμα μιας εσκεμμένης απόφασης να σχεδιάσει μια φθίνουσα σωματικότητα στην Πόλη του Μέλλοντος¹⁵⁸. Σίγουρα πρόκειται για ένα ξεκούραστο σώμα, αφού ακόμα και τα έπιπλα έχουν εξαφανιστεί, ενώ προτείνεται ένας απομονωμένος για το άτομο τρόπος ζωής.

152 Nam June Paik, "Nam June (Pike) Paik Biography and Artwork - MetroArtWork." MetroArtWork. 23 Mar. 2009, <http://metroartwork.com/Nam-June-Paik-biography-artwork-m-148.html>.

153 Kalipoliti, Lydia, "Cloud Colonies: Electronic Urbanism and Takes Zenetos' City of the Future in the 1960s", *GLOBALIZING ARCHITECTURE / Flows and Disruptions*, New School for Social Research, New York, NY, USA., 2008, σελ. 683.

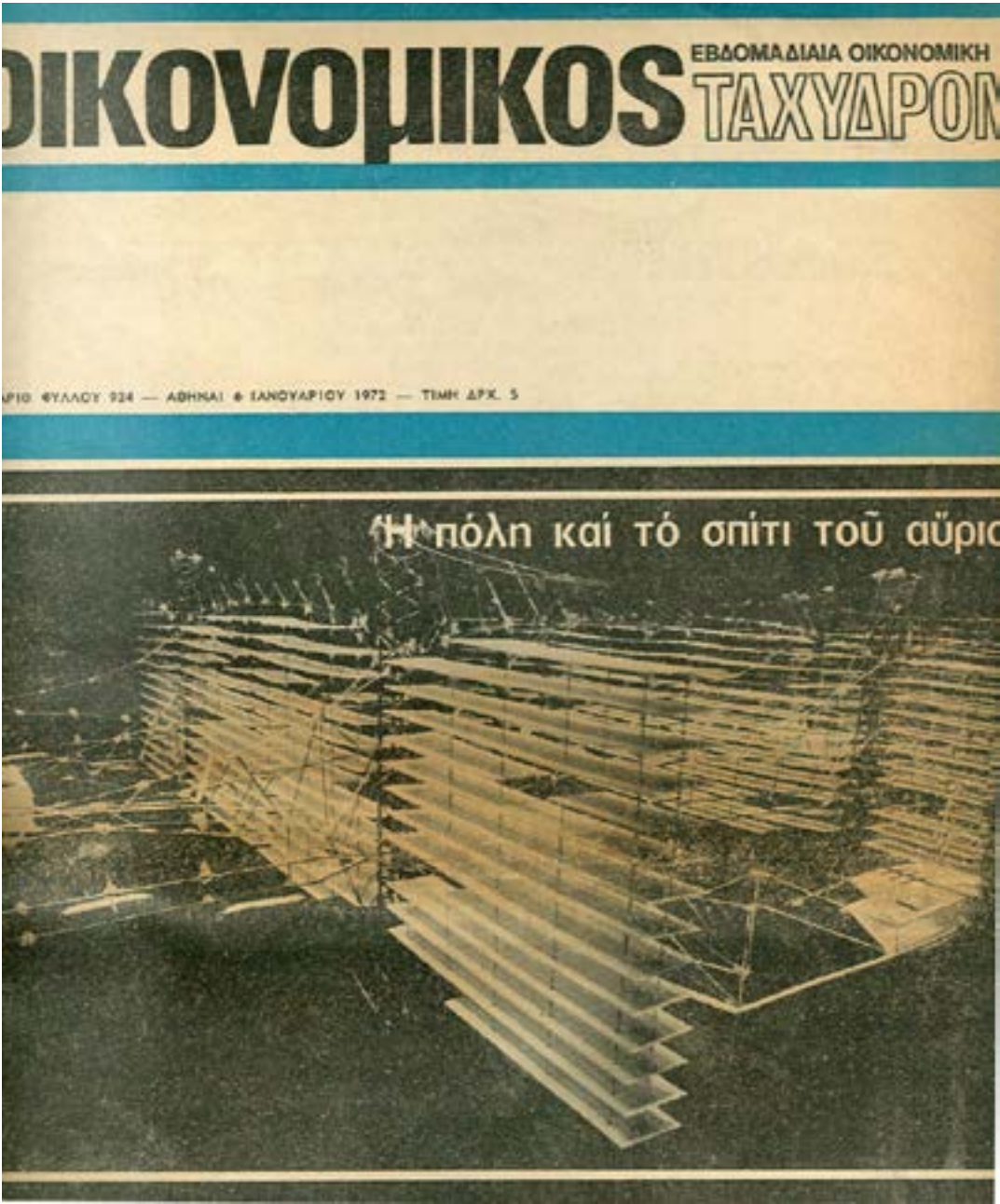
154 Ζενέτος, Χ. Τάκης, *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, σελ. 12.

155 Kalipoliti, *GLOBALIZING ARCHITECTURE / Flows and Disruptions*, σελ. 684.

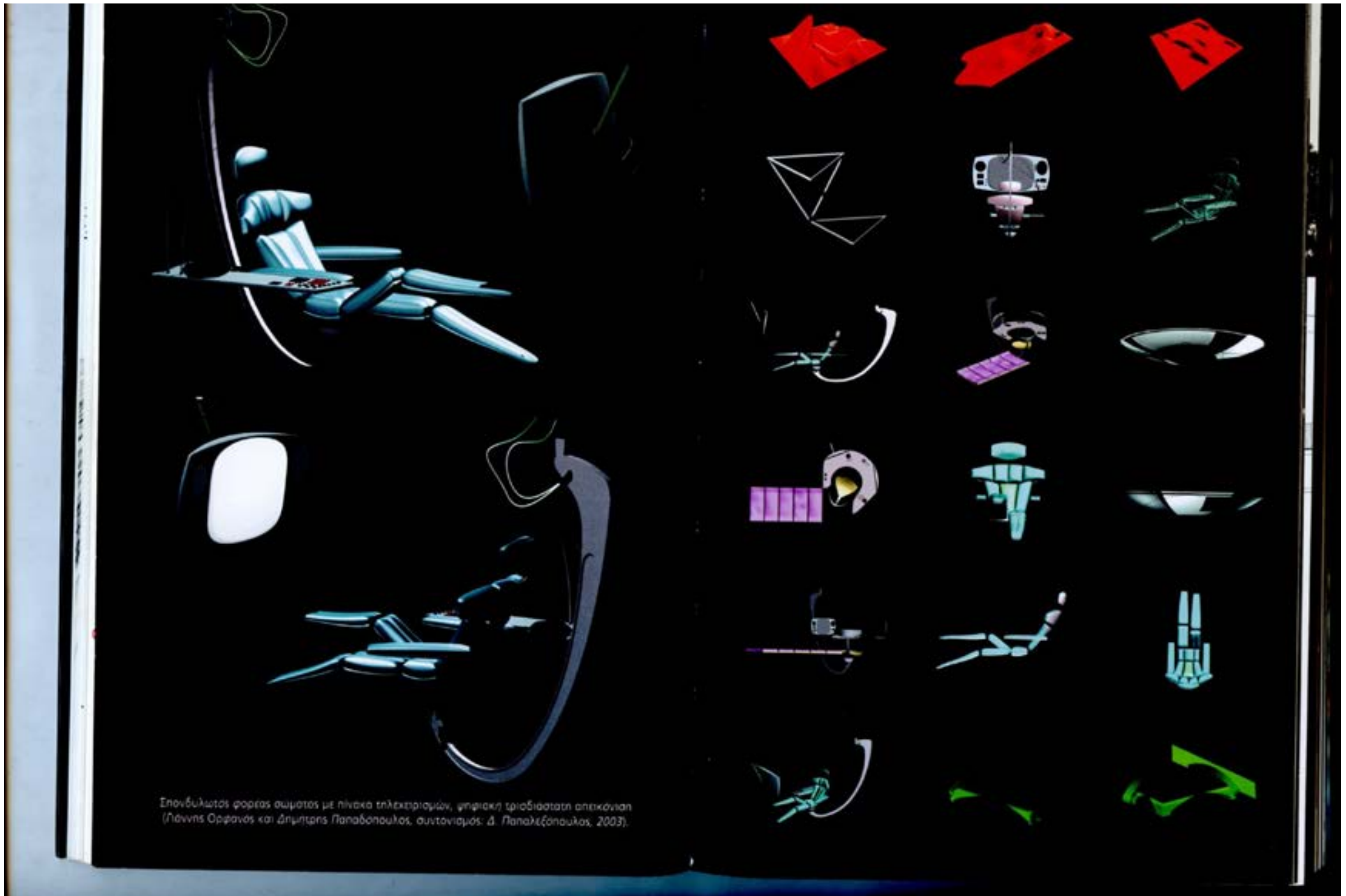
156 Ζενέτος, Χ. Τάκης, "Ηλεκτρονική πολεοδομία", *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τ.8, 1974, σελ.123

157 Kalipoliti, Lydia, "Cloud Colonies: Electronic Urbanism and Takes Zenetos' City of the Future in the 1960s", *GLOBALIZING ARCHITECTURE / Flows and Disruptions*, New School for Social Research, New York, NY, USA., 2008, σελ.683

158 ό.π.

Εβδομαδιαίο περιοδικό, Οικονομικός ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ.

Σπονδυλωτός φορέας σώματος με πίνακα τηλεχειρισμών, ψηφιακή τρισδιάστατη απεικόνιση
(Γιάννης Ορφανός και Δημήτρης Παπαδόπουλος, συντονισμός: Δ. Παπαλεξόπουλος, 2003).

3 κυβερνοχώρος: από την ξεκούραση του σώματος, στην απόσυρσή του.

Μια συναινετική παραίσθηση που βιώνεται καθημερινά από δισεκατομμύρια χρήστες σε κάθε έθνος ...

Μια γραφική αναπαράσταση δεδομένων. Απίστευτη πολυπλοκότητα. Γραμμές φωτός εκτεινόμενες στο άχωρο

του μυαλού, συμπλέγματα και αστερισμοί δεδομένων. Όπως τα φώτα μιας πόλης ιδωμένης από μακριά.¹⁵⁹

157 Gibson, William, *Neuromancer*, New York: Ace Books, 1984, σελ. 69.

Χρήσιμοι ορισμοί για τον κυβερνοχώρο και την εικονική πραγματικότητα.

Ένα πραγματικό ή προσομοιωμένο περιβάλλον, στο οποίο ο χρήστης βιώνει τηλεπαρουσία¹⁶⁰. Είναι ένα σύστημα που παρέχει μια ρεαλιστική αίσθηση σε κάποιον σαν να βρίσκεται σε ένα περιβάλλον. Η εικονική πραγματικότητα στοχεύει να περικυκλώσει το ανθρώπινο σώμα με ένα τεχνητό αισθητηριακό όρασης, ήχου και αφής. Ο υπολογιστής συνεχώς αναδιαμορφώνει αυτό το περιβάλλον σε αντιστοιχία με τις κινήσεις του σώματος¹⁶¹.

Ο Gibson σχολιάζει πάνω στην προέλευση του όρου στο ντοκυμαντέρ του 2000, *No Maps for These Territories*: 'Το μόνο που ήξερα για τη λέξη 'κυβερνοχώρος' όταν την επινόησα, ήταν ότι έμοιαζε σαν μια έντονη λέξη. Έμοιαζε υποβλητική και στην ουσία χωρίς νόημα. Υποδήλωνε κάτι, αλλά δεν είχε κανένα σημειολογικό νόημα, ακόμα και για μένα, όπως την είδα να προκύπτει στη σελίδα.'

Κυβερνοχώρος είναι 'το μέρος' όπου μια τηλεφωνική συνομιλία μοιάζει να συμβαίνει. Όχι μέσα στο πραγματικό σου τηλέφωνο, την πλαστική συσκευή στο γραφείο σου. Όχι μέσα στο τηλέφωνο του ατόμου με το οποίο μιλάς, σε κάποια άλλη πόλη. Το μέρος ανάμεσα στα τηλέφωνα. [...] Τα είκοσι προηγούμενα χρόνια, αυτός ο ηλεκτρικός 'χώρος', που ήταν κάποτε λεπτός και σκοτεινός και μίας διάστασης... που εκτεινόταν από τηλέφωνο σε τηλέφωνο, έχει εκτοξευθεί και ανοίγει ... Φως το έχει κατακλύσει, το απόκοσμο φως της φωτεινής οθόνης του υπολογιστή. Αυτός ο σκοτεινός ηλεκτρικός κάτω κόσμος έχει γίνει ένα απέραντο ανθισμένο ηλεκτρονικό τοπίο. Από τη δεκαετία του 1960, ο κόσμος του τηλεφώνου έχει διασταυρωθεί με τον υπολογιστή και την τηλεόραση, και παρόλο που ακόμα δεν υπάρχει καμία ουσία στον τον κυβερνοχώρο, τίποτα να κρατήσεις, έχει ένα περίεργο είδος σωματικότητας τώρα.¹⁶²

Σήμερα, ο ορισμός για τον κυβερνοχώρο: το 'αφηρημένο περιβάλλον στο οποίο προκύπτει επικοινωνία μέσω υπολογιστών'¹⁶³.

160 Steuer, Jonathan, "Defining Virtual Reality: Dimensions Determining Telepresence", *Journal of Communication*, τ. 42 (4), 1992, σελ. 76-77.

161 Gibson, *Neuromancer*, σελ. 51.

162 Sterling, Bruce, "Introduction to The Hacker Crackdown", *The Hacker Crackdown: Law and Disorder on the Electronic Frontier*, Bantam, 1993.

163 http://www.oxforddictionaries.com/us/definition/american_english/cyberspace.

Αριστερά: 'Ο κόσμος του κυβερνοχώρου είναι από μόνος του ένα αστικό περιβάλλον- 'μια προσομοίωση της οργάνωσης της πληροφορίας της πόλης', στο οποίο η πόλη 'αντιγράφει τον εαυτό της μέσω της πολύπλοκης αρχιτεκτονικής της πληροφορίας της'. Ένας ψηφιοποιημένος παράλληλος κόσμος που από ψηλά μπορεί να εμφανίζεται σαν μία ορθολογιστικά σχεδιασμένη πόλη.' Βλέπε Featherstone, Mike και Roger Burrows, "Cultures of Technological Embodiment: An introduction", σελ. 1.

Πολύ ομαλά από το Ζενέτο ανοίγει μια νέα εποχή 'ξεκούρασης' το 1980 . Οι ιδέες της εναπόθεσης του σώματος σε ένα σταθερό μέρος και της παθητικής ξεκούρασής του, ενώ εκείνο μένει κυριολεκτικά αμέτοχο, εδώ, με μεγαλύτερη σχολαστικότητα στην αφήγηση και αισθητική αυτής της εμπειρίας, συναντώνται και ενσωματώνονται σε μια κυβερνοκουλτούρα, το κυβερνοπάνκ. Με ωμό τρόπο η λογοτεχνία κυρίως, αλλά και ο κινηματογράφος, κινούνται μεταξύ ουτοπίας και δυστοπίας¹⁶⁴. Στον κυβερνοχώρο το σώμα εντελώς συνειδητά μένει έξω από την προσωπική εμπειρία· και η προσωπική εμπειρία λίγο εξαρτάται από τα προσωπικά σώματα¹⁶⁵. Τα κυβερνοοράματα δεν αναφέρονται πλέον σε μία ξεκούραση του σώματος, αλλά στην απόσυρσή του. Το όνειρο του κυβερνοχώρου συνεπαίρνει τους καλλιτέχνες, κυρίως λογοτέχνες επιστημονικής φαντασίας και ο καθένας του δίνει τη δική του εκδοχή για την εμπειρία στον κυβερνοχώρου¹⁶⁶.

Το όνειρο της εικονικής κινητικότητας

Έάν δε μπορούσες να περπατήσεις στο πάτωμα, περπατούσες στο ταβάνι· αν δε μπορούσες να περπατήσεις στο ταβάνι, περπατούσες στους τοίχους· κι αν δε μπορούσες να περπατήσεις πάνω στους τοίχους, περπατούσες μέσα στους τοίχους.¹⁶⁷

Η επιθυμία αναίρεσης των περιορισμών του φυσικού κόσμου και άρα αυτών που υφίσταται και το φυσικό σώμα, όπως η έλλειψη βαρύτητας και τριβής, που είχε αρχίσει να υπονοείται στο όραμα ξεκούρασης του Ζενέτου, περιγράφεται σε ένα από τα χαρακτηριστικότερα λογοτεχνικά έργα του cyberpunk, το *Synners* της Pat Cadigan το 1991 . Η ιδέα της προσομοιωμένης κινητικότητας -'τρέχω ακίνητος'- και του ότι 'το ταξίδι δεν είναι ο μόνος τρόπος να πάς'¹⁶⁸ εισάγουν μια νέα εποχή για τις έννοιες της κίνησης, της ταχύτητας, της μετάβασης, της παρουσίας . Ο άνθρωπος ικανοποιεί τις ανάγκες για μετάβαση και μετακίνηση με πολύ λιγότερο κόπο, για την ακρίβεια με καμία σωματική προσπάθεια. Μέσα σε μια τέτοια κατάσταση δε φοβάται ότι θα κουραστεί. Τα ακροβατικά στον κυβερνοχώρο δε χρειάζονται σωματική ευελιξία.

Το όνειρο της τεχνολογικής ενσάρκωσης

Η ιδέα της συγχώνευσης του 'βιολογικού' με το 'τεχνολογικό' , διαπότισε της φαντασία της Δυτικής κουλτούρας, έτσι που ο κυβερνοοργανισμός έγινε μια οικεία μορφοποίηση του υποκειμένου της μεταμοντερνικότητας¹⁶⁹, όπως αναφέρεται σε κείμενο του 1995 με τίτλο 'Μορφές τεχνολογικής ενσάρκωσης'. Ο William Gibson στο βιβλίο του 'Εικονικό φως' γράφει για μια υβριδική σχέση του ανθρώπου με το εργαλείο του, στην προκειμένη περίπτωση ένα ποδήλατο:

Μερικές φορές, όταν η Σεβέτ έτρεχε με όλη της τη δύναμη, όταν κατάφερνε να φτάσει σε κατάσταση χάι, απελευθερωνόταν απ' όλα: από την πόλη , το σώμα της, ακόμη και το χρόνο. Αυτό ήταν το χάι του κούριερ, και παρόλο που το ένιωθε σαν ελευθερία, στην πραγματικότητα ήταν ένωση, συντονισμός. Το ποδήλατο ανάμεσα στα πόδια της ήταν σα μία υπερεξελιγμένη παράξενη ουρά που είχε βγάλει το

σώμα της μετά από υπομονετική προσπάθεια αιώνων, μια ωραία και πολύπλοκη οστεομηχανή, φτιαγμένη από λάστιχα με Λεξάν, ρουλεμάν με σχεδόν μηδενική τριβή και αμορτισέρ αερίου. Τότε γινόταν ολοκληρωτικά μέρος της πόλης, μια παλαβή κουκκίδα ενέργειας και ύλης, κι έκανε τις χιλιάδες επιλογές της από στιγμή σε στιγμή, ανάλογα με τη ροή της κυκλοφορίας, ανάλογα με το πώς γυάλιζε η βροχή πάνω στις ράγες του τραμ, ανάλογα με το πως έπεφταν τα κατάμαυρα μαλλιά μιας γυναίκας, σαν την ενσάρκωση της χάρης, στους ώμους του ραβδωτού παλτού της.¹⁷⁰

Μέσα από το παράδειγμα της Σεβέτ, ενός από τους κεντρικούς ήρωες του μυθιστορήματος, γίνεται κατανοητό το 'φαινόμενο της τεχνολογικής ενσάρκωσης'¹⁷¹. Το ποδήλατο είναι προέκταση του σώματος της. Η σωματική παρουσία της Σεβέτ έχει κατά κάποιο τρόπο μεταλλάχθει. Δεν είναι πλέον ένας άνθρωπος. Έχει ενσωματώσει το ποδήλατο στην ύπαρξή της, καθώς αυτό είναι πλέον μέρος του σώματός της. Από την περιγραφή φαίνεται ότι η Σεβέτ χειρίζεται πολύ επιδέξια το ποδήλατό της και τελικά αυτό 'εξαφανίζεται' ή αποσύρεται από τη θέα της¹⁷². Η Σεβέτ χρησιμοποιεί το ποδήλατό της κάθε μέρα, είναι εργαλείο της δουλειάς της και 'κάθε φορά που το βλέπει νιώθει τα πόδια να τρέμουν από ανυπομονησία'¹⁷³. Ο Gibson οραματίζεται την ενσωμάτωση της μηχανής στον άνθρωπο, η οποία του δίνει νέες εμπειρίες στην πόλη.

169 Balsamo, Ann, "Forms of Technological Embodiment", *Cyberspace/Cyberbodies/Cyberpunk: Cultures of Technological Embodiment*, Mike Featherstone και Roger Burrows, London: SAGE Publications, 1995, σελ.215

170 Gibson, William, *Εικονικό Φως*, Αίολος, 1998, σελ.123

171 Hale, Jonathan :515)

172 Το παράδειγμα αυτό θυμίζει το πιο γνωστό παράδειγμα που έχει δώσει ο Heidegger.

Ο Heidegger αναφέρεται στη χρήση ενός σφυριού, περιγράφοντας ότι αυτό -όταν ο χρήστης το χειρίζεται επιδέξια, αυτό πρακτικά 'εξαφανίζεται' ή αποσύρεται από τη θέα του χρήστη. Η αντίληψη μετατίθεται από την άμεση απτική επαφή ανάμεσα στο χέρι και τον ξύλινο βραχίονα του σφυριού, προς τη μεταλλική επιφάνεια που χτυπά το κεφάλι της πρόκας. Η συναίσθηση σύντομα κυριαρχείται από την εργασία παρά παό το εργαλείο, το οποίο σύντομα ενσωματώνεται σε μια προεκτειμένη εικόνα του σώματος. Βλέπε Heidegger, Martin *Being and Time*, μτφ. John Macquarrie and Edward Robinson, New York: Harper and Row, 1962, σελ. 98-107.

173 Gibson, William, *Εικονικό Φως*, 1998, σελ.54

164 Featherstone, Mike και Roger Burrows, "Cultures of Technological Embodiment: An Introduction", Mike Featherstone και Roger Burrows, *Cyberspace/Cyberbodies/Cyberpunk: Cultures of Technological Embodiment*, London: SAGE Publications, 1995, σελ. 8.

165 Ο Άγγλος φιλόσοφος Alfred North Whitehead (1861 –1947) είχε μιλήσει για την εξέταση της εξάρτησης της προσωπικής μας εμπειρίας από τα προσωπικά μας σώματα.

Βλέπε Espeland, Wendy, "Blood and Money: Exploiting the Embodied Self ", Joseph A. Kotarba και Andrea Fontana, *The Existential Self in Society*, The University of Chicago Press, 1984, σελ.131-155.

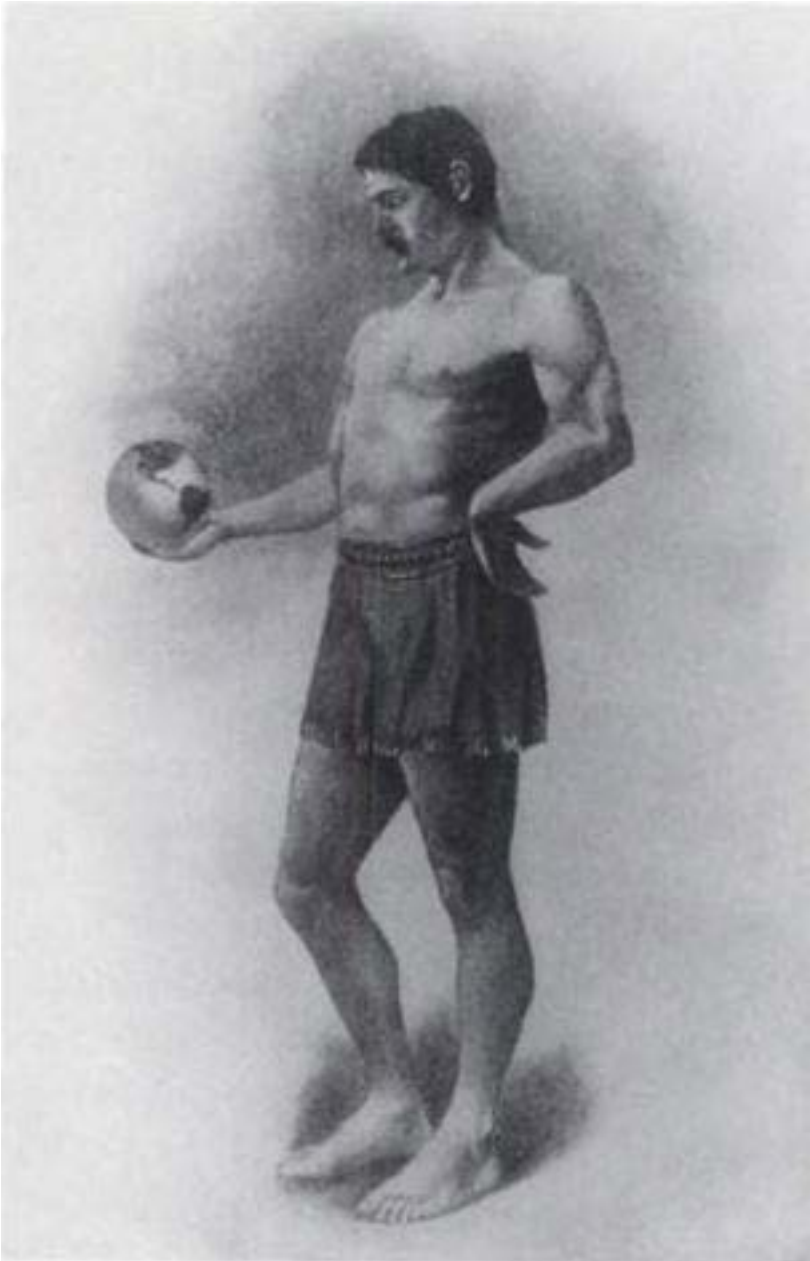
166 Εκείνη την εποχή, όπως παρατηρήθηκε και παραπάνω με την απουσία ενός συγκεκριμένου ορισμού για τον κυβερνοχώρο, ιδέες και αισθήσεις στον κυβερνοχώρο και την εικονική πραγματικότητα, δε διαχωρίζονται πάντα.

167 Cadigan, Pat, *Synners*, New York: Bantam, 1991, σελ. 351.

168 Mitchell, J. William, *e-topia, 'Urban Life, Jim—But Not As We Know It'*, The MIT Press, 1999, σελ. 147.

Η απόσυρση και η ανάρτηση του σώματος.
Η ταινία *Coma* του 1978, βασισμένη στο ομώνυμο βιβλίο του Robin Cook, από τον σκηνοθέτη Michael Crichton.
'Φαντάσου τη ζωή σου να κρέμεται από μία κλωστή.
Φαντάσου το σώμα σου να κρέμεται από ένα καλώδιο.
Φαντάσου ότι δεν το φαντάζεσαι.'

Gillette, King Camp, 'Man Corporate', *World Corporation*, Boston: New England News, 1910, σελ. ανάμεσα 94-95.

‘Απορροφάει, εσωκλείει, περιλαμβάνει, και κάνει τον κόσμο δικό του. Θα κάνει περισσότερα· θα διαπεράσει τους περιορισμούς του χώρου, και θα τον κάνει να παραδώσει τα μυστικά και τη δύναμή του, αφού το Μυσικό ... είναι άπειρο και αιώνιο’.

Το όνειρο της αποχώρησης από το σώμα

Στην ταινία *Ghost in the Shell*¹⁷⁴, το 2029, ο κόσμος είναι διασυνδεδεμένος σε ένα τεράστιο ηλεκτρονικό δίκτυο, που εισχωρεί σε κάθε πτυχή της ζωής. Μέρος της ανθρωπότητας έχει πρόσβαση σε αυτό το δίκτυο μέσα από κυβερνητικά σώματα, 'κελύφη', που φιλοξενούν τη συνείδηση- το 'πνεύμα'-και δίνουν υπεράνθρωπες ικανότητες. Όσον αφορά την κινητικότητα που επιτυγχάνεται μέσω των κυβερνοσωμάτων, το 'πνεύμα' αλλάζει σώματα, μεταφέρει το οπτικό του πεδίο από το ένα σώμα στο άλλο ή μιλάει μέσα από άλλα σώματα. Με το να αφήνει το δικό του σώμα (κέλυφος) και να εισέρχεται σε ένα άλλο, το πνεύμα μπορεί να διαβάσει τις σκέψεις του σώματος και να τις μοιραστεί με τα υπόλοιπα cyborgs.

¹⁷⁴ Ταινία από το σκηνοθέτη Mamoru Oshi, το 1995, που παρουσιάζει το σώμα σαν ένα κέλυφος ή κυβερνητικό δοχείο που αρχίζει να υπάρχει μόνο όταν ένα 'πνεύμα' εισέλθει μέσα στο σώμα.

Αριστερά και πάνω: Στιγμιότυπα από την ταινία *Ghost in the Shell*. Στις εικόνες αριστερά περιγράφεται ότι το ένα 'πνεύμα' έχει εισέλθει στο διπλανό του σώμα και ακούγεται μέσα από αυτό. Πάνω, η κεντρική ηρωίδα, στο καινούριο σώμα της αναρωτιέται πού θα περιπλανηθεί τώρα μέσα στο απέραντο του δικτύου.

Πόσο από το σώμα σου είναι ανθρώπινο-γνήσιο ;

- Είσαι μεθυσμένη;
- Διορθώνεται εύκολα. Τα χημικά εμφυτεύματα στα σώματά μας μπορούν να μας κάνουν νηφάλιους σε δευτερόλεπτα. Κανένα ζαβλάκωμα, κανένα hangover. Γι'αυτό μπορούμε να πίνουμε ενώσο περιμένουμε για να εκτελέσουμε εντολές

Στιγμιότυπα από την ταινία *Το πνεύμα μέσα στο κέλυφος* (Ghost in the Shell). Η κυριολεκτική ενσωματώση χημικών εμφυτευμάτων που εξαλείφουν την αιτιότητα μεταξύ των καταστάσεων, αφήνοντας το μυαλό να διαλέξει σε ποια σωματική κατάσταση θέλει να βρίσκεται κάθε στιγμή.

Έξω από το όνειρο του κυβερνοχώρου: το 'ξεκούραστο' σώμα είναι ένα ανάπηρο σώμα.

Γράφει χαρακτηριστικά η συγγραφέας Pat Catigan:

‘ Έτρεχε τόσον καιρό στην προσομοίωση του κυβερνοχώρου, που είχε ξεχάσει να περπατάει στην πραγματική ζωή, στη ρουτίνα του πραγματικού χρόνου· είχε ξεχάσει ότι άμα έκανε λάθη, δε υπήρχε κανένα πρόγραμμα ασφαλείας να μπει και να τα διορθώσει¹⁷⁵...’

Το παραπάνω απόσπασμα δίνει πολύ έντονα την αίσθηση της απομάθησης του σώματος. Ο άνθρωπος γίνεται 'οικειοθελώς ανάπηρος'¹⁷⁶. Με όλη την προσπάθεια να επικεντρώνεται στις δραστηριότητες του μυαλού, ξεχνάει το ίδιο του το σώμα, γίνεται ένας 'ιδιοφυής παράλυτος'¹⁷⁷. Πέρα, όμως, από την προφανή απόσυρση του σώματος που συμβαίνει κατά την βίωση του κυβερνοχώρου, όπως περιγράφηκε στα κείμενα της κυβερνοκουλτούρας, στην πραγματική ζωή τα πράγματα δεν είναι πολύ διαφορετικά. Τις δραστηριότητες που κάποτε επιτελούσε με το φυσικό του σώμα ο άνθρωπος, σταδιακά τις αποποιείται. Αυτό το καταφέρνει αφού πλέον το σώμα δεν υφίσταται μόνο του· το σώμα υπάρχει μόνο ενισχυμένο. Έξω από την επιστημονική φαντασία, το σώμα έχει αρχίσει να μετατρέπεται σε ένα υβρίδιο ανθρώπου και μηχανής, σε έναν κυβερνοοργανισμό¹⁷⁸, μέχρι αυτή να γίνει πολύ περισσότερο σήμερα, απτή πραγματικότητα.

Η τεχνολογία γίνεται πιο εξεζητημένη, η ανθρώπινη συμμετοχή υποχωρεί και η εργασία ανατίθεται στο εργαλείο¹⁷⁹. Αυτό, αφενός γίνεται να είναι ενσωματωμένο

στο σώμα -εμφυτευμένο, ή να φοριέται, να κρατιέται, να τρώγεται, να ενσωματώνεται στο περιβάλλον κτλ. Αφετέρου, η λειτουργία που θα πραγματοποιήσει στη θέση του σώματος, μπορεί να αφορά τις ποικίλες 'προπαρασκευαστικές δραστηριότητες' που έχει να επιτελέσει ο άνθρωπος μέσα στη μέρα του ή και πιο θεμελιώδεις, όπως οι διαπροσωπικές σχέσεις, η βίωση και η διαχείριση αυτών. Η 'εποχή της ανάθεσης', η ιστορική μετάβαση από τις διάφανες προς τις οπák τεχνολογίες¹⁸⁰ συμβαίνει σε μεγάλο μέρος της καθημερινής ζωής του ανθρώπου, καθώς αυτός 'ξεφορτώνει' δραστηριότητες σε άλλους μεσάζοντες¹⁸¹.

Σύγχρονοι μελετητές, όπως ο φιλόσοφος και ανθρωπολόγος Bruno Latour και η ερευνήτης Cynthia Cockburn, υποστηρίζουν ότι οι μαγειρικές συνήθειες που πλέον επικρατούν, προσφέρουν ένα χρήσιμο παράδειγμα, με τη γοητεία και άνεση των προπαρασκευασμένων γευμάτων. Σε αυτήν την περίπτωση, η προετοιμασία του φαγητού έχει ήδη ανατεθεί σε έναν άλλο ('άορατο') ανθρώπινο παράγοντα¹⁸².

Το γεύμα από μόνο του έχει γίνει μια οπák τεχνολογία: ο σχεδιασμός, τα συστατικά, η προετοιμασία και η συσκευασία, δεν αποτελούν πλέον θέμα για τον 'ανυπόμονο καταναλωτή'¹⁸³.

180 Η μετάβαση από τις διάφανες στις οπák τεχνολογίες σημαίνει ότι σταδιακά η πηγή ενέργειας και στη συνέχεια ο έλεγχος ανατίθενται στη μηχανή. 'Με το πάτημα ενός κουμπιού', έτοιμα προϊόντα εμφανίζονται, ώστε η ανθρώπινη (σωματική) συμμετοχή απαλείφεται.

181 Hale, ό.π.

182 Latour, Bruno, Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987, σελ.1-17.

Cockburn, Cynthia, "The Circuit of Technology: Gender, Identity and Power", Roger Silverstone και Eric Hirsch, *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces*, London: Routledge, 1992, σελ.32-47.

183 Hale, ό.π.

Edward, Burtynski, *Κατασκευάζοντας #17* (Manufacturing #17), Εργοστάσιο επεξεργασίας κοτόπουλων Deda, πόλη Dehui, επαρχία Jilin, Κίνα, 2005. Αυτά τα νέα 'τοπία' στη νότια και ανατολική Κίνα παράγουν όλο και περισσότερο από τα αγαθά του κόσμου και έχουν γίνει το φυσικό περιβάλλον για διάφορες ομάδες εταιρειών και εκατομμύρια από απασχολημένους εργάτες. http://www.edwardburtynsky.com/site_contents/Photographs/China.html.

Ο 'άορατος' ανθρώπινος παράγοντας.

Παράλληλα, οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων αρχίζουν και αυτές να γίνονται όλο και περισσότερο μεσολαβούμενες και λιγότερο σωματοποιημένες. Η ηρωίδα του *Synners*, Σαμ, που παραπάνω αποτέλεσε παράδειγμα στην ανάλυση της εικονικής κινητικότητας, όταν είναι να διαδράσει με το σώμα της μέσα στην κοινωνία, δεν τα καταφέρνει και τόσο καλά, με αποτέλεσμα να μην εντάσσει τον εαυτό της σε αυτήν. Με άλλα λόγια, στο φυσικό κόσμο οδηγείται στην απώλεια της απτικής της πραγματικότητας. Χαρακτηριστικά γράφεται για την ηρωίδα, ότι:

' Όσο ικανή είναι στο να χειρίζεται και να διατρέχει το κυβερνοχωρικό τοπίο του δικτύου με τα εικονικά ακροβατικά της, η Σαμ προσπαθεί να ζει τη σωματοποιημένη ζωή της έξω από οποιαδήποτε θεσμική δομή¹⁸⁴. '

184 Balsamo, Ann, "Forms of Technological Embodiment", *Cyberspace/Cyberbodies/Cyberpunk: Cultures of Technological Embodiment*, Mike Featherstone και Roger Burrows, London: SAGE Publications, 1995, σελ.221.

175 Cadigan, Pat, *Synners*, 1991, New York: Bantam, σελ.239

176 Colomina, Beatriz, "The Century of Bed", *The century of bed*, 2014, σελ. 19. Η έκδοση αυτή συνοδεύει το εκθεσιακό πρότζεκτ curated by_vienna.

177 Στίχος από το μουσικό κομμάτι της συνθέτριας Λένα Πλάτωνος, *Μια άσκηση φυσικής άλυτη*, 1985.

178 'Γινόμαστε cyborgs. Η τεχνολογία μας γίνεται μικρότερη, έρχεται πιο κοντά σε μας, και σύντομα θα συγχωνευθεί σε μας'. Βλέπε Gareth Branwyn, επιμ. Rucker, Rudy, R.U.Sirious και Mu Queen, *Mondo 2000: A User's Guide to the New Edge*, London: Thames and Hudson, 1993, σελ. 64-66.

179 Hale, Jonathan, "Architecture, Technology and the Body: From the Prehuman to the Posthuman", *The SAGE Handbook of Architectural Theory*, C.Greig Crysler, Stephen Cairns και Hilde Heynen, SAGE Publications Inc., 2013, σελ.518.

Αρχιτέκτονες, καλλιτέχνες, σύγχρονοι φιλόσοφοι, επηρεασμένοι από μια τέτοια πραγματικότητα, ή από τα οράματα-σαν- προφητείες που διατυπώνονται στα κείμενα της επιστημονικής φαντασίας, αναφέρονται πλέον στο σώμα με επίθετα όπως αυτά του ανάπηρου, του απόντος, του εξαφανιζόμενου , αναισθητοποιημένου, του παρωχημένου.

Για παράδειγμα, ο Paul Virilio αποκαλεί το σώμα ‘ανάπηρο’, αφού ο άνθρωπος ζει σε ένα περιβάλλον καλωδιωμένο, με αυτοματοποιημένες τεχνολογίες, εξοπλισμένες για να το ανιχνεύουν, το υπηρετούν, και να το προστατεύουν¹⁸⁵. Αντίστοιχα, ο καλλιτέχνης Stelarc θεωρεί ότι άνθρωπος λειτουργεί περισσότερο με το μυαλό παρά με το σώμα του, το οποίο πλέον δε μπορεί καν να ανταποκριθεί στα δεδομένα της εποχής της πληροφορίας:

Το απών σώμα
‘κατά βάση λειτουργούμε σαν απώντα σώματα. ΑΥΤΟ ΓΙΑΤΙ ΤΟ ΣΩΜΑ ΕΙΝΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΟ ΓΙΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΕΙ ΜΕ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΟΥ – οι αισθητήρες του είναι ανοιχτοί στον κόσμο. Η κινητικότητα και περιήγηση του σώματος στον κόσμο χρειάζεται έναν εξωτερικό προσανατολισμό. Η απύσσία του είναι αυξημένη από το γεγονός ότι το σώμα λειτουργεί από συνήθεια και αυτόματα. Η ΕΠΙΓΝΩΣΗ ΕΙΝΑΙ ΑΥΤΗ ΠΟΥ ΠΡΟΚΥΠΤΕΙ ΣΥΝΗΘΩΣ ΟΤΑΝ ΤΟ ΣΩΜΑ ΔΥΣΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙ... Οι άνθρωποι λειτουργούν κυρίως σαν μυαλά, βυθισμένοι σε μεταφυσικές ομίχλες-θολούρες-συγχύσεις.’¹⁸⁶

Η δήλωση του Stelarc: Το σώμα είναι παρωχημένο
‘Είναι στιγμή να αναρωτηθεί κανείς αν ένα δίποδο σώμα που ζει αναπνέοντας, με διόφθαλμη όραση και ένα 1400cc εγκέφαλο είναι μια επαρκής βιολογική φόρμα. Δε μπορεί να ανταπεξέλθει με την ποσότητα, την πολυπλοκότητα και την ποιότητα της πληροφορίας που έχει συσσωρεύσει· είναι εκφοβισμένο από την ακρίβεια, την ταχύτητα και την δύναμη της τεχνολογίας και είναι βιολογικά ελλειπώς εξοπλισμένο, ώστε να ανταπεξέλθει μέσα στο νέο του εξωγήινο περιβάλλον.
Το σώμα είναι ούτε επαρκές ούτε με ανθεκτική δομή. Δεισλειτουργεί συχνά και κουράζεται εύκολα... ΤΟ ΣΩΜΑ ΕΙΝΑΙ ΠΑΡΩΧΗΜΕΝΟ. ’¹⁸⁷

Η συμβολική φόρμα του μεταμοντέρνου σώματος είναι το εξαφανιζόμενο

185 Rajchman, John, *Constructions*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, 1998, σελ.118.
186 Stelarc, “TOWARDS THE POSTHUMAN, From Psycho-body to Cyber-system”, Martin Pearce, Neil Spiller, *Architectural Design*, τ.65, Νοεμ./ Δεκ. 1995 (‘Architects in cyberspace’), , John Wiley and Sons, 1995. σελ. 91.
187 <http://stelarc.org/?catID=20317>,

σώμα¹⁸⁸. Το σώμα εξαντλημένο και διασκορπισμένο στο mediascape στα τοπία των μέσων¹⁸⁹. Ο James G. Ballard γράφει για το σώμα του 1990:

‘ Υπάρχει καθόλου το σώμα εκτός από την πιο ανιαρή και κοινότοπη αίσθησή του; Ο ρόλος του μειώνεται διαρκώς και σταθερά, έτσι που φαίνεται λίγο περισσότερο από μία φαντασμιακή σκιά, ιδωμένη στην ακτινογραφία της ηθικής μας καταδίκης. Εισερχόμαστε σε μια αποικιοκρατική εποχή στις συμπεριφορές μας στο σώμα μας ... Αυτό το ζωώδες πλάσμα, πρέπει να στεγασθεί, σποραδικά να τραφεί, να περιορίσει τη σεξουαλική του δραστηριότητα στην ελάχιστη απαιτούμενη ώστε να αναπαράξει τον εαυτό του, και να υποβληθεί σε κάθε είδος πεφωτισμένη και βελτιωμένη προστασία. Τελικά, το σώμα θα πετάξει όλες αυτές τις βιταμίνες, τα αφρόλουτρα και τα αεροβικά προγράμματα ... ;’¹⁹⁰

Φωτογραφία στο συλλογικό τόμο *Incorporations*.

“Όπως η ζωή μου είναι. Φαγητό προκατασκευασμένο.”
Απόκομμα από blog στο διαδίκτυο.

188 Balsamo, σελ. 218.
189 ό.π., σελ. 219.
190 Ballard, Graham James, “Project for a Glossary of the Twentieth Century”, *Incorporations*, Jonathan Crary και Sanford Kwinter, ZONE BOOKS, 1992, σελ.180

Food Pre-constructed

‘Οι αρχιτέκτονες D + S συχνά στις μελέτες τους ασχολούνται με την κατάσταση του ‘σώματος’ στην κοινωνία. Οι δουλιές τους ανατρέχουν στις διάφορες ‘πτυχές’ που τα σώματα μορφώνουν (weave) με τον κόσμο. Αυτές τις πτυχές, αυτές τις ραβδώσεις, τις απέκτησε το ανθρώπινο σώμα μετά από ποικίλες, σωματικές και συναισθηματικές, ζωτικές και επιδραστικές, ψυχικές και κοινωνικές εμπειρίες. Δεν είναι θέμα απλής εφαρμογής όλων των σωματικών, βιολογικών, ψυχολογικών, ή ακόμα και ανθρωπολογικών θεωριών του σώματος στη σφαίρα της αρχιτεκτονικής, ώστε στη συνέχεια να οριστεί ένα περιβάλλον που θα συμμορφώνεται στα καινούρια στάνταρς- τύπους της άνεσης και της ασφάλειας, μια ανάθεση που ανέλαβαν ορισμένες επιστημονικές και εμπειρικές μεθοδολογίες τα τελευταία τριάντα χρόνια.¹⁹¹

Καθώς η καλλιτεχνική δραστηριότητα της εποχής προσανατολίζεται στην καθαρή εξωτερίκευση του νοήματος¹⁹², αυτό που εκφράζουν οι Diller+Scofidio είναι η απόσυρση κάποιου και από κάτι. Στο Δωμάτιο Απόσυρσης, [withDrawing Room], υπάρχει μία εσκεμμένη απομάκρυνση των μεταφυσικών, παραδοσιακών και απατηλών αντιθέσεων, όπως ‘εσωτερικό/ εξωτερικό, δημόσιο/ιδιωτικό, όργανο(μέσο)/λειτουργία. Το Δωμάτιο Απόσυρσης καταλήγει σε ένα πρότζεκτ, μια πρόβλεψη και μια σκιαγράφιση: να καταστεί ορατός ο κερματισμός του συμβατικού οικιακού χώρου, μέσα από την από-σωματοποίηση του τόπου και την εκτόπιση του σώματος. Η κατάσταση της αρχιτεκτονικής μεταξύ διαγράμματος και εμφυτεύματος τείνει προς μία εκτόπιση της ιδέας της κατασκευής. Αυτή η έκτοπισμένη κατάσταση οδηγεί σε μια μετατόπιση της ιδέας του μέρους, με ό,τι αυτός ο όρος υπονοεί σχετικά με τους κανόνες που κυβερνούν το κτίριο: την ιδέα της βάσης, την ιδέα της κοινωνίας των σωμάτων.

Σαν αποτέλεσμα μιας τέτοιας διερεύνησης, τελικά στο δωμάτιο απόσυρσης παρατηρείται η έλλειψη βάρους, το παράδοξο, όπου η βαρύτητα δεν ασκείται πλέον στα αντικείμενα, με αποτέλεσμα αυτά να ‘αιωρούνται’. Άλλα πάλι, διαμελίζονται από αυστηρές χαράξεις και κάνουν το θεατή να αναρωτιέται για τη μοίρα των σωμάτων που θα φιλοξενηθούν. Σε ποια κατάσταση βρίσκονται μέσα σε ένα τέτοιο δωμάτιο; Πού βρίσκονται και πού (πόσο ψηλά) θέλουν να φτάσουν;

Σε αυτό το κεφάλαιο, ξεκάθαρα το σώμα βρίσκεται σε μια μετέωρη κατάσταση. Η διαχωριστικές γραμμές μεταξύ βιωμένης και προσομοιωμένης πραγματικότητας, επιστημονικής φαντασίας και επιστήμης, ανθρώπινου και μη ανθρώπινου, συνεχώς μεταβάλλονται και μετατοπίζονται. Όπως πολύ εύστοχα έχει ήδη αναφέρει αρκετές δεκαετίες πριν ο ψυχολόγος Hugo Munsterberg: ‘ο τεράστιος έξω κόσμος έχει χάσει το βάρος του, έχει αποδεσμευτεί από το χώρο, το χρόνο και την αιτιότητα, κι έχει ντυθεί με τις φόρμες της δικής μας συνείδησης. Το πνεύμα έχει θριαμβεύσει έναντι της ύλης και οι εικόνες περνάνε υπό την υπόκρουση άνετων μουσικών τόνων’.¹⁹³

191 Teyssot, Georges, “The Mutant Body of Architecture”, Elizabeth Diller and Ricardo Scofidio, *Flesh: architectural probes*, Princeton Architectural Press, Inc., 1994, σελ. 9.

192 Krauss, E. Rosalind, *Passages in Modern Sculpture*, μτφ. Jeanluc Svoboda, Cambridge: MIT Press, 1985, σελ. 266-270.

193 Munsterberg, σελ. 137.

Στις τρεις εικόνες: Αιωρούμενη τραπέζια και χαράξεις που τέμνουν κυριολεκτικά το ‘Δωμάτιο Απόσυρσης’.

Diller+Scofidio, *Το Δωμάτιο Απόσυρσης*, 1988. Το κρεβάτι τέμνεται στα δύο και λειτουργεί σαν ακτίνα.

‘οικειοθελώς ανάπηροι’ [;]

Brian Walker, *Στέλνω και Δέχομαι* (Send and Receive), 2007.

Brian Walker, *Sashi Me*, 2007.

Αριστερά: Brian Walker, *Βρόμικο* (Greasy Spoon), 2007.

Σήμερα, “ I’ m a cyborg, but that’ s OK ”,

Μεταξύ κόπωσης και ψύχωσης (‘paranoia somatica’), ξεκούρασης και δράσης, εικονικότητας και υλικότητας.

Η εργασία αυτή ξεκίνησε με αναφορές περισσότερο στην ταινία Metropolis αλλά και στους Μοντέρνους Καιρούς. Εκεί, το σώμα παρουσιάστηκε εξαντλημένο, αλλά και σε μια κατάσταση ‘παράνοιας’ από τη δυσκολία που συνεπαγόταν η εργασία και η συμβίωση με τις μηχανές και ο καινούριος τρόπος ζωής που εγκατέστησαν. Με παρόμοιο τρόπο που ο Charlie Chaplin το 1925 πάθαινε κρίσεις και σπασμούς στο σώμα του, που οδήγησαν τελικά στην νευρική εξάντληση και κατάρρευσή του, η κορεάτικη ταινία *I’ m a cyborg, but that’ s OK*¹⁹⁴, εκφράζει έναν αντίστοιχο προβληματισμό για τη σύγχρονη κατάσταση του σώματος. Υπάρχει άραγε κάποια ομοιότητα ανάμεσα στις σωματικές παρουσίες του εργαζόμενου/εργάτη στις δύο αυτές ταινίες; Είτε στον τρόπο που αυτές παρουσιάζονται να εργάζονται, είτε στον τρόπο που η φύση της εργασίας αντικατοπτρίζεται στο σώμα αυτού που την επιτελεί;

Η ταινία *I’ m a cyborg, but that’ s OK* έχει γυριστεί το 2006, σε μια εποχή όπου οι ηλεκτρονικές συσκευές φοριούνται, κρατιούνται, εμφυτεύονται απευθείας στο ανθρώπινο σώμα ή στο περιβάλλον. Τα τεχνολογικά προϊόντα είναι προεκτάσεις του σώματος και η πραγματικότητα της καθημερινής ζωής τον 21ο αιώνα βιώνεται μέσα από αυτά. Μια ψυχική διαταραχή με εμφανές αντίκτυπο στο σώμα, ενσωματώνει πάλι την αστάθεια, την αβεβαιότητα, και αποτελεί το σύμβολο της σύγχρονης κατάστασης που βιώνει ο άνθρωπος για το τί είναι αυτό που τον καθιστά ‘άνθρωπο’, τί ανάγκες έχει αυτός και το σώμα του, τι μπορεί να κάνει με αυτό και φυσικά τί μπορεί να κάνει για να το ξεκουράσει. Η Young-Goon είναι μια νεαρή που δουλεύει σ’ ένα εργοστάσιο όπου συναρμολογούν ραδιόφωνα. Την ώρα εργασίας ακούει από τα μεγάφωνα μία φωνή που της λέει να κόψει τις φλέβες της, να τοποθετήσει καλώδια στην πληγή και να συνδεθεί με το ρεύμα. Η Young-Goon πιστεύει πως είναι ένα cyborg, ένας κυβερνοοργανισμός, με υπερφυσικές ιδιότητες και μηχανικές προσθήκες.

Λόγω αυτού του περιστατικού, εισάγεται σε ψυχιατρική κλινική, όπου εκεί, μιλάει σε άψυχα αντικείμενα, όπως σε αυτόματους πωλητές και ρολόγια, ενώ καταλήγει να μην τρώει τίποτα και να της χορηγείται ορός, καθώς το σωστό για εκείνη ως cyborg είναι να γλύφει μπαταρίες, και όχι να τρώει φαγητό. Η νεαρή κοπέλα στην ταινία βρίσκεται σε μία σύγχυση με το σώμα της. Ο άνθρωπος, αντίστοιχα, σήμερα δε βρίσκεται σε επαφή με το σώμα του και άρα δε μπορεί να ξέρει με ποιον τρόπο θα το ξεκουράσει. Αναρωτιέται κανείς για τη φύση της ‘θεραπείας’ της κόπωσης που προτάθηκε από το μοντερνισμό μέσα από κανόνες που εντάχθηκαν στη συμπεριφορά του και το δομημένο περιβάλλον του και αν η σχεδόν απόλυτη απόσυρση του σώματος και η αφαίρεση από αυτό πρωτοβουλιών, δραστηριοτήτων και εμπειριών, τελικά το ξεκουράζει (ή το τρελαίνει). Το σίγουρο είναι ότι

194 Νοτιο-κορεάτικη ταινία του 2006, από το σκηνοθέτη Park Chan-wook.

Αριστερά και κάτω: Το σώμα που πιστεύει ότι διαθέτει η Young-Goon.

Το εργοστάσιο παραγωγής ραδιοφώνων.

Αριστερά: Η Young-Goon μιλάει σε έναν αυτόματο πωλητή.
Μεσαία: Η Young-Goon βρίσκεται στην τραπεζαρία του ψυχιατρείου και γλύφει μία μπαταρία. Θεωρεί ότι δεν είναι ανάγκη να τρώει φαγητό, ως ένα cyborg που είναι, κι έτσι το έχει αντικαταστήσει με τις μπαταρίες.
Κάτω: Η Young-Goon δεν τρώει το φαγητό της. Ο φίλος της προσπαθεί να βρει έναν τρόπο να την κάνει να φάει φαγητό.

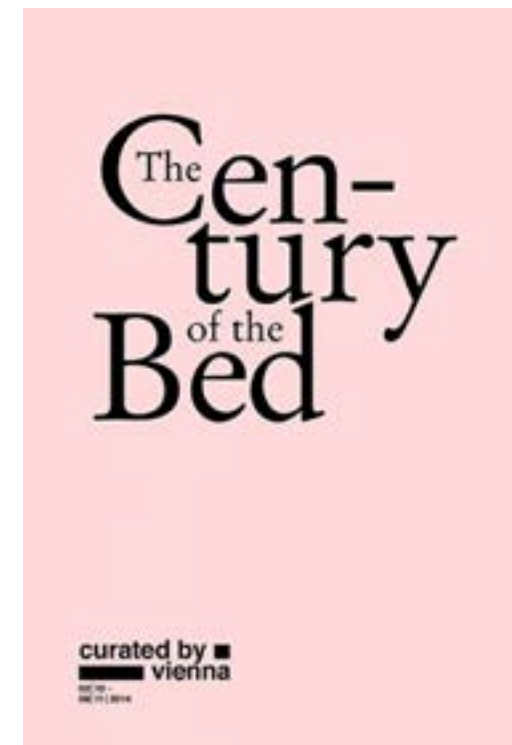
Young-goon doesn't eat her food.

τουλάχιστον το μπερδεύει.

Για παράδειγμα, η θεωρητικός Beatriz Colomina στην πρόσφατη μελέτη της που την ονομάζει 'Ο αιώνας του κρεβατιού', αναφέρει ότι 'ολόκληρο το σύμπαν είναι συγκεντρωμένο σε μια μικρή οθόνη, με το κρεβάτι να επιπλέει σε μια θάλασσα πληροφορίας'. Δηλώνει μάλιστα ότι 'το να ξαπλώνεις δεν είναι για να ξεκουράζεσαι αλλά για να κινείσαι',¹⁹⁵ πλέον. Δηλαδή ενώ το σώμα μένει παθητικό και ακίνητο, στην πραγματικότητα ο άνθρωπος την ίδια στιγμή δουλεύει στο κρεβάτι, κινούμενος στις 'σούπερ-λεωφόρους'¹⁹⁶ της πληροφορίας. Μόνο που η κίνηση είναι εικονική. 'Το κρεβάτι τώρα είναι ένας τόπος δράσης. Αλλά ο οικειοθελώς ανάπηρος δεν έχει ανάγκη από τα πόδια του', όπως τα έχει για να κινηθεί στο φυσικό κόσμο που βρίσκεται μακριά από το κρεβάτι. Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος συγχέει τι είναι ξεκούραση και τί όχι, αφού ένα μέρος σαν το κρεβάτι, που προορίζεται για 'τη νυχτερινή ανάπαυση του ατόμου'¹⁹⁷, μεταμορφώνεται σε χώρο εργασίας και δραστηριότητας. 'Η κατάρρευση των παραδοσιακών διαχωρισμών μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου, εργασίας και παιχνιδιού, ξεκούρασης και δράσης'¹⁹⁸, όμως, οδηγεί στη σύγχυση του σώματος, το οποίο τελικά και δεν διαδραματίζει κάποιο ενεργό ρόλο στις δραστηριότητες του σύγχρονου ανθρώπου.

Πάνω: εξώφυλλο από το βιβλίο που συνόδεψε το εκθεσιακό πρότζεκτ *curated by vienna*, 2[10]-8[11]/2014, με τίτλο Ο Αιώνας του Κρεβατιού (The Century of Bed).

Κάτω: Διαφήμιση για την εταιρεία Bluebeam Software, 2013.

195 Colomina, *The century of bed*, σελ. 19.

196 Virilio, Paul, *Open Sky*, μτφ. Julie Rose, Verso, 1997, σελ. περιγραφή στο οπισθόφυλλο.

197 Perec, George, *Species of Spaces and other pieces*, μτφ. John Sturrock, Penguin, 1997, σελ. 17.

198

Glinn, Burt, *Hugh Hefner at work*, Σικάγο, 1966.

Περιστασιακές και επικουρικές επιστροφές του σώματος

Η σχετική ευημερία που μας παρέχεται σήμερα, ανακουφίζει από τις άμεσες σωματικές ανάγκες και πιέσεις. Προφανώς, εδώ και ήδη αρκετά χρόνια η Δυτική κοινωνία φανερώνει έντονο ενδιαφέρον στην εύρεση τρόπων ‘επιστροφής στο σώμα’, όπως διαπιστώνει ο Drew Leder στο ‘Απών Σώμα’ (ή της επιστροφής του σώματος). Η άσκηση, η hatha yoga, οι σωματικές θεραπείες, craft-work ή επανάκτηση οικειότητας με τη φύση, δεν είναι παρά μια αντίδραση στη γενική τάση για αποσωματοποίηση του σώματος¹⁹⁹.

199 Leder, *The Absent Body*, σελ. 3.

Η yoga ήδη κάποιες δεκαετίες έχει εισχωρήσει στο δυτικό πολιτισμό. Μετά τη δουλειά ή στο διάλειμμα, η yoga αποτελεί μια τεχνική χαλάρωσης που ηρεμεί το σώμα και το πνεύμα.

These Cozy Japanese Kotatsu Sofa Beds Are Perfect For The Sleepy & Lazy Internet Citizens

Click to see the pic and write a comment...

9GAG.COM | BY 9GAG

Like Comment Share

‘Αυτοί οι άνετοι Ιαπωνικοί kotatsu καναπέδες-κρεβάτι είναι τέλειοι για τους νυσταγμένους και τεμπέληδες πολίτες του Internet’.

Σε αυτήν την εργασία ο κινηματογράφος αποτέλεσε επεξηγηματικό παράγοντα, αλλά και ενδεικτικό, αφού φάνηκε ότι κάθε μία από τις ταινίες εμπεριέχει τις σύγχρονες κατάσταση για το σώμα. Η πιο πρόσφατη και τελευταία είναι η ταινία *Her*²⁰¹. Στο κοντινό μέλλον που περιγράφει η ταινία *Her*, ο Theodor αγοράζει το λειτουργικό σύστημα που μόλις βγήκε στην αγορά. Εκείνος, του δίνει το όνομα Samantha, κι 'εκείνη' του κρατάει παρέα για μια βόλτα στην παραλία. Η ταινία δείχνει μεγάλο μέρος των ανθρώπων να κινούνται στους δημόσιους χώρους έχοντας στραμμένη την προσοχή τους σε μια πολύ μικρή οθόνη, επικοινωνώντας κι αυτοί με λειτουργικά συστήματα. Ένα μοναχικό πλήθος καθόλη τη διάρκεια της ημέρας. Σήμερα 'η εικονικότητα συναγωνίζεται την υλικότητα'²⁰². Καθώς φαίνεται στην αρχή, για τον Theodor είναι πιο εύκολο να να αναπτύξει ακόμα και ερωτική σχέση με ένα λειτουργικό σύστημα, παρά με έναν άνθρωπο. Έχει χωρίσει εδώ και καιρό και το 'tête-à-tête' ραντεβού που βγαίνει δεν τον ικανοποιεί τελικά. Ο άνθρωπος φαίνεται να έχει απαλλαχθεί από την ανάγκη για σωματικότητα, ή τουλάχιστον την έχει ξεχάσει, παρόλο που στην ταινία γίνονται αναφορές για το πόσο σημαντική είναι η σωματική επαφή και το άγγιγμα, τόσο από τον πρωταγωνιστή, όσο ακόμα κι από το ίδιο το λειτουργικό σύστημα, που θα ήθελε να τον αγγίξει.

Ο αρχιτέκτονας και καθηγητής αρχιτεκτονικής, William J. Mitchell αναρωτιέται: 'μέσα στις ηλεκτρονικά αναδομημένες πόλεις του 21ου αιώνα, πώς θα επιλέξετε ανάμεσα στην κατά πρόσωπο επικοινωνία και την τηλεπικοινωνία; Πότε θα θέλετε να ταξιδέψετε στα ραντεβού σας, και πότε ευτυχώς-με χαρά θα [τα] υποτακαστήσετε με μια εξ αποστάσεως σύνδεση; Πότε θα επικοινωνείται σύγχρονα και πότε θα αποφασίσετε να το κάνετε ασύγχρονα; Και πώς αυτές οι ατομικές επιλογές θα εμφανίζουν λογική συνέπεια; Τί συνολικά χωρικά και χρονικά μοτίβα θα προκύψουν-αναδυθούν;'²⁰³

Αφού σίγουρα είναι πιο εύκολο και πιο ξεκούραστο να επιτελούμε τις επαφές μας εξ' αποστάσεως κι από την άνεση των προσωπικών μας χώρων, ακριβώς όπως κάποιιο οραματίστηκαν, υπάρχει κάποιος λόγος για την 'επιστροφή του σώματος';

200 Οι αρχιτέκτονες Diller+ Scofidio εμπεριείχαν αυτή τη φράση στην εγκατάσταση SOFT SELL το 1991, στην είσοδο του Rialto, ενός εγκαταλελειμένου κτιρίου ταινιών πορνό "Soft sell: Diller + Scofidio.", 1990, *Architectural Design*, τ.64, Νοεμ./Δεκ. 1994, 1994, σελ. 68-73.

201 Ρομαντική ταινία επιστημονικής φαντασίας του 2013 από τον Spike Jonze.

202 Mitchell, J. William, *e-topia, 'Urban Life, Jim—but Not As We Know It'*, The MIT Press, 1999, σελ. 147.

203 Mitchell, *e-topia*, σελ. 129.

Βιβλιογραφία

Βιβλία

Arieff, Allison, *SPA*, Taschen Books, 2004.

Armstrong, Tim, *Modernism, technology and the body: A cultural Study*, Cambridge University Press, 1998.

Bennett, Arnold, *The Human Machine*, London :The New Age Press, 1908.

Blasius, Dirk, *Einfache Seelenstrung: Geschichte der deutschen Psychiatrie 1800-1945*, FISCHER Taschenbuch, 1994.

Burt, Bernard, *100 Best Spas of the World*, Globe Pequot, 2001.

Cadigan, Pat, *Synners*, New York: Bantam, 1991.

Chalk, Warren, *Archigram*, Princeton Architectural Press, 1999.

Corbin, Alain, *Foul and Fragrant: Odor and the French Social Imagination*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986.

Dagognet, François, *Le Corps multiple et un*, Les Empêcheurs de Penser en Rond, 1992.

Digby, Anne, *Madness, Morality and Medicine: A Study of the York Retreat 1796-1914*, Cambridge University Press, 1985.

Fere, Charles, "Epuisement et criminalite", *Desenerescence et criminalite: Essai physiologique*, Παρίσι: Ancienne Librairie Germer Bailliere et C., 1888.

Gibson, William, *Neuromancer*, New York: Ace Books, 1984.

Gibson, William, *Εικονικό Φως*, Αίολος, 1998.

Giedion, Sigfried, *Mechanization Takes Command*, Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1948.

Gillette, King Camp, *World Corporation*, Βοστώνη: New England News, 1910.

Jones, Stedman, Gareth, *Outcast London: A Study of the Relationships between Classes in Victorian Society*, Penguin Books, 1984.

Krauss, E. Rosalind, *Passages in Modern Sculpture*, μτφ. Jeanluc Svoboda, Cambridge: MIT Press, 1985.

Latour, Bruno, *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987.

Le Corbusier , *The Radiant City: Elements of a Doctrine of Urbanism to be Used as the Basis of Our Machine-age Civilization*, Orion Press, 1967.

Leder, Drew, *The Absent Body*, University of Chicago Press, 1990.

Mallgrave, Harry Francis, *Modern Architectural Theory: A historical survey, 1673- 1968*, Cambridge University

Press, 2009.

Mirzoeff, Nicholas, *Bodyscape: Art, modernity and the ideal figure*, Routledge, 1995.

Mitchell, J. William, e-topia, 'Urban Life, Jim—But Not As We Know It', The MIT Press, 1999.

Moore, W. Charles, Bloomer, Kent C., *Body, Memory, and Architecture*, Yale University Press, 1977.

Munsterberg, Hugo, *Psychology and Idustrial Efficiency*, The Riverside Press Cambridge, 1913.

Nietzsche , Friedrich, *The Will to Power*, μτφ. Walter Kaufmann και R.J.Hollingdale, New York : Vintage, 1968.

Perec, George, *Species of Spaces and other pieces*, μτφ. John Sturrock, Penguin, 1997.

Rabinbach, Anson, *Human Motor: Energy, Fatigue and the Origins of Modernity*, University of California Press, 1992.

Rajchman, John, *Constructions*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, 1998.

Ribot, Theodule, *The psychology of the Emotions*, Walter Scott, LTD., Patternoster Square, 1897.

Rudofsky, Bernard, *Are clothes modern? An essay on contemporary apparel.*, P. Theobald, 1947.

Schildt, Göran, *Alvar Aalto: The Early Years.*, μτφ. Timothy Binham, Rizzoli International Publications, New York, 1984.

Eugenides, Jeffrey, *Middlesex*, Picador, 2002.

Scully, Andrew, *The Asylum as Utopia: W. A. F. Browne and the Mid-Nineteenth Century Consolidation of Psychiatry*, London: Tavistock/Routledge, 1991.

Segal, P. Howard, *Technological Utopianism in American Culture*, The University of Chicago Press, 1985.

Sennett, Richard, *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*, W. W. Norton & Company, 1996.

Smith , Leonard, *Cure, Comfort and Safe Custody : Public Lunatic Asylums in Early Nineteenth-Century, Λονδίνο: Leicester University Press, 1999.*

Sterling, Bruce, "Introduction to The Hacker Crackdown", *The Hacker Crackdown: Law and Disorder on the Electronic Frontier*, Bantam, 1993.

Thompson, Hazel, *Thresholds to Adult Living*, Bennett & Mcknight Pub Co., 1955.

Torkildsen, George , *Leisure and Recreation Management*, Routledge, 2005.

Virilio, Paul, *Open Skies*, μτφ. Julie Rose, Verso, 1997.

Walter Benjamin, *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism*, μτφ. Harry Zohn, σελ. 169.

Wolfflin, Heinrich, *Renaissance and Baroque*, London Collins, 1984.

Zeldin, Theodore, France 1848-1945, vol.2, *Intelligence, Taste and Anxiety*, Oxford : Clarendon Press, 1977

Καλαφάτη Ελένη, Παπαλεξόπουλος Δημήτρης, *Τάκης Χ. Ζενέτος, Ψηφιακά οράματα και αρχιτεκτονική*, Libro, 2006.

Athens by Sound, Αναστασία Καρανδεΐνου, Χριστίνα Αχτύπη, Στυλιανός Γιαμαρέλος, μτφ. Στυλιανός Γιαμαρέλος, Rachel Howard, Νίκος Μασουρίδης , futura, 2008.

Classen, Constance, “Κόσμοι των αισθήσεων: Προσεγγίζοντας το αόρατο περιβάλλον”, σελ.

Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces, Roger Silverstone και Eric Hirsch, London: Routledge, 1992.

Cockburn, Cynthia, “The Circuit of Technology:Gender, Identity and Power”, σελ.32–47.

Cyberspace/Cyberbodies/Cyberpunk: Cultures of Technological Embodiment, Mike Featherstone και Roger Burrows, London: SAGE Publications, 1995.

Balsamo, Ann, “Forms of Technological Embodiment”, σελ. 215- 227.

Featherstone, Mike και Roger Burrows, “Cultures of Technological Embodiment: An introduction”, σελ. 1- 19.

Cyberspace: First Steps, Michael Benedikt, Cambridge: MIT Press, 1991.

Stone, Rosanne, “Will the real body please stand up: boundary stories about virtual culture?”, σελ. 81- 118.

Empathy, Form, and Space: Problems in German Aesthetics, μτφ. και εισαγωγή Harry Malgrave and Eleftherios Ikonomou, Santa Monica: Getty Publication Programs, 1994.

Adolf Goller, “What Is The Cause of Perpetual Style Change in Architercture.”

Flesh: architectural probes, Elizabeth Diller and Ricardo Scofidio, Princeton Architectural Press, Inc., 1994.

Teyssot, Georges, “The Mutant Body of Architecture”, σελ. 8-35.

Gender, Space, Architecture: An Interdisciplinary, Introduction, Jane Rendell, Barbara Penner και Iain Borden, Routledge, 2000.

Diller, Elizabeth, “Bad Press”, σελ. 385- 396.

Incorporations, Jonathan Crary και Sanford Kwinter, ZONE BOOKS, 1992.

Crary, Jonathan και Sanford Kwinter, “Foreword”.

Ballard, Graham James, “Project for a Glossary of the Twentieth Century”.

Lupton, Ellen και J. A. Miller “Hygiene, cuisine and the product world of early twenty-centuryAmerica”.

Tausk, Victor, “The Infuencing Machine”.

Rabinbach, Anson, “Neurasthenia and Modernity”.

Canguilhem, Georges, “Machine and Organism”.

Mauss, Marcel, “Techniques of the body.”

Sensorium: Embodied Experience, Technology, and Contemporary Art, Caroline A. Jones, MIT Press, 2006.

Foucault, Michel, (1966), “Le corps utopique”, σελ. 229- 234.

Jones, A. Caroline, “The Mediated Sensorium”, σελ. 5- 49.

The century of bed, 2014.

Colomina, Beatriz, “The Century of Bed”, σελ. 10- 18.

The Existential Self in Society, The University of Chicago Press, Joseph A. Kotarba και Andrea Fontana, 1984.

Espeland, Wendy, “Blood and Money: Exploiting the Embodied Self ”, σελ.131-155.

The SAGE Handbook of Architectural Theory, C. Greig Crysler, Stephen Cairns, Hilde Heynen, SAGE Publications, 2012.

Hale, Jonathan ‘Architecture, Technology and the Body: from the Pre-human to Post-human’, σελ.513- 533.

Τα όρια του σώματος, Δήμητρα Μακρυνιώτη και Γεράσιμος Κουζέλης, Νήσος, 2004.

Μακρυνιώτη, Δήμητρα, “Το σώμα στην ύστερη νεωτερικότητα”.

Δυνητικές κοινότητες και διαδίκτυο: Κοινωνιο-ψυχολογικές προσεγγίσεις και τεχνικές εφαρμογές, Κωνσταντίνος Κοσκινάς και Σπύρος Αρσένης, Κλειδάριθμος, 2009,

Αλεξιάς, Γεώργιος, “Ο δυνητικός ‘άλλος’: το δυνητικό σώμα”, σελ. 91- 107.

Περιοδικά

Architectural Design, τ.65, Νοεμ./ Δεκ. 1995 (‘Architects in cyberspace’), Martin Pearce, Neil Spiller, John Wiley and Sons, 1995.

Stelarc, “TOWARDS THE POSTHUMAN, From Psycho-body to Cyber-system”, σελ.91- 96.

Architectural Design, τ. 64, Νοεμ./ Δεκ. 1994 (‘Architecture and Film’), Maggie Toy, John Wiley and Sons, 1994.

“Soft sell: Diller + Scofidio.”, σελ. 68-73.

Achitectural Forum, τ.53, 1930.

Sherman, W. Roger, “Sound Insulation in Apartments”, σελ. 373-378.

Grey Room, τ. 15 (Άνοιξη 2004), Zeynep Çelik Alexander, Lucia Allais, Eric C.H. de Bruyn, Noam M. Elcott, Byron Hamann, John Harwood, Matthew C. Hunter, Massachusetts Institute of Technology, 2004.

Colomina, Beatriz, “Unbreathed Air”, σελ. 28–59.

House and Garden, τ. Φεβρουάριος 1917, 1917.

“Bathrooms and Civilization”.

Journal of Communication, τ. 42 (4), 1992.

Steuer, Jonathan, “Defining Virtual Reality: Dimensions Determining Telepresence”.

Isis, τ. Δεκέμβριος 1997, 1997.

Thompson, Emily. ‘Dead Room and Live Wires: Harvard, Hollywood, and the Deconstruction of Architectural

Acoustics’, σελ. 597-626.

Positions, τ. Φθινώπορο 2008, University of Minnesota Press, 2008.

Colomina, Beatriz, “X-ray Architecture: Illness as Metaphor”, σελ. 30- 35.

The Art Bulletin, τ. 87, No. 1, College Art Association, 2005.

Topp, Leslie, “Otto Wagner and the Steinhof Psychiatric Hospital: Architecture as Misunderstanding”, σελ. 130- 156.

The Brooklyn Daily Eagle. τ. 5 Μαΐου 1915, Νέα Υόρκη, 1915.

Αρχιτεκτονικά Θέματα, τ.8, 1974.

Ζενέτος, Χ. Τάκης, “Ηλεκτρονική πολεοδομία”.

Οικονομικός Ταχυδρόμος, τ.924, Αθήνα, 1972.

Ζενέτος, Χ. Τάκης, “Η πόλη και το σπίτι του αύριο”.

Τα Προβλήματα της Μείζονος Περιοχής Αθηνών. Πρακτικά Ε΄ Πανελλήνιου Συνεδρίου Αρχιτεκτόνων (16-23 Ιανουαρίου 1966), Αθήνα: Έκδ. ΤΕΕ, 1974.

Ζενέτος, Χ. Τάκης, ‘Οι τηλεπικοινωνίες και οι σύγχρονοι μέθοδοι οργανώσεως. Τα νέα μέσα συγκροτήσεως της πόλεως σε αντικατάσταση των κλασικών έργων. Η μεταβλητή πολεοδομία’.

Αναφορές από το διαδίκτυο.

<http://frieze-magazin.de/archiv/features/x-ray-architecture/?lang=en>, 13/ 12/ 2015.

<http://stelarc.org/?catID=20317>, 4/9/ 2015.

<https://www.youtube.com/watch?v=ZPzhJOPS2Xg&list=LLquhKmsROSBIF8AJ77GBTPg&index=131>, 13/7/ 2015.

<http://archigram.westminster.ac.uk/project.php?id=134>, 4/9/ 2015.

<http://metroartwork.com/Nam-June-Paik-biography-artwork-m-148.html>, 4/9/ 2015.

http://www.edwardburtynsky.com/site_contents/Photographs/China.html, 12/ 10/ 2015.

